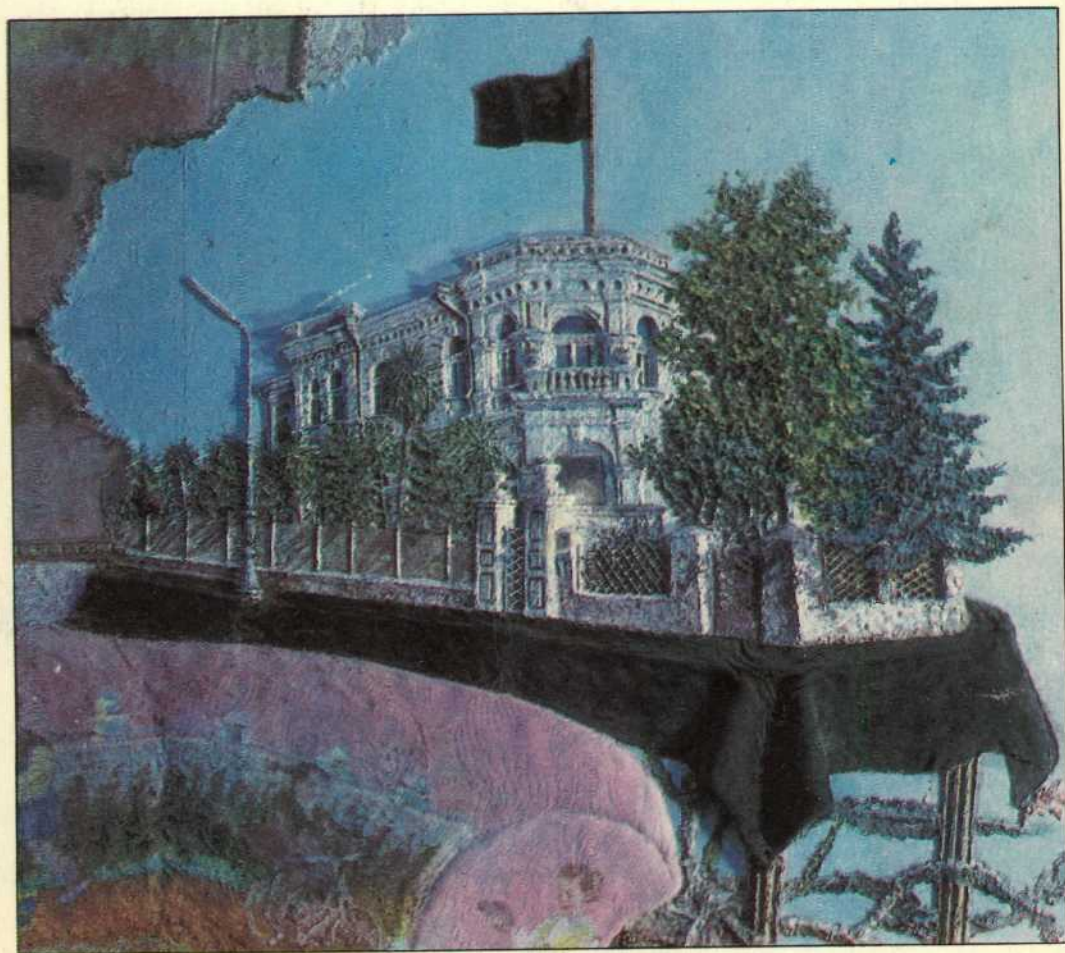

Vikerkaar

6/1989

Piret Viirese, Mare Tropi, Liiu Kotteri jutud; Ene Mihkelsoni, Aime Hanseni, Kauksi Ülle jt luulet; Ants Juske Raul Rajangu kunstimaailmast ja -vahendeist; Pekka Erelt «Veljesto» lätetest; Andres Herkeli psühholoogiline esse «Seostest»; Arvo Valtoni mõtisklus väikerahvastest; Hannes Walteri käsitluse «Eesti Vabadussõda 1918—1920» II osa

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja Eesti Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 3. aastakäik.

Juuni 1989. Nr 6

SISUKORD

- Sylvia Plath *Kosilane* 1
Liiu Kotter *Õine nõudepesija* 2
Naised ei nuta 7
Kuninglikud unenäod 10
Üks kesk ust elu 11
Tappa igavus 14
Mare Tropp *Jääkarude ninad on mustad* 17
Piret Viires *Siis Kalamajas* 26
Ene Mihkelson *Luulet* 31
Kauksi Ülle *Luulet* 33
Aime Hansen *Luulet* 44
Katrín Laur *Luulet* 44
Anne Jaaska *Luulet* 48
Leelo Laurits *Lu* 49
Kaevumäe 51
Ants Juske *Härra Rajangu maailm* 53
Pekka Ereft *«Veljesto» lätteil* 55
Teet Veispak *Seksuualideoloogia Eesti ühiskondlikus teadvuses 20. saj* 60
Andres Herkel *Seostest* 70
Arvo Valton *Väikerahvastest* 75
Hannes Walter *Eesti Vabadussõda 1918—1920 II* 78
Dixi
Astrid Reinla *Trikoloor — rahvuslipp* 86
Elav ajalugu
Felix Moor 87
Vaatenurk
Kajar Pruul *Oma haamriga Oks* 88
Ivo Rull *Bumerang* 89
Kaleidoskoop
Mati Hint *Rahvusküsimus meil ja Moskvas II* 90
Foorum
Herbert Ligi *Repliik «Noor-Tartu» asjas* 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Kalju Jõul

Esikaanel: Raul Rajangu. «Arteki päevad». Segatehnika. Fragment. 1989.

Tagakaanel: Raul Rajangu. «Valgel ööl Kadrioru lossis». Segatehnika. 300×145. 1987.

SYLVIA PLATH

Kosilane

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Esiteks, kas te olete üldse meie inimene?

On teil

Klaassilm, valehambad, puujalg,

Kargud või korsett,

Kummist rinnad või kummist tuss,

Õmblused, mis näitaksid, et miskit on puudu? Ei ole?

Kuidas me saame teid siis aidata?

Jätke nutmine.

Avage oma pihk.

Tühi? Tühi. Pakun teile kätt,

Mis hakkaks seda täitma,

Teed tooma ja peavalu ära võtma

Ja tegema, mida aga soovite.

Kas te võtate ta ära?

Garanteerime,

Et ta sulgeb viimaks te laud

Ja hajutab mured.

Me teeme soolast uued isendid.

Näen, et te olete ihualasti —

Kuidas teile meeldib see küljesoojendaja —

Must ja kange, kuid passib hästi.

Kas te võtate ta ära?

Ta on veekindel, varingukindel,

Tule- ja pommikindel.

Uskuge mind, teid maetakse selles.

Nõndaks teie pea, vabandage väljendust, on tühi.

Selle vastu leidub rohtu.

Kullake, tule kapist välja.

No nii, kuidas see teile läheb?

Algul on see alasti kui paber

Kuid kahekümne viie aasta pärast juba hõbedane
Ja viiekümne pärast — kuldne.
Elus nukk, igal pool, kuhu te ka ei vaataks.
Ta oskab õmmelda, ta oskab teha süüa,
Ta oskab rääkida, rääkida, rääkida.

Ta töötab laitmatult, ei vähimatki defekti.
Kui olete plindris, on tema kompress.
Kui heidate silma, siis näete teda.
Ta on teie viimne varjupaik, mu poiss.
Kas võtate ta ära, võtate ta ära, ta ära?

LIU KOTTER

ÕINE NÕUDEPESIJAJA

Taevas ergas, hõõgus üleni ja Diana ei suutnud pöörata oma silmi sellelt lummasvalt vaatepildilt. Siiski pidi ta viimaks tee peale vaatama, kuigi ajuti oli tal kiusatus roolist lahti lasta ja pilguga otse punasesse päiksesse sihtides ning end pimedada saatuse hooleks usaldades mingil võikal moel surma saada. See oleks kaunis, kui tema viimane pilt oleks just niisugune. Ta vahetas käiku ja vaatas vahelduseks vastutulevaid autosid, mille esiklaasid punetasid nagu kõik muugi.

Üleüldine puna tegi naise rahutuks, talle tundus, et midagi peab juhtuma, kas kohe, homme, või mõne päeva pärast. Huku eelaimus oli see, mis segas keskendumast teda äsja tabanud mõttele. Mis see on, mis võiks tema kodukoha purustada: vulkaanipurse või maa-alune tõuge, tsunami või tuulispask, mõtles ta nüüd ja tal tuli instinktiivselt tahtmine kägarasse tõmbuda. Vastukaaluks sellele hirmule vahetas ta jälle käiku ja lisas isegi gaasi, kuigi tal polnud üldiselt kombeks kihutada.

Demetriosega on viimasel ajal midagi lahti, tuli talle nüüd jälle tänane päev meelde. Mees oli nii rahutu, kui ta seda veel iialgi polnud olnud. See ei olnud paanika, vaid mingi kummaline ärevus, mingi tegutsedatahtmine, nagu ta äsja oli taibanud. Demetriose probleeme oli ta suutnud alati teatud määral leevendada ja nimelt sellega, et ta püüdis neid endale teadvustada, neid tunnustada ja isegi jõudumööda mõista. Mees oli alati olnud rabe ja tõrjuv, kui neist kusagil kõnelema hakati, kuid alles Diana süvenemissoov oli murdnud selle müüri, millega ta end ümbritsevast maailmast oli eraldanud. Muidugi jäi suurem osa müürist alles, aga nende vahele tekkis see avar ja päris vaba käik, mis töötas jäädagi püsima.

Kuid nüüd oli Demetrios muutunud peaaegu niisama tõrjuvaks kui nende tutvuse alguses, kuigi see tõrjusus oli nüüd hulga varjatam, nii et kuni viimase nädalani oli kõik nii nagu enne. Diana otsis viga endast, ta ei tahtnud uskuda, et Demetrios on muutunud, et probleem on tema jaoks äkki teravnenud. Veel hiljuti oli mees talle ärritatult öelnud, et ka tema on kunagi imelaps olnud. Kui Diana selle peale õlgu kehtitas, oli ta veel enam ärrituses küsinud: «Sa ei usu või?», mispeale naine kostis, et usub muidugi. See kutsus esile veelgi ägedamalt esitatud küsimuse: «Arvad, et ajan tühja loba?», millele Diana ei osanud vastata teisiti kui: «Mis sa nüüd.» Üle hulga aja nägi ta meest nii vihasena. Aga kuna nad ei rääkinud sellest enam midagi, üleüldse hakkas Demetrios teda vältima, siis ei saanudki ta teada, mis oli põhjustanud niisuguse vihapurske.

Juba oligi naine koduvärravas, see avanes hääletult ta ees. Kohe eemalt oli ta märgnud, et Demetriose toas põles veel tuli. Aga nagu kogu viimase nädala nii ka nüüd ei tulnud mees talle vastu ja võis uskuda, et seekordki ei ilmu ta üldse nähtavale. Polnuks raske arvata, et Demetriost polegi kodus, kui mitte vaikne muusika, televiisorist kostvad hääled ja mehe enda sammud vahetevahel poleks vastupidist tõestanud. Ühel niisugustest õhtutest oli Diana püüdnud mehega rääkida, kuid uks oli lukus, koputusele ei vastatud.

Täna olid ka nõud pesemata jäetud. See oli midagi uut. Kuid Diana oli üksnes kurb: ta ei osanud enam ammu mehe peale vihastada. Ta korjas mustad nõud kokku, tekitades seejuures kõige kohutavamalt kolinat. Kõik asjad masinasse pannud, ei suutnud ta enam nuttu tagasi hoida. Pisarad ei lasknud tal helendavaid numbreid näha, nii et ta ei pannud tähelegi, millal masin oli kuivatusrežiimile läinud ja end lõpuks välja lülitanud. Arvatavasti märkas ta «ALL READY» alles pool tundi pärast sõnade tabloole ilmumist.

Ta läks magama samal ajal kui eelmiselgi õhtutel. Demetriose toast ei kostnud enam ainumatki heli. Kuid ikka veel ei suutnud naine temale pahaselt mõelda. Ta mõistis, et mees ei käitu nii tema pärast, vaid see on tingitud hoopis millestki muust. Miski oli tulnud nende vahele, imelik, et see alles nüüd tuli, mõtles Diana uniselt, Demetriose usaldus oli üldse üks fantastiline asi, kuidas ta ikkagi oli suutnud meest end usaldama panna, see on lausa võimatu.

Äkki oli ta ärkvel. Kogu ruum oli täis sähvatusi. Politsei? äike? mis ometi? käis Diana peast läbi, kuni ta taipas, et need olid rongid. Hommik nagu hommik ikka. Kuskil huilgas kaeblikult üksik sireen, kostis kauge lennuki mürin. Naabrid hakkasid tööle minema. Ainult et Demetriost ei olnud siin just nagu kogu eelmise nädalagi.

Demetrios oli maskulinist, kuid seda poleks keegi osanud tema vagura käitumise juures kahtlustadagi. Vähe sellest, sisimas oli ta isegi väga äge maskulinist, kuid tema reaalsustaju, võime situatsiooni kainelt hinnata ei lubanud tal oma vaateid vähimalgi määral välja näidata, ammugi mitte väljendada oma kustumatut viha valitseva

feminismi vastu. Loomulikult ei vihanud ta naisi kui niisuguseid, samuti polnud ta *gay*, tema pahameel oli tegelikult suunatud just meeste vastu. Just sookaaslaste kõigegaleppimine, mugandumine ja masendav kohanemine oma õiguste pideva ahistamisega ärritas teda kõige rohkem.

Samas nägi ta ka ennast nimelt niisuguse mугanenud inimesena, kes ei julge, järelikult aga ei soovi üritadagi olukorda muuta. See enesekriitiline joon ei lubanud tal pidevalt teiste üle iriseda, isegi mitte enam-vähem usalduslikes jutuajamistes Dianaga. Olnuks ta vähemalt ise hingelt revolutsionäär, ta mõõnis, et hingelt oli ta seda siiski, puudus vaid vajalik hingejõud, siis võinuks ta vähemalt teisi ergutada meesõigluse teele asuma. Kuid vähesed, kes sellega tegelesidki, pigem kompromiteerisid kogu liikumist, nii et mõnes liberaalsemas ühiskonnas seostati maskuliniste eelkõige *gay*'dega, mis vastas mingis osas ka tõele.

Dianas oli ta leidnud üllataval kombel mõttekaaslase. Naine oli iseseisvalt jõudnud järelduseni, et kõikjal reklaamitav sugude võrdõiguslikkus on formaalne ja varjab oma särava fassaadi taga kohutavat ebaõiglust, mis masendab just oma süstemaatilise ja lakkamatuse pärast. Ja see vahe räägitava ja tegeliku vahel oli nii suur, et seda aina igal pool nähes — vestlustest Demetrioosiga oli ta seda veelgi teravamalt märkama hakanud, muutunud selle suhtes endisest tundlikumaks — oli üha raskem kõike taluda.

Feminismi taga, nõnda nimetasid nad Demetrioosiga valitsevat, kuid seda paremini maskeerunud ideoloogiat, võis aimata mingi kauge võitluse jälgi, mingit kättemaksu, mida enesele teadvustamatult kandis endas iga naine. Meeste passiivsuse taga võis aga näha sellesama nähtuse vastandpoolust: mingi ammuse ülekohtu hüvitamist, igatahes näis see esiajalooline hoiak veel praegugi takistavat mehi oma õiguste eest võitlemast.

Ajuti tundis Diana, et kui Demetrios tegevusest keeldub, peaks tema ise midagi tegema, alustama kas või ääri-veeri selgitustööd, hajutama natukegi seda pimedust, millega ligimesed näisid ühtviisi lõõdud olevat. Kuid ta mõistis, et ka tema ei saa sellega hakkama. Juba see, et ta on naine, paneb tema ütlustesse kahtlaselt suhtuma, mehed aga peaksid teda paadunud feministist demagoogiks. Kogu olukord sisendas temasse jõuetus- ja abitustunnet, sest ta ei näinud mingit muud lahendust kui maskulinistide resoluutne võitlus, kuid just sellest olid mehed loobunud. Paistis, et ainult aeg ja ühiskonna üldine liberaliseerumine võis midagi parandada, olukorra täielikku normaliseerumist ei suutnud ta aga üldse ette näha.

Õigupoolest olid nad Demetrioosiga lähenenud just maskulinismi pinnal ja see kujuneski peamiseks neid siduvaks jooneks. Esimene märguanne sellest oligi olnud Demetrioos kunagine kaebus, et niipea, kui jutt läheb meestele, ei saa sellest enam ühtki sõna tõsiselt võtta: meeste probleeme vaadeldakse kui liialdatuid, usutakse, et

niisuguseid probleeme ei eksisteerigi, et nad on lihtsalt välja mõeldud. Räägi, et mehel on mure enda ja oma laste vaheliste suhete pärast, ja ta naerdakse välja; ütle, et ta muretseb oma truuduse pärast, ning teda hakatakse häbistama kui eluvõõrast inimest. Sellele oli Diana vastanud: tõepoolest, see maailm on tegelikult kohutavalt feminiinne ning mehele pole siin tõesti kuigi palju mänguruumi antud. Mees oli niisugusest avaldusest heldimuseni liigutatud ning kinnitanud Diana ütlust, lisades, et seejuures ei protesteerigi ega tauni ta sugugi olemasolevat elukorraldust, viriseb lihtsalt niisama.

Sestpeale saigi nende peamiseks kõneaineks mehe koht tänapäeva ühiskonnas. Nad vestlesid sel teemal seda sagedamini, et nende vaated langesid peaaegu täielikult kokku, välja arvatud see, mil viisil saaks kohe olukorda parandama asuda. Siin jäi Demetrios oma puhtmeheliku passiivse äraootamise taktika juurde, mille üle Diana pikapeale lihtsalt väsis ärritumast.

Mis oli siis muutunud, mis oli siis Demetrioosiga viimastel päevadel juhtunud, ei suutnud naine kuidagi mõista. Nõndasama nõutult läks ta sel hommikul tööle, kus tal õnnestus kodused mured unustada. Samuti ei hakanud talle päeval silma erilisi intsidente, mis vihjanuks mingitele muutustele ümbritsevas. Kuid õhtupoolikul juhtus siiski midagi, mis ei jätnud Dianale sügavat mõju avaldamata. Kui ta tahtis kuvari juurest ära tulla, märkas ta äkki, et klaviatuuri vasemasse ossa on midagi sirgeldatud.

Ta kummardas kritselduse kohale ja nägi, et lüliti FEMALE/MALE juures on FEMALE maha tõmmatud ja selle asemele konarliku käekirjaga NORMALE kirjutatud. Ootamatusest ajas Diana end järsult sirgu ja vaatas otsivalt enese ümber. Ta ei suutnud kuidagi meelde tuletada, kes oli tema tööpaiga lähistel käinud ja siia niisuguse jämeda solvangu paisanud. Et see oli mõeldud solvanguna, oli ta mõistnud niipea, kui nägi sõna NORMALE. Ja solvang oli seda rängem, et enda teada ei väärinud ta seda, et teda avalikult kõige ägedamaks anti-maskulinistiks arvataks. Kuid ta tegi näo, nagu poleks idagi märganud, ning lahkus tavalisel ajal ja kombel.

Kui kohutavalt ülekohtune see on, mõtles ta valuliselt. Miks tehti seda just temale, ei suutnud ta aru saada. Teel seedis ta juhtunut päris põhjalikult, analüüsis seda mitmest küljest. Ilmselt oli ta kolleegidele jätnud niisuguse mulje, ja seda oma küllaltki liberaalsetest avaldustest hoolimata.

Ta mõistis, et ei tohi pahandada, et ta peab solvumise alla neelama ja unustama. Lõppude lõpuks oli ta ju ise mehi, Demetrios sellele teele õhutanud. Ja kui kritselduse autor oli naine, mis oleks muidugi halvem, sest näitaks jälle, et naised on endistviisi meestest aktiivsemad, oleks seegi kokkuvõttes kiiduvärt, sest tähendaks naiste olukorrast teadlikuks muutumist. Diana püüdis oma nõrdimust maha suruda, seda enam, et situatsiooni tundes pidi ta selle kui nii kaua aega kestnud ebaõiglusest põhjustatud agressiivsuse kritselduse autorile andestama.

Jah, mida ebanormaalsem üks olukord on, seda raskemaid tagajärgi ta põhjustab, mõtles naine pikkamisi rahunedes.

Klubisse jõudis ta juba päris harjumuspärasest olekus, nii et keegi poleks võinud aimata tema poolt äsja läbielatut. Aga nüüd oli Diana silm just juhtunu valguses veelgi teravnenud ja ta märkas seepärast, et kohal oli ebatavaliselt palju mehi ning et nad käitusid millegipoolest teisiti kui harilikult. Ta pidas seda tähelepanekut pisut liialduks, uskus, et ta lihtsalt näeb nüüd kõike veidi teistsugusena.

Ohtlikuna, ütles ta äkki endale, just ohtlikuna tajus ta seda kõike pärast hiljutist solvangut. Ja ta sai aru, et maskulinism pidi temalegi vähemalt natuke ohtlik olema, seda enam aga ultramaskulinism, mis iga hetk võis alustada aktiivset tegevust. Ning nüüd söötsid kõik viimasel ajal ilmsiks tulnud faktid ja ta enda mõttedki kokku üheks täiesti selgepiiriliseks äratundmiseks: maailm, ah ei, võib-olla mitte just kogu maailm, aga igatahes tema kodupaik asub maskulinistliku revolutsiooni lävel.

Diana taipas seda, olles ise parasjagu vestlemas ühe sõbrannaga, ning jäi vait. Ta ei suutnud enam millelegi muule tähelepanu pöörata, ta hakkas pingsalt mõtlema, mida muutunud olukorras ette võtta. Arusaamatuses vaatas sõbranna teda, küsides, mis ometi lahti on. Täiesti uute silmadega nägi Diana nüüd teda. Kas ka Domina on pälvitud antimaskulinisti maine, mõtles ta kibedalt. Kindlasti, kui juba teda ennast on selleks peetud. Mis saab edasi? — ning Diana lasi pilgul klubisaalis ringi käia, mida kavatsetakse edasi teha.

Millal see juhtub ja kuhu ta peab varjuma, kui Demetrios — kahtlemata oleks mees tõelises revolutsioonis üks aktiivsemaid — kui Demetrios talle kätte maksab. Sest end tema eest peites oli mees juba alustanud vaikset tasumist. Ja eile olid ka nõud pesemata jäetud, kes teab, mis veel täna ees ootab, oli Diana peaaegu paanikas. Ta otsustas, et ei räägi oma tähelepanekuist kellelegi, lükkas kojuminekut üha edasi, istudes klubis hilisööni.

Koduteel kujutas ta hirmuga ette, mismoodi Demetrios teda seekord vastu võtab. Loomulikult on mees jälle oma toas ja jätnud Diana alandamiseks peale nõudepesu veel mõne muu asja tegemata. Isegi hea, et mees teda väldib, mõtles ta siis, sest niiviisi, ja ta tundis silmi niiskuvat, säästab ta teda siiski millestki. Ka pole Demetrios teda kuigi rängalt solvanud, pole tulnud teda otse süüdistama, mis oleks praeguses olukorras päris loomulik olnud. Samas mõistis ta, et peaks mehe emantsipeerumise üle õnnelik olema, oli ta ju veel mõne aja eest teda igati julgustanud kas või pisut leebemategi maskulinistlike mõtetega avalikkuse ees esinema, millest aga Demetrios oli tookord hirmunult loobunud. Praegune olukord oli ju suurelt osalt ka Diana töö tulemus, kuid sellegipoolest kohutas see teda.

Punane loojang, seekord mitte nii ilus kui eile, ei tundunud naisele enam võluvana, vaid mõjus otsese ohumärgina. Ta sõitis üha aegluselt, koduvärvasse jõudis ta teosammul. Jälle oli tal esimene asi

fikseerida maja tuled: sel hilisel tunnil oli ainult köögiaken valge. Ta lausa sundis end garaažist väljuma. Kuidas ta seda hetke ei püüdnudki edasi lükata, pidi ta ikkagi lõpuks köögilävele ilmuma.

Ta nägi kohe Demetriost. Mees pesi nõusid ja märkas sisenenut alles mõne silmapilgu pärast. Tere asemel küsis naine tuhmil häälel: «Sa pesed nõusid?» Mees tuli tema juurde ja püüdis teda sülelda, kuid ta rabeles lahti. Otsustavalt küsis ta nüüd mehele nii sügavalt kui võimalik silma vaadates: «Sa astusid parteisse?» Demetrios vastas otsekohe kohmetudes: «Ei, mis partei see on, see on liikumine.» See-sugune kohmetumine ja nõudepesemine hajutas Diana kõige jubedamad kahtlused, nii et ta oli võimeline end kokku võttes jätma need paljastamata. Demetrios küsis talt: «Kas sul ei olegi hea meel? Me oleme ju nii kaua midagi niisugust oodanud. Nüüd me vähemalt räägime sellest avalikult ja püüame natukegi midagi ka ära teha. Kas sul pole tõesti sugugi hea meel?»

Sel hetkel mõistis Diana, et temagi oli alateadlikult olnud feministlik konservatiiv ning et ta oleks pidanud kohe taipama, et isegi revolutsiooni puhkedes ei juhtuks temaga midagi hirmsat. Revolutsioonist oli aga asi veel väga kaugel, teda olid kohutanud juba kõige väiksemad nihked õigluse suunas. Olukorra selgitamine kulges südamlikult ja nende leppimine oli täielik. Ainult päevasest solvangust jutustades kumas sealt läbi ka õige pisut kartust. Nõud olid sedaaegu juba ammu pestud.

NAISED EI NUTA

Kaks kogu poolhämarias ümmarguses ruumis. Me saame vabalt nende ümber keerutada. Nõnda näeme me neid peaaegu iga ürga alt. Kui vaja, lähendame neile oma pilgu. Ruumis valitseb vaikus, kuid me ei tea kohe, milline — rusuv, ootusärev, sumbunud või mingi muu. Vaadeldes kaht valget figuuri mosaiikpõranda taustal jõuab meieni vaikuse tähendus. Püüame seda tabada, ära tunda. Kas on juba midagi selgumas? Vist ei ole. Ootame, ehk annab taustmuusika mingit teavet. Debussy, ei muud kui Debussy. Näeme suurelt nende nägusid. Need on tõsised, üks ühtviisi, kuidagi eemalolevalt, teine viibib siin, kuid on murelik. Millal ometi hakatakse rääkima?! Midagi pole aru saada! Nad istuvad sõnatult, õhk ei liigu, nad on tardunud asendeis. Ennäe, teine avab suu ja me võime loota, et kohe selgub kõik.

«Olge ometi mehine — te olete ju naine!»

«Mis siis?»

«Te teate suurepäraselt, miks ma seda räägin.»

«Miks peate te mind mehisusele üles kutsuma? Milles on asi? Kas ootate mult sama?»

«Ärge keerutage, ma näen väga hästi, mis teis toimub.»

«Miks ajate mind ärevusse? Mis minus toimub? Ehk toimub hoopis teis midagi?»

«Te ei tohi jääda kauemaks sellesse seisundisse.»

«Mul on oivaline enesetunne, miks see teid häirib?»

«Miks te ei taha, et teid aidataks?»

«Ma ei vaja mingit abi. Vastupidi: ma pean nüüd koju minema, et olla homme taas valmis teisi inimesi aitama. Miks peate te mind siin kinni?»

«Te võiksite veel oma tööd teha, teil on suur kutsevilumus. Kuid ma kardan, et kui te praegu ei paranda oma olukorda, siis varsti on hilja seda teha. Te teate seda ehk paremini kui mina.»

«Mis olukorrast te räägite?»

«Püüdke hetkekski kujutleda end kliendina. Te asuksite ju ka ise paaniliselt päästma igauht, kes viibib niisuguses kriisis. Te lihtsalt ei saaks teisiti.»

«Te eksite, ma ei viibi kriisis. Pigem võiks seda öelda teie kohta. Te olete väga erutatud. Mis teid vaevab?»

«Naeruväärne. Teil pole õigust abi ära tõugata. Mõelge, mis saab neist sadadest inimestest, kes teist sõltuvad. Kui olete iseenda kuri-tegelikul moel hooletusse jätnud, pole te enam suuteline neid abistama. Püüdke vaadata asjadele selle pilguga ja võtke end viimaks kokku.»

«Teie jutu kuulamine nõuab tõepoolest eneseületamist. Millest on teil tekkinud niisugune patoloogiline professionaalne aktiivsus? Kas teil ei jätku tavalisi kliente, et hakkate kolleegide peal hammast proovima?»

«Vaielge vastu, kui soovite. Mul pole kavaski teile oma tahet peale suruda. Te peate end kätte võtma. Te ju teate, kuidas see käib.»

«Ehk jätame nüüd selle jutu. Mul on veel palju asjatoimetusi. Kui te lubate, siis ma lahkun. Nägemiseni!»

«Istuge. Ma ei alustanud juttu kaastundest teie vastu, kuigi sellelgi on siin mingi osa.»

«Ärge muretsege: mind kaastunne ei solvaks. Aga mulle ei tunne ka keegi kaasa. Kaasa tuntakse ju teadupärast neile, kes seda ei talu.»

«Ma ei tahtnud seda öelda. Mind paluti teiega rääkida, see pole minu initsiatiiv. Meie ettevõtmist võib teie kõikumalöömiline oluliselt nõrgendada.»

«Minu kõikumalöömimine? Kas te ikka teate, mida te räägite?»

«Me kõik teame seda, seepärast olemegi me praegu siin.»

«Te ei anna endale aru.»

«Teie ei anna endale arul!»

«Mis teile minu juures ei meeldi?»

«Teie hoolimatus enese suhtes on lausa kisendav! Ilmselt teate te, et paljud meie kolleegid on aeg-ajalt elanud läbi sarnaseid kriise. Kuid nad on olnud teadlikud ja võtnud vastu pakutava abi. Nad on lasknud

end suunata paranemise teele. Teadvustage endale viimaks tõsiasia, et te toote kahju kogu kollektiivile, klientidest ma ei räägigi!»

«Mis te ütlesite — hoolimatus enese suhtes? Te olete sügavalt eksinud.»

«Me teame, et teil on see esimene kord sattuda taolisse olukorda, kuid olge ometi mehine, saage üle oma nõrkusest! Püüdke vähemastil!»

«See ei puuduta vähimalgi määral mind, aga lubage mul teile siiski meelde tuletada, kui paljude kolleegide seisundit pole õnnestunud parandada ning nad on meie hulgast pidanud lahkuma, nii et me ei tea praegu midagi nende edasisest saatusest!»

«See pole tõsi, seni oleme suutnud kõiki kriisist välja aidata.»

«Jah, kõiki kliente, mitte aga meid endid. Olge ise mehine — olete ometi naine — ja vaadake tõe silmal!»

«Osalt on teil õigus. Võtke ennast kokku, te peate end kokku võtma. Kaalul on paljude inimeste käekäik, nende heaolu! Piisab vaid teie soovist, isegi nõrgast soovist paraneda — ja te paranete.»

«Rahunege. Palun teid, rahunege. Kõik on hästi. Ärge muretsege. Homme on jälle päev, loodame, et edukas. Ma lähen nüüd ära.»

«Ärge minge veel ära! Te ei tohi veel lahkuda. Ma pole veel alustanudki. Kui raske on teile midagi selgeks teha! Kui kliendid oleksid samasugused!»

«Õnneks ei sarnane nad teile. Võtke end kokku!»

«Miks ei taha te ise end aidata — kõik stimuleerimisvahendid on teie käsutuses, teie käeulatuses. Teil tarvitseks vaid nupule vajutada ja kõik oleks jälle hästi. Teie aga ei suvatse seda teha. Natukegi elutahet, kas või õige pisut!»

«Ärge muretsege minu pärast. Teil läheb homme kõik korda. Püüdke tänane päev ära kannatada. Ma pean nüüd tõesti lahkuma. Nägemiseni!»

«Nägemiseni.»

Rohkemat ei kuule me midagi. Seni polnud nad oma asendit muutnud, ainult huuled liikusid, näoilmed vaheldusid. Pärast hüvastijätku on nad teineteisele selja keeranud ja uude poosi tardunud. Nüüd on meil veel parem neid uurida. Sooritame nende ümber erinevalt kõrguselt tiire. Silmad on mõlemal suletud. Näod on ilmetud. Kõik on nii nagu alguses. Näeme, kuidas liikumatute laugude alt imbub pisaraid. Seda ei sobi kauem vaadata, me suundume kõrgemale. Alla vaadates näeme kaht kuju, valgesse rüütatud inimest. Nende pealagedele langeb pisut tuhmi valgust. Ainult Debussy ei vaiki.

KUNINGLIKUD UNENÄOD

Sa helistasid poole tunni eest ja ütlesid, et pead mind otsekohe nägema. Enne seda küsisid sa pingul häälega, kas minuga on kõik korras. Ma ei teadnud midagi endaga juhtunud olevat ja lubasin kohe hakata sinu juurde tulema, enne kui sa hulluks lähed. Ei, karjatasid sa, ning ei lubanud mul kuhugi minna, vaid käskisid kuni sinu saabumiseni kodus püsida. Pidid kohe teele asuma.

Ma ei tea midagi arvata, jään aga ootama, mis edasi saab. Sa tuledki mõne aja pärast, juuksed sassis, nägu tuulest punane ja lumest märg. Su käed on külmad, su prillid on pisarais ja udused, aga sa oled kirklikum kui tavaliselt. Oled ühtaegu õnnelik, ahastav ja valvel. Mu küsimustele vastad sa põiklevalt, minult nõuad aga täpset aruannet viimase ööpäeva kohta. Ma vihastaksin, kui sa poleks nii murelik.

Sa kuulad mu juttu kergendusega, sa oled lohutatud ja rahulik, kuid hakkad siis äkki ikkagi nutma. Ma sussutan ja kussutan sind, ma ei mõista, mis sinuga lahti on. Ma veenan sind rääkima, mis on õieti juhtunud. Ning sa võtad end kokku, alustad kiretut jutustust. Paraku ei suuda sa seda tooni kaua pidada, vaid ikka sagedamini satub sinna nuuksatusi, nii et jutu lõpu ajal pean ma sind rahustavalt silitama.

See oli pikk unenägu, mille sa mulle nüüd ette jutustad. Olnud suvine aeg ja me pidanud minema surnuaeda, sina oma, mina oma sugulasi vaatama. (Tegelikult on me omaksed eri kalmistutele maetud.) Surnuaed oli hoopis mingis tundmatus kohas, teel sinna pidanud me ületama raudtee, mille kõrval kulgenud jalgrada, tolle ääres omakorda musta veega oja. Me jalutanud ja ajanud täiesti tavalisel moel juttu, kui ma peatunud äkki, nii et sinagi seisatanud.

Sul pole enam täpselt meeles, mis põhjusel ma ütlesin naljatades, et ma sukeldun korraks sellesse musta vette, mis otse me tee ääres oli. Ma hüpanudki vette, justkui tahtes mingit trikki ette näidata, jäänud aga üleni vee alla. Sa vaadanud veepinda, mind polnud kuskil näha, kuid ma pidanud viibima umbes samas kohas, kus sina nüüd üksi seisnud. Sa hüüdnud mind nimepidi, küsinud, kus ma olen. Ma vastanud vee alt, et olen sealsamas. Sa imestanud, kuidas võisin ma vee alt rääkida, kuidas said helid sealt sinuni kosta. Sa karjunud, et tulgu ma ometi välja, miks ma ometi nii kaua vee all viibin.

Mustava oja alt vastanud ma, et tahangi seal olla. Sa öelnud, et niiviisi upun ma ju ära, mille peale mina kostnud, seekord juba päris vaikselt, et just see ongi mu soov. Need olnud mu viimased sõnad, rohkem polevat ma su hüüetele vastanud, nii et sa ei teadnud, kas ma üldse sind enam kuulsingi. Sa hüüdnud mind aina, palunud, et ma ära tuleksin, sa põlvitanud oja äärde, vaadanud tungivalt veepinda, must, mudane vesi olnud vait, mina koos sellega. Lõpuks ei teinud sa muud, kui hüüdnud mu nime ning ärganud seepeale.

Jutustanud kõik ära, ütled sa, et sa ei saa ära minna, sest sul on minu pär st hirm, unenägu ennustab kindlasti midagi kohutavat. Kas

ma tean, mida see tähendab, küsid sa. Ma tean, mida see tähendab, aga ma ei saa seda sulle öelda. Ma ei lase sind kuhugi ära, sind ei tohi silma alt lasta. Sind lohutades lohutan ma ennastki. Kas mul õnnestub ära hoida ilmselgelt ennustatut? Kas ma suudan?

ÜKS KESK UST ELU

«Ma olen väsinud.»

«Ka mina olen väsinud.»

«Ma ei suuda enam.»

«Sa pead.»

«Ma ei pea, kui ma ei suuda.»

«Ka mulle tundub, et ma ei suuda, aga ma tean, et pean suutma.»

«Ma ei tea midagi, ma tunnen ainult seda, et ma ei suuda enam ja ma ei suudagi. Millal see kõik lõpeb?!»

«Omal ajal. Ära tõtta, võib-olla läheb pärast veel raskemaks.»

«Raskemaks ei saagi enam minna.»

«Saab küll. Sa ei tea veel, mis tähendab jõuda põhjani.»

«Kas see polegi siis juba põhi?!»

«Kaugel sellest. On mingi üpris keskmine paik eluskaalal.»

«Keskmine. . .»

«Jah, keskmine.»

«Tähendab, seni on kõik olnud üle keskmise?»

«Paistab küll.»

«Oh, jumal!»

«Nii see on.»

«Keskmine. . .»

«Jajah, ära imesta, täiesti keskmine, keskpärane.»

«Nii et siiani olen suisa laes?»

«Miks laes, on ka madalamaid kohti. Noh, pisut üle keskmise.»

«Milline see põhi siis veel on?!»

«Seda ei tea keegi, päris põhjas kaovad tavalised tajud ja kes sealt pääsevad, pole suutelised mälestusi pajatama.»

«Kas ma pean siis päris põhja jõudma?»

«Miks just päris põhja? Miks on su ettekujutused nii absoluutsed? Päris põhja ja päris lakke satuvad vähesed ja ma kardan, et muljed mõlemast on väga sarnased.»

«Kas sina oled põhjas olnud?»

«Päris põhjas mitte, aga tervislikel kaalutlustel püüan vahel sinna-poole sukelduda.»

«Vabatahtlikult? Meelega?!»

«Muidugi, see on tõesti kasulik.»

«Kasulik! Olla veel halvemas seisundis kui mina praegu?! Meelega?!»

Kas ka mina peaksin nüüd sukelduma keskmisest allapoole?»

«Sa ei suudaks seda praegu, selleks oled sa keskmisele liiga lähedal. Aga kui jõuad pisut kõrgemale, siis võiksid üritada.»

«Ma ei saa aru.»

«Ka mina ei tabanud kaua aega süsteemi. Nüüd arvan ma, et tean, kuidas see toimib. Aga võimatu on seda praegu ühe hingetõmbega edasi anda.»

«Ma püüan mõista.»

«Sa oled praegu niisuguses tujus, noh, sa ei suudaks praegu kõike öeldut õieti vastu võtta, suurem osa ja ilmselt just olulisem osa jääks sulle tumedaks.»

«Mis siis! Räägi mida tahes, mul ükskõik, tee mulle ainult selgeks, et see olek ei kesta enam kaua!»

«Miski ei kesta kaua. Sa ju tead, nii õnnetus kui ka paraku õnn püsivad nii vähe.»

«Õnnetus kestab kaua!»

«Sel juhul on ta juba midagi muud. Ma räägin teravast õnnevõi õnnetusetundest. Muu pole ju enam nii oluline.»

«On küll! Kas sa tõesti ei tunne midagi?»

«Oled sa siis väga õnnetu?»

«Muidugi, kas seda pole siis näha?!»

«Ma ju ütlesin, et su olek on enam-vähem keskmine. Su tunnetel pole praegu seda teravust, sa pole kaugeltki õnnetu.»

«Milline see õnnetus siis on?!»

«Siis, kui sa ei tunne enam väsimust, oled lõpmata õnnetu, aktiivselt õnnetu, ei midagi muud kui õnnetu!»

«Nüüd pole ma ka õnnetu enam! Mis ma siis olen? Õnnelik, jah?!»

«Sa oled väsinud. See ongi väsimus.»

«Ah väsimus. Aga sa ise?!»

«Ka mina olen väsinud, aga ma tean, et see läheb peagi üle. Kui oled juba piisavalt heal tasandil, siis võib julgesti suunduda alla keskmise, olla veidi intensiivsemalt õnnetu, et siis loodusseadustele alludes üsna kiiresti õnne siirduda.»

«Ja ma pean seda uskuma?»

«Võiksid uskuda, sest see on tõesti nii.»

«Kui sa mu õnnetuse väsimuseks alandad, siis arvad kindlasti, et see on usutav. Ja kui ütled, et kõik on just nii, nagu sa räägid, siis muutubki kõik nii labaselt lihtsaks.»

«Kõik eksisteeriv ongi ju ääretult lihtne, nii lihtne kui vähegi võimalik.»

«Mulle on see vastuvõetamatu. See on mingi vulgaarne teooria.»

«See on vulgaarne praktika.»

«Ma olen väsinud.»

«Väsinud ja õnnetu, tahtsid sa öelda.»

«Ei, ma olen lihtsalt väsinud ja pean puhkama. Nii, jah?»

«Me kõik peaksime rohkem puhkama.»

«Isegi sina?»

«Mina eriti.»

«Sest sa oled eriti väsinud, eks ole!»

«Ma olen keskmiselt väsinud, aga kuna ma viibin hetkel tunduvalt madalamal kui sina praegu, siis vajan ma selles olekus rohkem puhkust, sest nõnda suudan ma valmistuda edukaks hüppeks õnnepoolele.»

«Oled sa masin, oled sa iseprogrammeeruv robot?»

«Nagu me kõik.»

«Ka mina?»

«Ka sina. Ainult et sina ei oska veel oma võimalusi ära kasutada.»

«Aga. . . Oled sa siis praegu tõesti minust õnnetum?»

«Palju õnnetum, kui kasutada niisugust sõna. Aga ma talun seda tunduvalt paremini kui sina enda oma, sest ma olen ise selle endale korraldanud ja tean, kuhu ta mind viib. Sinu väsimus on aga tekkinud pidevast keskpärasusest, sa pole enam harjunud üles-alla liikuma, sul puudub ettekujutus, mis võiks olla põhja, mis lae pool.»

«Mida ma peaksin siis tegema? Allapoole ei tohtivat ega saavat ma ju praegu minna.»

«Ma ei tea.»

«Sa tead kõik, aga ainult seda mitte.»

«Siin ei tea ma tõesti, sest sa tahad ju täpset vastust, juhtnööri, on ju nii?»

«Jah, su ennistine jutt oli ju hirmus laialivalguv.»

«Laialivalguv? Võib-olla. Ma pole ennustaja.»

«Aga mida sa teeksid minu asemel?»

«Ma ei tea.»

«Jälle ei tea, ometi väidad sa, et sa suudad endaga kõike teha!»

«Mul pole enam ammu niisugust olukorda olnud, ma pole juba terve igaviku lasknud endal ohtlikule keskmisele läheneda. Las ma mõtlen pisut.»

«Mõtle, tuleta meelde.»

«Ma ei suuda, see oli nii ammu, ma ei mäleta. Mitte kuidagi ei suuda meenutada.»

«Võib-olla pole seda olnudki?»

«Oli küll, pidi olema.»

«Järelikult ka keskjoonel viibimine kaob me mälust, nagu ka muljed põhjast ja laest.»

«Jajah, see võib küll nii olla. See ongi vist nii!»

«Nii et mina ei mäleta suuremat osa oma elust?»

«Sa pole ju kogu elu sel joonel olnud, alles nüüd oled sa sinna jõudnud ja raskustung kipub sind sellel visalt kinni pidama.»

«Mis?! Seda sa ei öelnud enne!»

«Läks vist meelest ära. Aga kas sa kuuled tõesti esimest korda gravitatsioonijõust?»

«Muidugi mitte, küll aga selles kontekstis. . .»

«Kuidas siis teisiti?»

«Nii et kõik jääb sama halvaks kui praegu?»

«Mitte ainult. Sulle hakkab tunduma, et kõik läheb veelgi halvemaks. Inimene on juba niisugune: kui ei lähe paremaks, siis näib, et läheb halvemaks.»

«Nii et ma muutun veelgi õnnetumaks?»

«Sa võid selliselt tunda, tegelikult jääb kõik endiseks.»

«Tunne ongi tähtis!»

«Mida sinuga teha?»

«Mida ma pean tegema?»

«Tõuge, mis paneks su lõpuks liikuma, peaks tulema väljast, sest sa pole võimeline end praegu karvavõrdki nihutama.»

«Pea minema seismiliselt aktiivsesse tsooni?»

«Kena, et sa naljatad. Ma eksisin, sa ei ole veel või enam sel kriitilisel keskjoonel. Sus on veel jõudu, mis paneb pendli käima. Sa pendeldad juba või hakkad otsekohe pendeldama. Alles siis on su elu täisväärtuslik, alles siis tunned sa midagi ehedat.»

«Pendeldama? Põhja ja lae vahel?»

«Seda ei suuda vist keegi. Kõigutakse keskmise ümber, kogemused näitavad, missugune amplituud on sobivaim.»

«Aga sinu oma?»

«Vaheldub muide, kuidas kunagi, oleneb üldisest olukorrast. Olen võimeline päris suurteks amplituudideks.»

«Aga mina?»

«Võib olla mitte kuigi suur, eriti alguses. Sa pole ju harjunud, oled veel liiga habras.»

«Kas ma ei näe und?»

«Vähe tõenäoline.»

«Ma ei taha pendeldada.»

«Ise tead.»

«Ma olen väsinud.»

«Ka mina olen väsinud.»

TAPPA IGAVUS

Täna õhtul tuli Emma jälle minu juurde kurtma, et tal on igav. Kuidas sul igav on, küsisin ma nagu ikka. Ja lugesin talle ette viimase aja seiklused, millest vähemalt mina kuulnud olin. Ei, see ei loe, lausus ta tülpnult ja kordas taas, et tal on igav. Ma ütlesin, et minul on igav kuulata tema igavusest, et säästku vähemalt mind igavusest. Emma naeris seepeale ja leidis, et oma kurtmisega ta mind igavusest säästabki. Muidugi oli tal õigus. Olin ju talle ka ise seletanud, et tema jutud igavusest pakuvad mulle väga palju, rääkimata sellest et nad on lihtsalt huvitavad. Aga seekord olin ma tõesti tüdinud Emma igavustest ja saatsin ta minema.

Üksi jäänud, tundsin, et mul oli hakanud eriti tapvalt igav. Mul

polnud ühtki head mõtet, kuidas pääseda sellest vastikust õhtust. Nõnda panin ma mängima esimese ettejuhtuva plaadi, sest olin kaotanud ka igasuguse soovi just nimelt üht või teist muusikat kuulata. Ma ei mäle- tagi, mis mulle kõigepealt pihku sattus. Oleks pidanud magama mine- ma, aga ma ei raatsinud, sest enamik biorütme pidi mul parajasti apogeese olema. Siiski ründas väsimus mind nii visalt, et olin sunnitud end sohvale pikali viskama, kuhu ma uinusingi.

Ärkasin koputuse peale. Õigemini kloppis keegi järelejätmatult mu uksele. Mul polnud vastuvõtutuju ja ei läinud vaatamagi, vaid lesi- sin edasi, sama väsinult kui ennegi. Magasin veel mõnda aega, sest koputaja lõpetas peagi lärmitsemise. Uuesti virgudes hakkasin arvama, et see võis olla ainult Emma, kes müra tekitamisega oma ellu teravaid elamusi loodab tuua. Aga ma ei hoolinud sellest.

Kui ma viimaks üles tulin, et end päriselt magama sättida, tegin ka akna lahti, et tuba pisut õhutada. Jäin korraks välja vaatama, kui märkasin kummalisi helke naabermaja seinal. Vaatasin ümberringi ning veendusin, et täiesti vabalt võis neid tekitada ka täiskuu. Tahtsin akna juurest ära tulla, kui märkasin heledaid laike ka murul ning ühes säärases laigus inimkogu. See polnud hilisõhtune jalutaja, kes seal seisis, vaid keegi, kel mingi kindel eesmärk. Kuukiired valgustasid teda üpris rikkalikult nagu kõike muudki. Katseks tõin akna juurde ajalehe ja püüdsin lugeda. Oli tõepoolest väga valge. Siis hakkasin ma taas aknast välja vahtima ning tundsin seisjas ära naisterahva. Binokkel oli alati aknalaual ning ma vaatasingi läbi selle. Nojah, see oli muidugi Emma.

Naljapärast üritasin talle helistada. Nagu arvata võis, polnud kedagi kodus ning ma kuulasin kümme-kond pikka tuutu. Igaks juhuks valisin uuesti, kui sattusin äkki ühele telefonikõnele. Mul on kombeks kõiki nõnda tabatud kõnelusi lõpuni pealt kuulata. Ma ei tea — nii huvitav on ju, aga muidugi ei räägi ma sellest harjumusest kellelegi, et mind ei peetaks vastikuks nuuskijaks. On naljakas, et alati tunduvad võõrad hääled kuidagi tuttavad olevat, aga ilmselt ongi nii, et inimesed ei erine omavahel kuigi palju.

Seegi kord olid hääled tuttavavõitu, kuid jutt käis päris kaugetel teemadel. Üsna varsti oleksin ma aga võinud vanduda, et üks kõnelejaid oli Emma. Mitte üksnes hääle, vaid ka kõneviisi, tema stampväljendid reetsid ta. See pani mind imestama, sest minu teada ei seisnud ta paras- jagu mitte kuigi kaugel mu majast, kusjuures telefonikioskit läheduses polnud. Ma ei saanud akna juurde vaatama minna, sest ei tahtnud nõndaviisi taevast kaela kukkunud kõnest silpigi kaotada, niigi jäi mulje, nagu oleks kõnelus kestnud juba enne hea tüki aega. Nii ma istusingi, toru tugevasti kõrva vastu surutud, ja püüdsin jutu sisu jälgi- da. See polnudki nii lihtne, sest nad tegid sageli vihjeid, mis ei seostu- nud millegi minule teadaolevaga.

Veel üks asi üllatas kuulamise ajal: ma ei teadnudki Emmat tege- levat niisuguste valdkondadega, kus ta nüüd jättis nii pädeva mulje.

See võis muidugi olla minu kui võhiku arvamus, ehk polnudki Emma nii suur asjatundja, nagu see mulle tundus. Aga ikkagi, see oli uudiseks ja jälle hämmastas mind tema igiigavus. Nii mitmekülgete huvide ja aktiivsete tegevusalade juures pidanuks võimatu olema nii püsivalt igavust tunda. Kuid ehk oligi see ekspansioon igavuse tagajärg. Veider oli ka see, et kogu kõneluse kestel ei maininud Emma kordagi igavust, mida muidu tavatses iga viie minuti tagant teha.

Kuid ka teine hääl oli kahtlaselt tuttav. Ma tuletasin kõiki ühiseid tuttavaid meelde, ka avaliku elu tegelasi, kuid ei suutnud Emma vestluskaaslast kuidagi kindlaks teha. Ent üha enam veendusin selles, et ma tunnen seda inimest, vähemasti olen teda ennegi kuulnud. Mu uudishimu suurenes tasapisi niivõrd, et oleksin meelsasti vestlusse sekundes küsinud, kellega Emma räägib. Polnud muidugi kindel, kas mu hääl oleks neile üldse kuuldav olnud. Tahtsin juba küsida, kui taipasin, et Emma tunneks mu kindlalt ära ja paneks mu pealtkuulamist väga pahaks. Ja ahelreaktsioonina viis see mõte mind silmapilkselt äratundmiseni: tundmatul oli minu hääl.

See oli täiesti ootamatu. Kuid ega siin polegi midagi imestada, et asi mind hakatuses rööpast välja viis. Esiteks pole kuigi tõenäoline kuulda oma häält, kui ise parajasti ei räägi. Teiseks aga — räägiti asjades, millest mul aimugi polnud, mina poleks saanud neist kunagi rääkida, igatahes mitte niiviisi. Algul lootsin, et kellelgi on lihtsalt minule sarnanev hääl, aga siis tundsin ma ära ka enda stampväljendid. See oli tobe ja võimatu ning mul tekkis vastupandamatu tahtmine pealtkuulamine lõpetada või midagi protestiks vahele hüüda. Aga uudishimu sai minust võitu, pealegi hakkasin ma arvama, et ehk Emma ootaski niisugust reaktsiooni ning ma otsustasin tema stsenaariumi mitte järgida.

Panin toru vaikselt lauale ja hiilisin akna juurde. Püüdes kardinat mitte vaksavõrragi liigutada üritasin välja vaadata. Kuu oli nihkunud jupi maad edasi, kuid millegipärast olid helendavad laigukesed naabermajal endises kohas. Valgustet kohad rohul olid siiski edasi liikunud, samuti inimkogu. Ju see ikka Emma on, mõtlesin ma, kuid kontrollisin siiski binokliga üle. Loomulikult oli see tema. Lootsin, et ta polnud märganud mind aknast välja pülumas ning läksin kikiparvul tagasi telefoni juurde.

Jõudsin just õigel ajal: hakati kõnet lõpetama. Head ööd, Noelle, ütles Emma, millele minu hääl vastas sama sooviga Emmale. Ühendus katkes, mind ignoreeriti täielikult. Telefonitorust võis kuulda veel vaid lühikesi piiksatusi. Ma olin äkki tulivihane. Raevuga valisin ma Emma numbri ja ärritusin kutsuvatest toonidest üha enam, kuid ei pannud toru ikka veel ära, omamoodi nautisin viha kasvamist.

Ainult paar minutit jõudsingi ma kuulata marruajavat piiksumist, kui hakati uksele koputama. Aina valjemini ja valjemini peksti mu uksele, telefon häälitsetes üha venivamalt ja viha ergutavamalt. Ma tundsin, et tahaksin Emmat tappa. Ma hoidsin end tagasi ukse juurde

minemast, läksin hoopis akna juurde, avasin selle ja viibutasin ikka veel õues seisvale Emmale rusikat ja kiristasin hambaid. Siis lõin akna kinni, vähe puudus, et ta purunenuks.

Läksin uksekloppimise saatel sohvale, sinna kostis nõrgalt ka telefoni piiksumist. Pärast ajutist kulminatsiooni hakkas mu raev siiski raugema. Aga ikkagi: neetud Emma! Miks peab ta oma elu huvitavaks tegema just minu arvel!

MARE TROPP

JÄÄKARUDE NINAD ON MUSTAD

Hämarus on tulekul, kui mees kohale jõuab. Ta vaatab ringi, riivates pilguga väikest halli silti baari ukse kõrval; talve jooksul kogunenud kõntsast vabanemata tänavat; maju, mis pahuratena losutavad lagunevate tarade varjus. Mees raputab pead, muigab, pomiseb mõned sõnad, tõmbab käise üles ja vaatab kella helkivaid numbreid, muigab uuesti ning kobab taskus sigaretipakki. Ta võtab selle välja, mudib sigaretti, mõtleb siis ümber ja paneb kortsunud paki tagasi taskusse. Mees väristab õlgu, lööb kinganinaga maas lebava kivikese pihta ja hõõrub kärsitult ninaselga. Kuulatades asfaldil teravalt kõlavaid samme pöörab mees pead ja märkab liginevat tüdrukut. Mees paneb käe ruttu taskusse ja võtab sigareti. Suitsetades jälgib ta vargsi lähemale tippivat habrast figuuri.

«Ma hilinesin,» ütleb tüdruk juba paari meetri kauguselt. Mees ootab, kuni tüdruk tema ees seisma jääb, ja lausub rahulikult: «Nii ongi ju ette nähtud.»

Tüdruk vaatab mehele alt üles otsa. «Tegelikult tahtsin ma tere öelda.» Mees vaikib, viskab sigareti maha ja avab ukse. «Palun.»

Nad ronivad mööda käänulist treppi alla keldrisse. Mõlemad seisavad, kuni silmad eristavad poolpimedas ruumis madalaid laudu ja kõrgete seljatugedega toole. Tüdruk läheb kiiresti otsejoones üle põranda; mees kõnnib pika lohaka sammuga tihedalt tema kannul. Ta nihutab tüdrukule tooli ja istub ise tema vastu. End mugavamasse asendisse niheledes sirutab mees laua all jalgu ning silmitseb sigaretti otsides hajameelselt tüdrukut, kes mehele vastu naeratab, natuke närviliselt suunurki kõverdades. Tüdruk trummeldab õrnalt sõrmeotstega vastu lauaplaati, kuid mehe iroonilist pilku kohates tõmbab käe ruttu ära.

«Sulle meeldib siin istuda?»

Tüdruk naeratab. «Jaa,» vastab ta, «jaa, mulle meeldib siin olla.»

«Kummaline.»

«Kummaline?»

Mees kehitab õlgu. «Hästi. Räägi mulle sellest.»

«Millest?»

«Miks sulle siin meeldib.»

«Lihtsalt. Keegi ei vaata meid ega tee seejärel oma tuttavale tobedaid märkusi.»

«Sulle see meeldib?»

«Jaa, praegu meeldib.»

«Praegu?»

«Täna.»

«Täna?»

«Jaa, täna me peame siin istuma.» Tüdruk naeratab.

«Milleks me peame siin istuma?»

«Me peame rääkima.»

«Millest?»

Tüdruk tõstab jala üle põlve ja naeratab. «Kas sa ei lõpetaks?»

Mees koputab sigaretiga tuhka raputades pikkamisi vastu tuha-toosi serva. «Õlgu,» ütleb ta, «aga ikkagi, millest pean ma sinuga rääkima?»

«Ma kirjutasin sulle.»

«Sa kirjutasid mulle, et sa tahad mind näha.»

Tüdruk vaatab mehele otsa. «Mida rohkem a t pean ma sulle ütlema?» Mees muigab. «Sa oled mind juba küllalt vaadanud.»

Tüdruk surub sõrmed tugevasti ümber põlve kokku.

«Ma arvan, et me peame midagi ära otsustama.»

«Mida?»

Tüdruk ohkab. «Kuidas teineteisega rääkida.»

Mees silmitseb tüdrukut hetke tähelepanelikult. «See on juba parem.» Tüdruk naeratab. «Kui sa ise selleks pisutki vaeva näeksid, oleks kogu aeg parem.»

Mees kehitab õlgu. «Seda olen ma juba kuulnud.»

«Jah. Ma olen seda ka rääkinud.»

Ettekandja tõstab kandikule tühje klaase ja kohvitasse. Mees viipab talle. Kui ta nende laua juurde jõuab, märkab mees, et tüdruk muigab ettekandja tegevust jälgides. Mees tellib kaks tassi kohvi ja veini. Naine eemaldub juba, kui mees küsib: «Sa tahad ju veini?»

Tüdruk noogutab. «Jah. Ma tahan veini.»

Mees muigab. «Ära püüa nii väga mulle meeldida.»

Tüdruk vaatab mehele otsa ja heidab pea kuklasse. «Ma proovin.»

Ettekandja paneb klaasid ja tassid lauale. Mees ja tüdruk on vait ning ootavad. «Keerake see muusika vaiksemaks,» lausub mees ettekandjale, kui too minekule pöörduv. Naine ei vasta talle midagi.

Tüdruk kummardub toolil ettepoole ja põimib sõrmed ümber sooja veiniklaasi. Ta nuusutab, nina peaaegu klaasi serva juures. Tüdruk tõstab pea ja naeratab laialt üle näo. «Mõnikord ma mõtlen, et

see töö — teiste inimeste mustade nõude koristamine ja tassimine — ei olegi nii tobe. Kelnerite ja muu seda sorti ennasttäis rahva puhul küll. Aga see vanamutt ei olegi nii tobe, kui võiks arvata.»

Mees paneb vasaku käe lauale ja liigutab sõrmi.

«Veel midagi samas žanris?»

«Lõpetasin,» vastab tüdruk rahulikult.

«Kust sa seda lugesid?» küsib mees. Tüdruk naeratab.

Mees vaatab teda ja silitab tumedat poleeri.

«Muide, ma kuulan su loo ära.»

Tüdruk rüütab kohvi ja hakkab lusikaga tassis segama.

«Sa arvad, et ma räägin ta sulle?»

Mees vaatab teda üllatunult.

«Milleks sa mu siia kutsusid?»

Tüdruk rüütab veel kord, tassi ettevaatlikult suu juurde tõstes.

«Sa oled eneses liiga kindel.»

«Ei,» vastab mees ja kustutab sigareti.

Tüdruk vaatab meest. «Siin on halb vein,» ütleb ta.

Mees muigab ja kehitab õlgu. «Jah.»

«See ei ole tähtis,» lausub tüdruk.

«M i s a s i ei ole tähtis?» küsib mees.

«S e e ei ole tähtis,» kordab tüdruk ja vaatab kõrvale, «vähemalt senikaua, kuni sa tuled — kui ma sulle kirjutan.»

«Jah,» vastab mees ja joob klaasist poole ära. «Ma tulin. Ma arvasin, et ma olen k o h u s t a t u d tulema või midagi sinnapoole.»

«Võid sa öelda, miks sa tuled?»

Mees on märganud tüdruku muiet. Ta vaikib silmapilgu ja seletab siis irooniliselt. «Ma olin sinuga harjunud. Praegu on mul sinust kahju. Tõsi, sa oled väga vapper, naeratad ühtepuhku ning isegi üritad sealjuures ülbe olla, aga kokkuvõttes mõjud sa haledana. Sa o l e d hale.»

«Sa armastad mind,» konstateerib tüdruk rahulikult.

Mees võpatab ja puhkeb naerma. «Miks ka mitte? Ma võin tunda äkilist hellusepuhangut hulkuva koera või haige linnu vastu — olen ju tõeline loodusesõber, vähemalt asjaarmastajana — ning siit loogilise järeldusena võin ma ka sind armastada. Sul ei ole ju midagi selle vastu, kullake? Pihin sulle — pane hästi tähele — ma lausa j u m a l d a n armastamist. N i i süütu ja õpetlik tegevus. Mõnikord,» mees tõstab sõrme, «olen ma endas — oh õudust! — tabanud neurootilise vanatüdruku kõverdunud näokese, kes kõikjale oma neurootilist pealetükkivat armastust külvab. Kullake,» ta vaatab osavõtlikult tüdrukule näkku, «sulle ei meeldi mu pihtimus?»

«Ei, see tähendab, meeldib küll. See on nii n a l j a k a s.»

Tüdruk teeb väikese pausi ja irvitab.

«S a k e l g i d toredasti.»

Mees tõmbab käega läbi juuste. «Kelgin?» kostab ta mõtlikult. «Ei,» ütleb ta ja vaatab tüdrukule süütult otsa. «Ei, mina ei kelgi küll

millegagi. Ei. Minna mitte.» Ta kummardub ettepoole. «Veel midagi põrutavat, kallis?»

Tüdruk liigutab end toolil. «Jah. Jah. Erik jättis mu maha.»

Mees on vait. Ta topib aeglaselt käe taskusse ning võtab sigareti-paki välja. «Joo me veel,» lausub tüdruk. Mees süütab sigareti, vaatab kella, kõhkleb mõne hetke ja tellib siis ainult veini. Ta küsib üsna ükskõikselt: «Mispärast? Tüütasid ta ära?»

«Jah,» kordab tüdruk, «tüütasin ära.» Ta uurib kokkunnult mehe näoilmet. «Sa arvad, et —? Kuule, aga tollal ma sind ju ei tüüdanud?»

Mees kehitab õlgu.

«Või tüütasin?»

«Nähtavasti.» Mees vaatab tüdrukule näkku. «Ma ei tahaks muud öelda, aga sul ei tarvitseks mõnikord nii neetult kindel olla.»

Tüdruk on peaaegu anuv. «Ma ei tahaks tüüdata.» Mees muigab. Tüdruk kohmetub. Mees pöörab pead ja heidab pilgu üle ruumi. Hindavalt uurib ta hallikat laiku seinal, mille keskel valendavad saarekestena krohvijäänused. Mees kõverdab suud ja vaatab tüdrukut, kes tummalt veiniklaasi käes keerutab. Mees raputab tuhka ja koputab tasakesi sõrmenukiga lauale. Ta vaatab veel kord vilksamisi tüdrukut ja küsib: «Sa tead, kus alkohol kõige kauem kehas püsib?»

«Ei,» vastab tüdruk üllatunult ja raputab pead.

«Polaarjoone lähedal. Sa jood ühel õhtul ja oled purjus nii selle õhtu ja öö kui ka järgmise päeva ja öö ning ülejäärgmise hommiku-pooliku.»

«See on ju tore. Ma mõtlen — väga odav.»

«Ei. See on minna mitte. See ainult paistab nii. Tegelikult on see lihtsalt poolteise päeva pikkune pohmell. Ja ongi kõik.»

Tüdruk noogutab. «Sain aru.»

«Millest sa aru said?»

«Sellest, mida sina oma jutuga mõtled.»

Mees imeb sigaretti. «Jah.»

Tüdruk mängib veiniklaasiga. «Lugesin kusagilt, et jääkarud on üleni valged,» ütleb ta nagu muuseas, «ainult ninad on mustad.»

Mees ei vasta midagi. Tüdruk vaikib hetkeks ja naeratab. «Saad aru, nende ninad on jumala mustad ja sellepärast jäävad nad jahimeestele pihku. Kohutavalt palju jääkarusid läheb musta nina nahka.»

«Jah,» ütleb mees.

«Millest sa mõtled?» küsib tüdruk.

«Antud juhul jääkarudest,» vastab mees ja kustutab sigareti.

Mees vaatab uuesti ruumis ringi. Huvitav, miks valis tüdruk säärase kummalise kokkusaamispaiga. Kas see on tähtis? Vist mitte. Mees paneb käed kukla taha risti ning üksisilmi kõrvallauas konutavat vanameest jälgides mõtleb: «Kõik oleks hea, kui ta poleks nii võõras. Temaga on isegi pisut ebamugav. Kuidagi tobe tunne on teda sõimata. Mida ma räägin! Ma olen temaga nii kena, et segaseks võib minna.»

Jumal, kas too mees ka liigutab?» Mees pöörab näo tüdruku poole. Tüdruk suitsetab. Mees ei pannud tähele, kui tüdruk sigareti süütas.

«Ma peaksin temast vist kuidagi teistmoodi aru saama. Kui ma juba heitsin talle selle kohustatud. Või poleks ma pidanud seda tegema?—Aga ma ei tohi, jumal anna mulle jõudu, et ma ei koku-ta ks! Nüüd läks viltu. Ei, kes ta üldse on? Ta suitsetab. Mis siis sellest? Kui inimene suitsetades säärase näo ette teeb, peab ta õnnetu olema. Ma ei rõõmusta. Ei. Suitsetamine on väga tavaline toiming. Kes ta nüüd on? Kust mina pean seda teadma? Ja milleks —? Ei, seda ma ei tea ja praegu ma ei hakka sellele mõtlemagi. Aga ka n n a u s i ei oleks ma saanud talle valmistada. Ei oleks. Ja siis? On mul nüüd kibe? Olen ma patur, kortsutan kulme, mossitan? Naljakas, eks? Ma teadsin seda kohe, juba algusest peale, kui ma tüdruku välja valisin. Ma võin teha nägusid, kui ma tahan seda teha, ja ma vist isegi peaksin neid tegema, vähemalt näiliselt. Aga mul ei ole ühtegi põhjust, mis sunniks mind enda peale vihastama. Ma nägin seda kõike ette — baari, tüdruku, isegi kleiti, mida ta selga paneb, ma nägin —?»

Mees võpatab, kui tüdruk äkki liigutab. Ta viipab ettekandjale ning, unustades arutlused, on hetkeks pahane. Eriti piasiasjades ja vahest ainult piasiasjades ei tohi ta tüdruku ees naeruväärne olla. Naine lisab vaikides arvele kaks veini. Mees vaatab kella.

Tüdruk väristab õlgu. «Aitab juba.»

Mees vaatab teda tähelepanelikult. «Millest?» küsib ta sõbralikult.

Tüdruk kibrutab kulmu ja muigab. «Arutamisest, kuidas sa metsa-langetamisega raha teenisid.»

Naine tuleb klaasidega. Ta asetab need lauale ja viivitab. Mees ja tüdruk ei pane teda tähele ja ta läheb minema, midagi lausumata.

«Sa tüütasid Eriku ära. Edasi?»

Tüdruk näpib kidurat oksakest, mis vaasis kurvalt ja aeglaselt rois-kub. Ta murrab selle küljest tükikese ja paneb suhu. «Tahad sa k õ i k e teada, mida me koos tegime?»

Mees süütab järgmise sigareti. «Ei. Kindlasti mitte,» lausub ta ja-hedalt, «nagu s i n a tahaksid selle asja keerata. Aga,» ta heidab tüd-rukule kiire pilgu, «alati peab sellest lobisema, millest ei taha enam hoolida. Nii et lobise. Lobise julgesti, mõnuga, lobise a r m a s t u - s e g a.»

Tüdruk muigab. «Mina l o b i s e n armastusega ja sina saad sellest aru?» Mees vaatab teda ja kõverdab suud. «Kullakene! Mis sinus n i i ebaharilikku on?» Tüdruk ootab huviga, et mees veel midagi teeks või lausuks, kuid veendudes oma lootuse asjatuses, hakkab lõpuks rääkima. Jutustamise ajal lükkab ta varbaga kingad jalast ja tõstab saledad sääred toolile risti. Tüdruk põimib käed ümber jalgade ning kõigutab rääkides keha edasi-tagasi.

«Sa küsid, mis selles loos oli ebaharilikku? Noh, muidugi ei olnud seal midagi erakordset, traagilist, meeletut — ja veel teiste sõnadega võiksid sa minu üle irvitada. Aga,» ta teeb pausi ja vaatab mehele mõt-

likult otsa, «sa ei saa mind unustama sundida, et mina olin ebaharilik. Ma usun, ma tõesti usun, et ka kõik muu pidi olema ebaharilik.» Ta vaatab jälle meest. «Sina muidugi arvad, et ma mõtlen nii, nagu mulle parajasti meeldib?»

Mees muigab. «Oh ei. Ma naudivin. Sa ütled nii kenasti nii toremaid asju. Lihtsalt armas.»

Tüdruk naeratab. «Sa ei peaks nii pabistama.»

Mees koputab sigaretiga vastu tuhatoosi serva. «Ei. Sina ei peaks kartma, kui mina pabistama hakkan. Muidugi, kui sa oled seda tõe ja väge täis, mida sa nii hoolega jutustad.»

«Sina hakkad pabistama?»

Mees kehitab õlgu. «Igaüks pabistab vahetevahel.»

«Seda tahaksin ma näha.»

«Noo, sa näed ju,» lausub mees ja muigab uuesti. «Aga ikkagi tahaksin ma teada saada, mis sa oled välja mõelnud.»

Tüdruk piilub teda läbi ripsmete. «Ma ju rääkisin.»

«Midagi ebamäärast jah.»

Tüdruk kõhkleb veel hetke ja ütleb lõpuks: «Ma arvan, et seda võiks nimetada vabaduse ettekujutamiseks.»

Mees puhkeb nii kurjalt naerma, et tüdruk võpatab. «Ja sina pidid vaba olema? Sina?» Tüdruk kähvab teravalt: «See ei ole nii. Ma kujutasin seda ette — võib-olla. Kuuled — võib-olla. Sa võid naerda, ei, mis määrgin, sa oled kohustatud naerma. Palun.»

Tüdruk muigab üleolevalt.

Mees on terve minuti vait ja ütleb siis sõbralikult. «Vabanda.»

«Jah?» küsib tüdruk kõrgilt.

«On see sulle tõesti nii tähtis —?»

«Mida?» kiljatab tüdruk.

«Ennast seejuures imetleda,» lõpetab mees leebelt.

«Noo?» Tüdruku hääl on endisesse registrisse tagasi jõudnud.

«Muud poleks midagi, aga sinu eneseimetluse viis on kole naeruväärne,» räägib mees heasoovlikult.

Tüdruk vaatab talle näkku. «Hea küll,» ütleb ta rahulikult, «ma võin olla naljakas, aga naeruväärne ma ei ole.»

Mees vilistab tasakesi. «Kullakene,» lausub ta ja kummardub tüdruku poole, «sa ju sobitad ennast. Kujuta nüüd natukene ette ja sa mõistad, kui labane sa oled. Ja ongi kõik.»

«Ei,» ütleb tüdruk.

Mees vaatab teda ja naeratab. «Vaata, meie jutt on ju tobedavõitu. Sa ei eita seda? Sul peavad need asjad juba selged olema, kui sa mu kord siia kutsusid. Sa võid neist rääkida, kui sulle nii meeldib, aga arvamus peab sul olemas olema. Või tulid sa ainult selleks siia, et mulle haleda? Ei,» ta raputab pead, «ma ei usu. See oleks liiga piinlik.» Ta trummeldab sõrmedega lauale. «Kuuled, see on piinlik.»

Tüdruk paneb jalad maha ja vaatab kingi otsides laua ääre alla. Ta kohmitseb üsna kaua. Lõpuks saab ta kingad kätte ja istub siis mõne

hetke järele mõeldes. Tüdruk muigab kergelt ja ütleb mehele otse näkku vaadates: «Kas tead, mine persse!»

Mees jõllitab teda jahmunult. «Mis see oli?»

«Sinu jutu peale ei tule mul midagi muud meelde.»

Mees kehitab õlgu. «Jäta see!» Tema hääl on käskiv.

«Sa ise oled süüdi,» pomiseb tüdruk.

«Ja siis? Aga seda ma enam kuulda ei taha — pea meeles — ei taha!»

Mees peaaegu karjub, kuid ta talitseb end kohe.

«Sa oled tõesti kenasti aega veetnud, pole midagi öelda,» ütleb ta tüdrukule kõvera muigega.

«Eks ka mina olen midagi õppinud.»

«Kehvasti küll,» vastab mees ja viipab ettekandjale. Naine tuleb nende laua juurde. «Veel kaks veini,» tellib mees. Kui naine seisab endiselt oma kohal, tõstab mees näo. «Mis on?»

«Ma panen viieteistkümne minuti pärast kinni,» ütleb naine.

«Ja siis?»

«Te peate varsti lahkuma.»

«Me teeme seda. Tooge meie veinid.»

Naine läheb ja tuleb mõne hetke pärast täis klaasidega tagasi.

«Kas ma ei ole juba liialt purjus?»

«Igatahes mitte rohkem, kui see vanamees seal nurgas.»

Tüdruk joob oma klaasist paar sõõmu.

«Kas sa ei karda, et see, mida ma purjuspäi teen, tuleb rohkem purjusolemise, kui minu tahtmisest seda asja teha?»

«Ma ei arva. Sa kardad?»

Tüdruk noogutab.

«Sa ei peaks kartma. Sa ei tee midagi ainult purjusolekust.»

Tüdruk muigab kurvalt. «Kallis, nii võin ma sind isegi uskuma jätta.» Ta toetab lõua peopesale ja jääb mehele käsipõsakil otsa vaatama, imiteerides joobnud häält. «Kallis.»

«Jäta.» Mees naaldub toolileenile ja silmitseb tüdrukut halvaks-panevalt. Tüdruk võpatab ja lausub ülbelt: «Kas tead, mille pärast? Sa olid ju metsatöeline. O l i d, ehkki sa praegu säärase näo teed. Aplaus. Lilled ja kõik muu, mis sinna juurde kuulub. Muidugi tobe ja kuidagi filmilik.»

«Mida sa õieti tahad?»

«Kõnele aga,» ühmab tüdruk.

«Mille pärast sa nii hirmul oled?»

Tüdruk on kahvatu. Nii kahvatu, et see isegi baari viletsas valguses nähtav on. «Mul ei ole hirm,» ütleb ta viimaks.

Mees sulgeb pooleldi silmad. «Ma ei tea. Mulle paistis nii.»

«Ära kekka oma avastustega,» kähvab tüdruk.

Mees kergitab kulme ja avab aeglaselt silmad. «Ma ei kekka. Ma

olen selles lihtsalt veendunud. Sul on kehv ja järjest kehvemaks läheb. Kui sa mulle kirjutasid, ei olnud sul veel nii kehv, kui sul praegu on. Ma ei taha, et täna meie jutule mõeldes oleks sul veelgi kehvem, palju kehvem, kui sul nüüd ongi. Mulle ei paku see lõbu.»

Ettekandja tuleb nende laua juurde. Ruum on täiesti tühi. Mees vaatab paluvalt naist. «Kaua te siin koristate?»

«Tund või rohkemgi,» vastab naine ebalevalt.

«Me lähme varem ära,» kinnitab mees. Naine kõhkleb hetke ja on siis nõus. Ta läheb konkusse, mida baariruumist eraldavad eesrüüded, ja keerab vee jooksmas. Mees ja tüdruk jäävad kahekesi.

«Sa ei taha?» küsib tüdruk mõtlikult. «Hästi. Ma tegin aborti.»

Mees puhkeb naerma. Tüdruk on imestunud. «Ma ei saa aru,» ütleb ta läbi hammaste.

Mees raputab pead. «Kõigest.»

Tüdruk silitab rütmiliste tõmmetega ettevaatlikult tooli käetuge.

«Sinu meelest ei tähenda see midagi?»

«Ei.» Pehmendades oma järsku reageeringut lisab mees: «M e i l e küll mitte.» Ta naeratab. «Vaata, selliseid asju ei tohi endale liiga ligidale lasta. See on keha, see on tema asi ja si n u s s e see ei puutu.»

«Tähendab, nagu ma aru saan,» tüdruk on segaduses ja vaatab mehele abiotsivalt näkku, «sinust ma ei oleks ju rasedaks jäänud. Ei, muidugi. Jaa.» Ta üritab endast võitu saada ja rahuneda. Mees silmitsseb teda pilklikult, tüdrukut katkestamata ning soovimata tal aidata oma jutt lihtsalt ära rääkida.

Ta teeb grimassi. «Oo, sinu arusaamised, kallid! Aga sa võid ka niimoodi arvata — sulle ju meeldib niimoodi.»

Tüdruk noogutab innukalt. «Muidugi, kuidas ma varem ei taibanud. Sinust ei saa lihtsalt kätte võtta ja rasedaks jääda. Sinuga o n see asi teisiti. Kuidas —?»

«Jäta,» katkestab teda mees.

«Ei. Sa p e a d mind lubama.»

«Nii et Antonius juba sureb — Kleopatra?»

Tüdruk irvitab. «Ma olen piisavalt täis — et pool klaasi veini sulle näkku visata.» Ta hakkab luksudes naerma.

Mees vaatab kella. «Muidugi võid. Aga see poleks päris aus. Sul oleks piinlik oma teoga hiljem kelkida, kui sa natuke järele mõtled.»

Tüdruk põrnitseb meest. «Aus? A u s?»

«Sul on ju hea.»

«Minul on hea?»

«Sinul on hea.»

«Minul on kogu aeg hea olnud?»

«Ei, kogu aeg mitte.»

«Millal siis minul nii hea hakkas, et me võime aususest rääkima kukkuda?»

«Siis, kui sulle kohale jõudis, et su abordijutt on jama,» ütles mees iga sõna rõhutades.

«Nüüd ma n a u d i n?»

«Ei, sa ei naudi.»

«Mis ma siis teen?»

Mees vaikib.

«Persejutt on jama. Abordijutt on jama. Mina olen selle keskel kuradima naudingut täis — nii, eks!»

«Aitab. Ma eksisin. Võib-olla. Räägi, mida sa tahad rääkida — sa oled ju haige mis hirmus. Lase tulla, et sa enam ei peaks niimoodi närvitsema.»

«Ma ei närvitse,» alustab tüdruk ja vaikib järsku.

«Sa vabandasid,» ütleb ta mehele ainiti otsa vaadates.

«Jah.»

Tüdruk tahab midagi öelda, satub mehe pilgu all segadusse, kohmetub ja lausub ebalevalt. «Hästi. Küsi siis.»

«Miks sa Erikule andestasid?»

Tüdruk naeratab.

«Mis on?»

«Ei. Kõik on hea. Ma ei visanud sind — ei, eks — ma ei viskagi sind.»

Tüdruk noogutab.

«Jah?»

«Lihtsalt sa küsisid t õ e s t i hästi. Sa küsisid nii, nagu Erik ei küsinud — talle ei tulnud pähe niimoodi küsida. Aga,» tüdruk raputab pead, «tal oli tema õigus küsida nii, nagu talle meeldis. Ma tunnistan seda.»

«Oled see s i n a, tüdruk?»

Tüdruk muigab. «Vaata, ma võin ju n õ u d a jääkarudelt, et nende ninad oleksid valged. Neile oleks see igatahes kasulikum. Ei, mitte et minu nõudmine oleks m õ t t e t u. Tal on täiesti oma sisu ja kõik muu, mis sinna juurde käib. Aga jääkarud viskavad mu välja. Hoobilt. Ja mis kõige naljakam, ma ei tee suud lahti. Isegi mitte selleks, et s o o v i t a d a jääkarudele teistsuguseid ninasid.»

Mees vaatab pingsalt tüdrukust mööda tühjusesse ning ütleb rohkem sinna kui tüdrukule: «Heil!»

«Heil!» vastab tüdruk pehmelt.

«S e l l e g a olen ma küll nõus.»

«Ma usun. Sellega oleks igaüks nõus.»

«Ei. M i n a olen sellega nõus.»

«Jah?»

«Mina lausa p e a n sellega nõus olema.»

Tüdruk naerab. «Ma olen purjus. Kõik. Läbi. Laseme jalga.»

«Veel pisut.»

«Mida?»

«Et kõik läbi saaks.»

«Mida sa tahad?» küsib tüdruk ebakindlalt.

«Sa pead seda ise ütleva.»

«Lähme!» Tüdruk upitab ennast tõusma.

Mees haarab ta käest. «Istu rahulikult!» Ta vaatab tüdrukule näkku.

«Mis see oli?»

Tüdruk kisub oma käe mehe peost nii järsu liigutusega lahti, et kukub tagasi toolile. «Ma ei tea,» ütleb ta tõrksalt.

«M i s see oli?» kordab mees.

Tüdruk vaikib. Mees kehitab õlgu.

«Ma hoiatasin. Sa pead ise tahtma. Kohe praegu. Ma ei anna sulle andeks, kui sa pooleli jätab. Kuuled, see on vajalik.»

«Sa oled vahvalt närvis,» ütleb tüdruk pikkamisi.

Mees surub sõrmed rusikasse. «Jah? Mis veel?»

«Mis seal ikka. Pabista, kui sa pead pabistama.»

Mees muigab, korjab laua pealt sigaretipaki ning vaatab ootavalt tüdrukut. «Lähme.»

«Olgu,» pomiseb tüdruk. «Ma tahan sinuga abielluda. Ma t a h a n. On sul nüüd küllalt?»

«M i n u l e seda vaja ei lähe. Ikka sinule, kullake. Ära tee nägusid, need teevad sind inetumaks. Mulle ei meeldi, kui sa tundud i n e t u n a.»

«Küllap sa juba vajad,» heidab tüdruk.

Mees naerab lõbusalt ja paneb rahatähe lauanurgale. Ta tõuseb ja küsib: «Peab sind aitama, kallis?»

«Perse. P e r s e,» sosistab tüdruk enese ette.

Mees silmitseb heatujuliselt tema langetatud pead.

«Pole midagi, kullake. S e e nali on läbi saanud.»

PIRET VIRES

SIIS KALAMAJAS

Ta oli mu käest küsinud, kas ma usun, et sõda tuleb. Ma olin vait, ma ei tahtnud teda solvata, ei, pigem ärritada, sest elasin ju ikkagi tema korteris ja tema leival. Põiklesin vastusest kõrvale, ta käis peale, ma nägin, et muud võimalust ei ole, ja prahvatasin välja: «Ei usu! Ma ei usu üldse teie ilmutust!»

Ta ei turtsatanudki pahaselt ja hukkamõistvalt, nagu olin oletanud. Ta tõmbus tagasi, silmitses mind mingi kummalise kaastundega, ta pil oli korruga vana ja paljunäinud inimese pilk, kes räägib noore ja lolli lapsega. Mul hakkas ebamugav, rohkem me siis sellest juttu ei teinud ja Rutt kummardus uuesti oma käsikirja kohale. Mida ta üldse õppis? See oli mul meelest läinud. Samuti oli mul meelest läinud, kui kaua mina, Liia, tema Kalamaja korteris juba elanud olin. Ma tahtsin ära minna, aga ei saanud. Ma nagu oleksingi pidanud oma elu need kuud veetma selles kassilõhnases puumajas, selles

kahetoalises agulikorteris. Kalamaja seinad paitasid mind, kui käisin väljas jalutuskäikudel, ja alati tulin ma tagasi Ruti ukse taha.

Aga see oli vaid algus. Ja võib-olla polegi tähtis, kuidas ja miks ma Ruti juurde sattusin. See oli vaid oluline niipalju, et oli antud võimalus jõuda välja lõppu. Tähtis oli lõpp.

Ühel õhtul olid Rutil külalised. Väike tuba oli rahvast täis ja Rutt ainult viipas, et ma maha istuksin. Istusin ukse kõrvale.

Nad lugesid Piiblit. Johannese Ilmutusraamatut, tundsin ma ära. Üks poiss luges ja kommenteeris, teised kuulasid. Toas oli palav. Mul hakkas igav ja ma läksin oma tupp. Pärast nad laulsid.

«Ma ei teadnudki, et sa sektant oled,» ütlesin Rutile, kui olime kahekesi jäänud.

Rutt muigas.

«Nimetada võib igatpidi.»

Ärritusin millegipärast.

«Selline jumalateenimine ei vii küll kuhugi,» seletasin. «See enese transsi viimine, see laulmine ja käteplaksutamine.»

Rutt vaatas mulle hetkeks tõsiselt otsa.

«Sina seda öelda ei oska,» ütles ta lihtsalt.

Magasin öösel halvasti ja üldse läks kõik sellest ajast peale veel rohkem segi kui enne. Sõnelesin mõnikord Rutiga, katsusin tõestada, et mul on õigus, aga ta kas ei kuulanud mind või lükkas mu väitlused paari lausega ümber.

Mida ta minust ootas? Või mida ootasin mina temalt? Kas ma üldse ootasin? Kohati tundus mulle, et ma ei juhi ise oma tegevust, oma mõtteid. Ja et seda ei tee ka Rutt. Vaid miski muu.

Miks me pidime küll kogu aeg vaidlema? Ma sõdisin talle vastu, aga kas tema oli tugevam või oli temaga midagi, mis oli tugevam nii minust kui temast endast. Ma vaidlesin seepärast loiult ja tegelikult mitte oma sõnade pärast, vaid võib-olla pigem selleks, et tema argumente kuulata. Ma ahmisin neid endasse ja üksi jäädes mõtlesin ja katsusin kõik uuesti läbi.

Üks meie tüüpilistest vaidlustest oli näiteks selline:

Mina: Sa ei saa mind sundida.

Rutt: Ma ei sunnigi. Sa ise jõuad sinna siis, kui pead.

Mina: Mille järgi ma tean, et ma pean?

Rutt: Sa tunned selle ära. Kui sulle antakse, sa ei saa jätta vasu võtmata. See pole enam sinu võimuses.

Mina: Mis siis on minu võimuses?

Rutt: Olla valmis ära tundma.

Mina: Ja kui ma ei tunne?

Rutt: See pole võimalik. Sa oled ärganud juba praegu. Aga sa ei tea seda. Kes magavad, need ei ärkagi. Kes ärkavad, kõnnivad juba ammu lahtiste silmadega ringi, aga mõistavad alles siis.

Mina: Aga ma ei taha.

Rutt: Sa tahad. Aga sa ei julge.

Mina: Noh ütleme siis nii.

Rutt: Sa kardad muutust. See muutus tuleb. Aga sa ei tea praegu, millest sa ilma oled.

Mina: Kas sina tead?

Rutt: Jah. Mina tean. Ja seepärast on mul sinust kaju.

Mina: Miks sa minu juurde tulid?

Rutt: Ma nägin, et sinus on rahutus ja janu. Ja ma tean, et ma saan sind aidata.

Mina: Mis kasu sellest muutusest mulle on?

Rutt: Seda näed sa siis.

Mina: Aga kui midagi ei juhtugi?

Rutt: Juhtub. Sa pead oskama vaid aru saada.

Mina: Ma saan ise hakkama! Mul pole midagi vaja!

Rutt: Sulle on vaja. Ma tean. Ja sina tead ise ka.

Jah, ma üheaegselt pelgasin ja ihkasin seda muutust, millest ta mulle rääkis. Olin ammu aru saanud, et harilikul tasandil enam jätkata ei saa. Olin aru saanud, et suurem ja sügavam mõistmine on võimalik ainult kokkupuutes kõrgema loova jõuga. Ma ei riskinud kasutada sõna Jumal, ja ma ei riskinud öelda: jah, ma usun.

Aga sinnapoole kiskus kõik, mis oli minu sees, ja sinnapoole lükkas kõik, mis oli minust väljas.

Need meie, minu ja Ruti, pikad retked Kalamaja puumajade vahel. Tema arvamised ja tõekspidamised. Ma teadsin, et küsimus pole üldse Rutis. Ma teadsin, et küsimus on minus endas ja Rutt vaid näitab mulle mind ennast sellisena, nagu ma võiksin olla. Ta näitas mulle rada, mis oli mu sees, aga mida ma kas ei osanud või pelgasin minna.

Elasin ta korteris ja lugesin ta raamatuid. Vahel käisid külalised. Vahel Rutt laulis oma sõpradega, vahel lugesid nad koos Piiblit.

Ma seisin kõrval ja vaatasin pealt. Rahutus oli mu sees ja ma ei saanud selle vastu midagi peale hakata. Ma teadsin, et pean tegema mingi otsuse. Ma teadsin, et midagi peab muutuma. Aga aeg ei olnud veel täis.

Kuidas aeg täis sai, seda ma ei tea. Olime tol õhtul kahekesi kodus. Olime jälle vaielnud, peaaegu tülli läinud. Siis olime kumbki tagasi tõmbunud ja teineteist veidi ettevaatlikult piilunud.

Siis ma järsku otsustasin.

«Hea küll,» ütlesin ma ja panin ajakirja käest. «Eks sa tee siis, kui sa seda tahad.»

Ta istus toa teises otsas. Ma olin parajasti naernud ta üle, aga jätsin äkki järele. Ja ma ei tea siia maani, mis minuga juhtus. Vahel katsun ma seda ära seletada, vahel loobun sellistest püüetest ja võtan kõike vaid nii, nagu oli. Ja samas pelgan ma seda kirja panna. Ühelt poolt teades, et see poleks õige, et mul pole õigust sellest kirjutada.

Ja teiselt poolt teades, et mu sõna võimuses lihtsalt pole seda edasi anda.

«Hea küll,» ütlesin ma ja panin ajakirja käest. «Eks sa tee siis, kui sa seda tahad.»

«Kui sina seda tahad,» ütles Rutt. «Vaid kahekesi on võimalik kuhugi jõuda.»

«Olgu peale,» ütlesin ma.

Ta istus toa teises otsas. Ta tõstis käed näo ette. Ta hakkas pomisema. Ma ei eristanud üksikuid sõnu, aga neid vist ei olnudki. Ma jälgisin teatud huvitusega kardinat. Ma ootasin. Ma ei vaadanud Ruti poole. Ma olin valmis, aga ometi tuksles mu vasakus suunurgas väike muigehakatis. Rutt pomises. Mu mõtted jooksid laiali, ma ei mäleta, mis nimelt mu meelest läbi ratsutas, igatahes midagi kõrvalist. Rutt pomises. Oli vaikne. Kell ei tiksunud.

See kõik toimus nii äkki. Kardin mu silme ees võpatas või võpatasin mina. See oli üksainus hetk, aga äkki kadus mu lühinägelik udune pilt, millega ma oma elu jooksul olin harjunud, ja ma eristasin vähimatki niidikest kardinakoes. Ühe hetke jooksul nägin ma nii teravalt, kui polnud kunagi varem näinud. Siis see kadus.

«Mis...» tahtsin ma öelda, aga mu pea vajus tugitooli seljatoele ja hambad hakkasid plagisema. Kuskil oli veel teadvus. Seda ma teadsin, sest vaatasin end kõrvalt teatud üllatuse ja ehmatusena ja peas tagus: «See ei saa ju ometi võimalik olla.»

See oli võimalik.

Mu silmad olid kinni vajunud, mu lihased ei kuulanud sõna, ma ei juhtinud ennast ise. Lisaks hammaste plagisemisele hakkas värisema vasak käsi, siis jalg, siis vappusin ma üleni. Ma olin krambis ja mu pea viskles kaela otsas. Kusagil pomises Rutt, aga see oli mujal, seda ma ei kuulnud või siiski kuulsin, aga kus olin mina, seda ma ei teadnud.

Mu silmad olid kinni, harilik tumedus vahetas kiiresti värve, muutudes tumepunasest lõõskavaks oranžiks, valguselaigud kihutasid mu silmade eest mööda.

Ma vappusin toolil. Ma ei suutnud silmi avada. Ma ei suutnud midagi. Ereoranž mu silme ees muutus heledamaks ja heledamaks, kusagil tiirles helevalge. See oli tulemas. Seda ma tundsin. Ta oli eemal, ta sähvatused haarasid mind üleni, ta ligines ja oranž muutus päikese-kollaseks, siis veel heledamaks, siis veel, ma ahmisin õhku, see valgus kihutas mu peale, veel hetk ja ma olin ta sees. . .

«Jätal!!!» karjusin ma ja kiskusin silmad pärani.

Tuba oli harilik. Elektrivalgus, tapeet, kardin. Mu käed värisid. Ma pöörasin pead ja vaatasin Rutti. Ta oli käed näo eest ära võtnud ja vaatas mind. Ma ei öelnud midagi. Tõusin, astusin paar kobavat sammu, vajusin Ruti kõrvale diivanile. Panin pea lauale. Kõrvus kohises. Ootasime. Mida? Ma ei tea.

«Ta oli siin,» ütles Rutt. See polnud küsimus, vaid tõdemus ja mina noogutasin, noogutasin mitu korda ja ütlesin:

«Oli.»

Istusime vaikides. Mu hingamine muutus rahulikumaks ja käte värin vaibus tasapisi.

«Miks sa teda tagasi tõrjud?» küsis Rutt.

Ma ei teadnud, mida vastata. Mu põsk oli vastu lauaplaati, mu laup puudutas laudlina villast kudet. Ma sulgesin silmad. Süda tagus.

«Ma kardan,» ütlesin siis ja teadsin, et see oli õigus.«Ma kardan, et ma pole valmis. Ma kardan, et mul pole õigust.»

«Seda ei otsusta sina,» ütles Rutt.

Tõstsin pea ja vaatasin Rutile otsa.

«Kes siis?»

«Sa tead ise küll,» vastas Rutt.

Ma vangutasin pead.

«Saad aru, ma tahan, aga ma ei julge. Ma ei julge astuda üle piiri. Ma kardan, et kogu mu eelmine mina kaob, et ma muutun, aga ma ei tea, kas ma tahan oma mina ära kaotada. Ja praegu sain ma aru, et hetk veel ja ma näen midagi, milleni pole ma ial enne jõudnud. Ja ma pelgasin.»

See oli ülestunnistus ja piht ja ma olin välja öelnud selle, mida ma polnud kunagi varem julgenud. Ma panin pea tagasi lauale. Ma olin järsku väga väsinud.

Rutt ei vastanud. Kuulsin, ta hakkas uuesti pomisema. Ma hingasin rahulikult, süda ei kloppinud enam. Olin väsinud. Olin rahulik. Ma ujuisin, mu mõtted veeresid laisalt või neid polnudki, ma olin kerge ja mu keha ei vaevanud mind.

Ja see, mis mu silmade ette nüüd kerkis, ei olnud enam oranž tulekera, vaid helekollane valguserist. Ta sõitis mulle ette ja ma ei kartnud enam, ei, ma ei kartnud üldse, ma läksin ta sisse ja rahu ei kadunud minust, mu pea oli tühi, vaid rist oli otse mu ees ja mina olin ta sees.

Siis oli jälle vaikus.

Rist kadus. Kõik kadus. Hällisin soojades rahuvoogudes, kõik värin, kõik krambid olid läinud.

«Meie isa, kes sa oled taevas. . . .» luges Rutt poolsosinal.

Liigutasin huuli, keelt, hääli tuli välja ja ma kordasin talle järele, kuni ütlesin: «Aamen.»

Rutt jäi vait, mul olid ikka silmad kinni ja me istusime niisama. Tuba oli tühi. Mina olin tühi. Kes oli käinud, oli ära läinud. Ma liigutasin end ettevaatlikult, mu käed ja jalad kuulasid sõna, ma tõstsin pea.

Rutt istus, käed süles, pea kuklas ja silmad kinni. Ta naeratas.

Tõusin püsti. Läksin akna juurde ja lükkasin kardina eest. Oli pime augustiöö. Oli Kalamaja. Avasin akna. Õhk ja ööhääled tulid sisse. Hingasin paar korda ja kummardusin aknast välja. Pimedus kargas mulle vastu. Paar joodikuhäält, kassid, tänavalatern.

Hoidsin kätega aknalauast kinni. Siis tõstsin pilgu.

Minu kohal, Kalamaja katuste kohal, kollaka laternavalguse kohal, linna ja maailma kohal oli öine selge taevas.

Pöördusin ümber. Rutt oli kadunud, ta võis olla teises toas, ta võis olla hoopis ära läinud. Võtsin oma koti. Ma olin rahulik ja kindel. Asju oli mul vähe.

Läksin esikusse ja kuulatasin. Korteris oli vaikne. Ma ei mõelnud, kus on Rutt. Ma ei mõelnud midagi. Ma lükkasin ukse lahti. Ma võisin minna.

Ma läksin läbi hoovi ja puuriitade ja prügikastide varjud jäid mu selja taha. Järsku oli kõik vaikne, mu sammud kõpsusid asfaldil. Majad vaatasid mind kahelt poolt. Ma jäin seisma. Ma toetusin vastu majaseina, ma panin silmad kinni ja ma naersin. Ma naersin valju häälega ja kassid hüppasid eemale ja joodikud pagesid ja Kalamaja ehmus ja tõmbus sirgu. Aga mina naersin.

Ja see oli kõik.

ENE MIHKELSON

*

Suur tuul on tõusnud põlenud õuna-
puuaedades Vanal kuul noorel kuul pakit-
sevad fantoomvaludes ammu söestunud võrsed
Ülesküntud põldude sees on nende elutuks
muutunud juured Keegi ei tea neid leinata
Muundav muld on aujärgedest vaba
Igavese tule lahvatust ei saa korrata
Sõnad on õhtute pehmed valguse-ehmed
mis kustuvad loojangus ega pöördu tagasi

*

Ja sa tõused ja oled ja naerata
ega teagi et tõused et oled Võib olla
naerata Üha võõramaks muutuvad
näod Aastad on ühtviisi kallakil
sõnadel teada on trööst Nagu kummel
nagu õuemuru teehehtede palja tallaga
elu kui unede öö

*

Üks mees kelle lakka mõtlesin hakata ehitama
varjendit Rääkis mulle oma õuduste unenäo
Needsamad isikud kes temalt kodu kord võtnud
pakuvad kaitset ja hüvitust Aga tema mõtleb mis
läind see läind Jäetagu sisse vaid hing Et mis
mina arvan sest unenäost nii usinasti varjendit
ehitades et tallegi tulevad meelde ammused ajad
Ma ehitan pööningul tähendasin seepeale nukralt
Kõrguste vahe on tuntav Ajad on ainult ajad
nii et talitagu ikka oma äranägemise järgi Et mida
ta vajab enam Uhkust või raha — Eestimaal uhkus
ennegi upakile on viinud Mina ehitan maja Uhkus
tuleb pärast isegi ütles mees ja läks otsima väli-
kuube et tõmmata selga aja-alune jopp Nii ta läks
seal kaval kui kala vältides sumpi ja võrke Pööning
oli mul valmis Asjatasin niisama

*

Kas veri on tõesti veest paksem Kas sina tead
Oled sa verekaevu näinud ja kas oled seal saa-
nud ka joonuks Mina ei tea mis vapp on mu
käsikivile löödud et sealt jahu enam ei tule
ja vesi on langenud alamale ja taevas on vänge
lehk Januse pilguga jõllitan kaarnaid
Koerad uluvad minu eest Kuid kas on vesi
või veri me mõlema sees Selgub sellele kes jälle
kord tapma hakkab

*

Mulle ulatati õigluse tõrvik täis nilpsavaid
leeke millest ei teadnud kas kõrvetab see
tagasi antud tõelus või teeb ainult nalja
kui pioneerilõkkes elekter mis peidetud halgude
alla Aga tõrvikut hoidsin siis nagu kunagi
ja laulsin keelele mõnusaid laule
Me oleme igavesed siin maal tõrvikuist lendas
rakette Taevas oli kui maal

See tee on nüüd täiesti lahti Käekõrval isa
 ja ema — täisvalguses helendab maa — me läheme
 nagu kunagi Ainult nüüd olen ma suur ja isa-ema
 on väikesed ja tee on rooplik ja isa unine
 kõlgub käe otsas kergeke ema jala-ast on toekam
 Me üles tõusnud haudadest Söögi- ja kohtulaudadest
 läheme lõpuks koju Aga isa ei mäleta maiseid asju
 ja ema oli liiga noor et võiks rääkida seostest ja
 sõlmedest Nii ei teagi ma kellega lähen mööda
 tontlikult võõrast teed Kaotatud kodu on kuuldel
 kuid ei tee temagi häält

KAUKSI ÜLLE

Salong

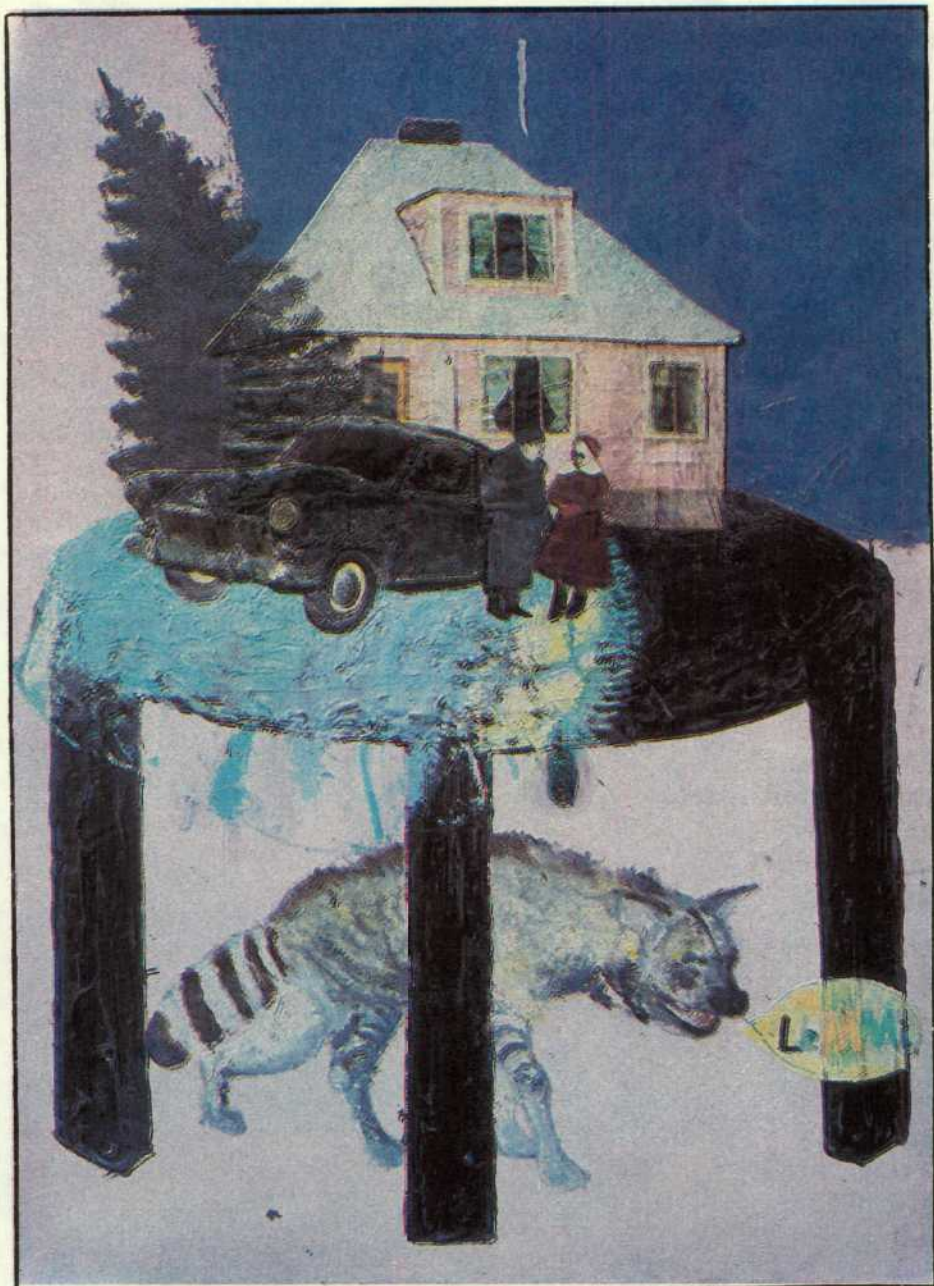
Tsireli tsireli
 lätvä häitsemä
 tsireli tsireli tsireli
 kellä löövä
 mehitse lindsõ
 satas rahet

et tsirelikobariid
 haarda
 piat olõma
 tahtmine kõva

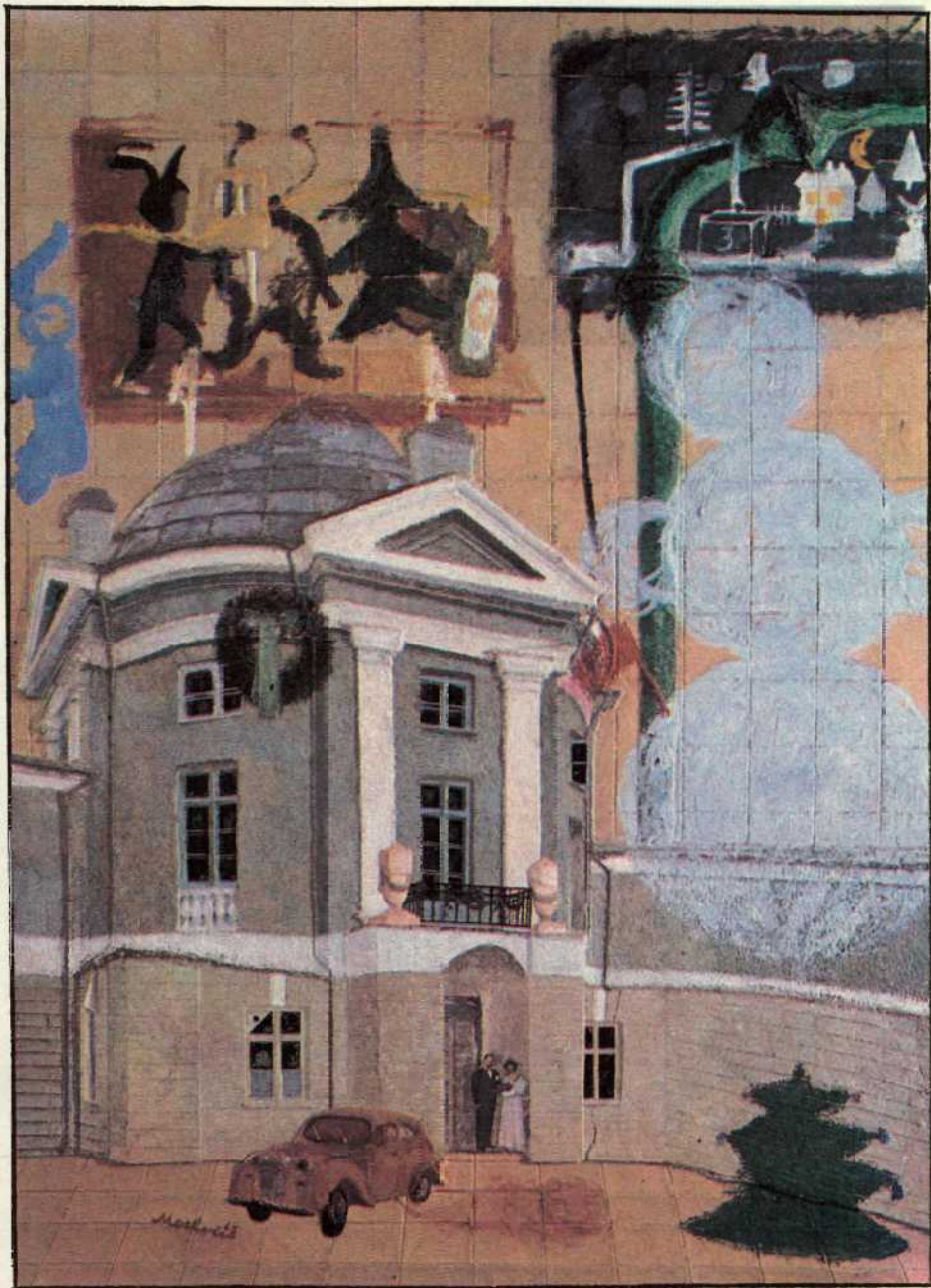
tsireli
 tsireli tsireli
 häiermä tsireli
 paprõ pääl
 blokin

välän um
 puu riidan
 tambitu muru
 ja puukarva
 kuuri terrassil
 kuius

lillakas kõllakas kreemikas
 mõsu

Raul Rajangu.
«Tervitus Tartusse, Ravila 3». Segatehnika.
200×145. 1985.

Raul Rajangu.
«Lumemees Anatoomikumi kõrval».
Segatehnika.
200×145. 1985.

tsireli tsireli
tsireli
tuvi ja kuur

Verevä kübärä surm

Läbi ahuussõkruudu
paistu kavva
sinu verrev
lehv
tulõ hindä jume
sinu kõrval
paistu kavva
kehv

lehvi all
viil tükkü
punast
saatsõ minu
silm

nigu sinu
süä mu
küpär

su ja mu
no tapsõ
arm

hüdse ahun
laul vihun

Tuliverevä kübärä matus

um hummõn
hallõ
ku laulatus

vereväst hiusast
trooni
vahetat
pruunmusta
vasta

su veere alt
vilksasõ vahti
kauboiohtu
Karl Martiinit
ei inämb kats
rohilist silmä
a paar
kütsepruuni

su viir
salvas
parhilla
maitsmada
huuli

Sünnipäiv

Pitsikinda
ja valgõ nelgi

kahmak ruusõ
ja katskine kruus

kõik seo ilm
kamps käevõru
laudlina uus

sängüpallaj
tekikott

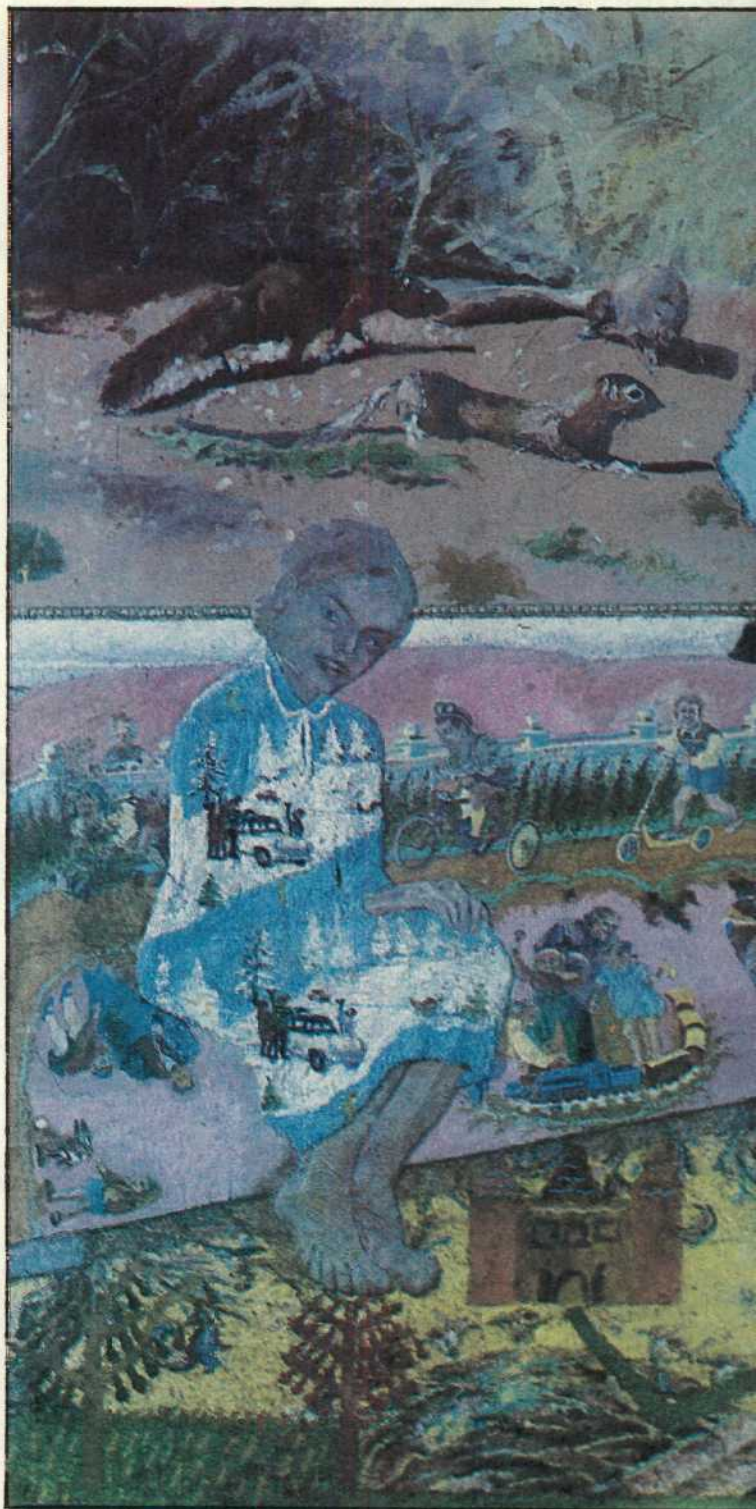
Valgre plaat
käterätt

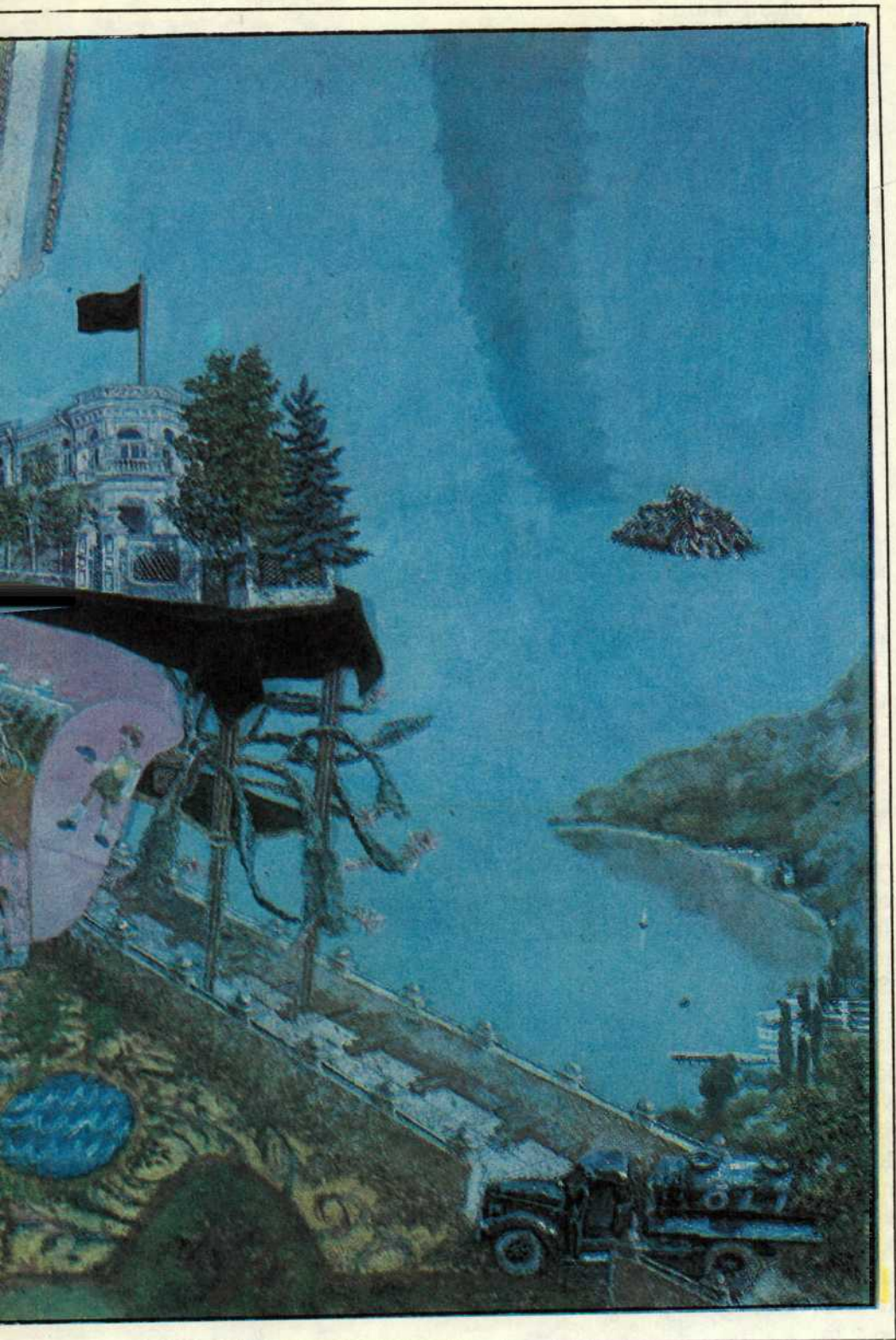
tursla
ja klaasõ kuus
pääl risti
ruutu ärtu
ja poti tuus

Peräst sünnipäivä

Ku kirutusõlaud om
lillipinnär
ja kabinetist saanu
sünnipääväsaal

Raul Rajangu.
«Arteki päevad».
Segatehnika.
200×250.
1989.

nii et su laulu
inämb kohegi mahu'i

sõs valla võta ahu —
suu ja viska tullõ
närvetänü lilli
ja kohlõtanu teoksõ
tii siibri valla
vahi tullõ

ja laul
um jällekina käen

AIME HANSEN

*

Otsa ees kirjatäht igavene
mu rajale mõnikord ilmub ta
Ta jalgest lööb kumama tee

*

Tuul kandis mind —
olin õhuke leht
mis sattus ühele või teisele
mererannale
Seal kuhu maabusin
moondusin kellekski —
kellekski kelle keelt seal mõisteti —
kas vareseks või inimeseks
või raadioks või raamatuks
ja kõnelesin neile
Kõnelesin mustritest
mida olin näinud ja mis on olemas
kõnelesin meredest ja nende lainetest
kõnelesin sellest mis tuleb ja sellest mida pole
ja et mida pole see tuleb
ja mis tuleb seda polegi
sest ta

on juba ammu siin
Teda ei nähta
sest kõik on alati olnud ta sees
Väljas ei saagi ju olla
Mõnes kohas kogunesid rahvahulgas
teisel ei teinud keegi kuulmagi
Ometi kritseldas äkki kuskil
mõni koolilaps vihikuservale
ennenägematu joone
või kukkus sulle otsast tindiplekk
mille kuju kõiki ärevaks tegi
See laps polnud poole kõrvagagi midagi kuulnud
ega teadnud ka Seadusi või kuulutusi
Jah kõneldi ühtedele kuid kuulsid teised
Ometi ärgu püütagu midagi
tõestada hinnata või seletada
laine
laine
järel
uhub meri randa
ja rand saab mereks
meri rannaks

*

Oma õpetajat kaua polnud näinud, otsisin
Temagi otsis mind
Rahvamurrus äkki üksteist nägime
Lehviku lahti ja kinni klõpsatas
Möödus

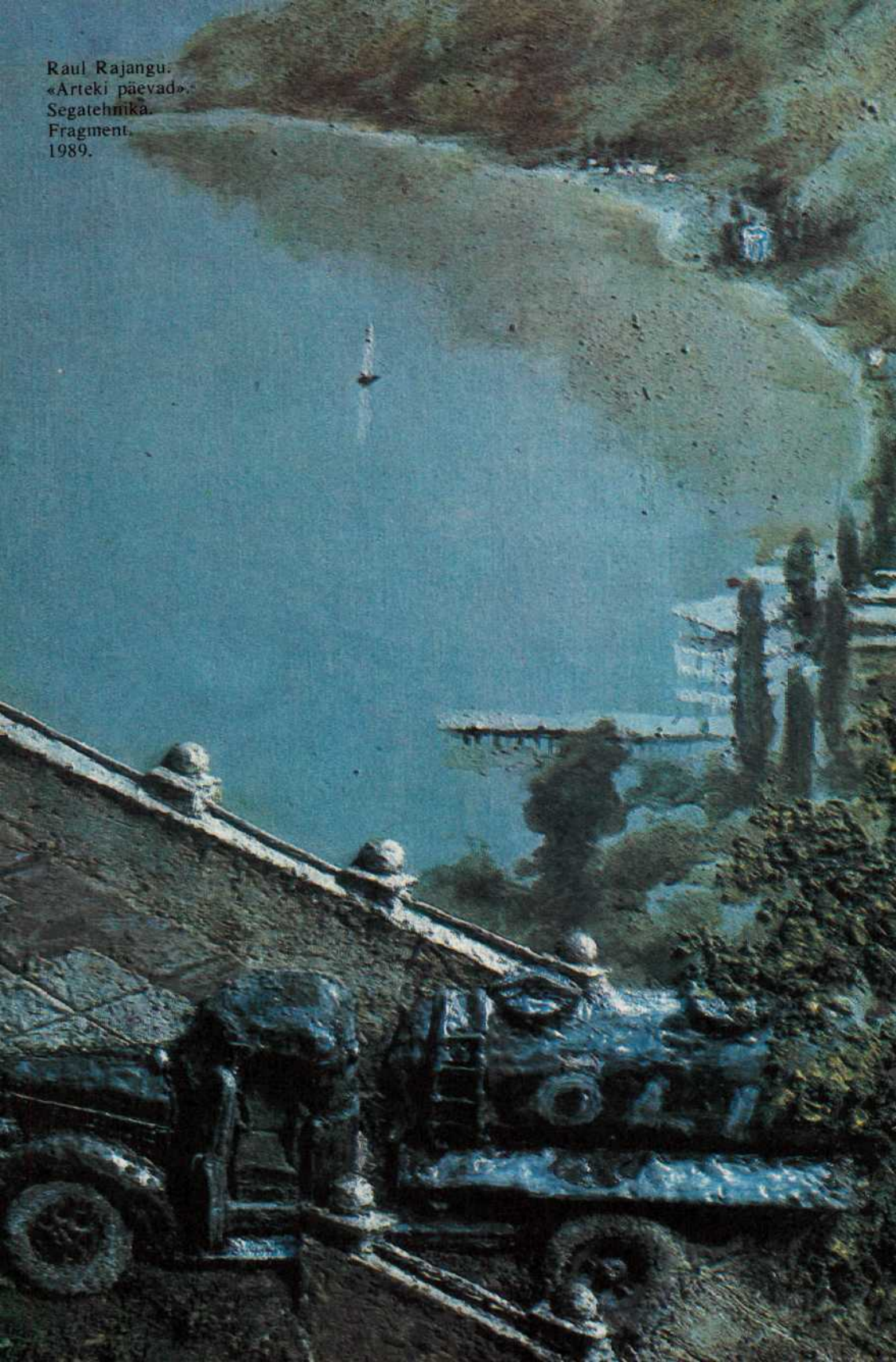
*

Pilliroo külge
keegi kellukesed sidunud
Õhtu kiirguses
tilisevad nüüd

Raul Rajangu.
«Arteki päevad».
Segatehnika.
Fragment.
1989.

Raul Rajangu:
«Arteki päevad».
Segatehnika.
Fragment.
1989.

KATRIN LAUR

*

Mu laev on kõikide tuulte käes,
mida mina neist tean.
On suure tormi sees,
vahupritsmetes,
tuul kihutab taevast mööda musti pilveid.
Mina olen siin.
H iab teinekord meri hinge kinni
ja taevas on tasa
ja veepind kui hõbeplaat.
Olen mina muudkui siin.
Nii nad tulevad,
sügised ja sügised,
kuskil on kuld ja punane,
aga mina olen siin.

*

ÕÕ nutab ja nutab
võõras raudteejaamas.
Ahastuses haaravad rööpad
üksteisel kätest
ja kaela ümbert.
Liibuvad saledate
külmade kehadega
üksteise üle ja ümber.
Raudsed hoiukapid
lubavad mulle lohutuseks
näidata
viimset kui ühte saladust
oma läbitungimatusest.
Ah, rumalad!
See on vaid öö,
kes nutab,
mitte mina.
Minul on isegi hea,
ja üldse mitte enam kiire.
Ma ei oota ei oma rongi ega hommikut.

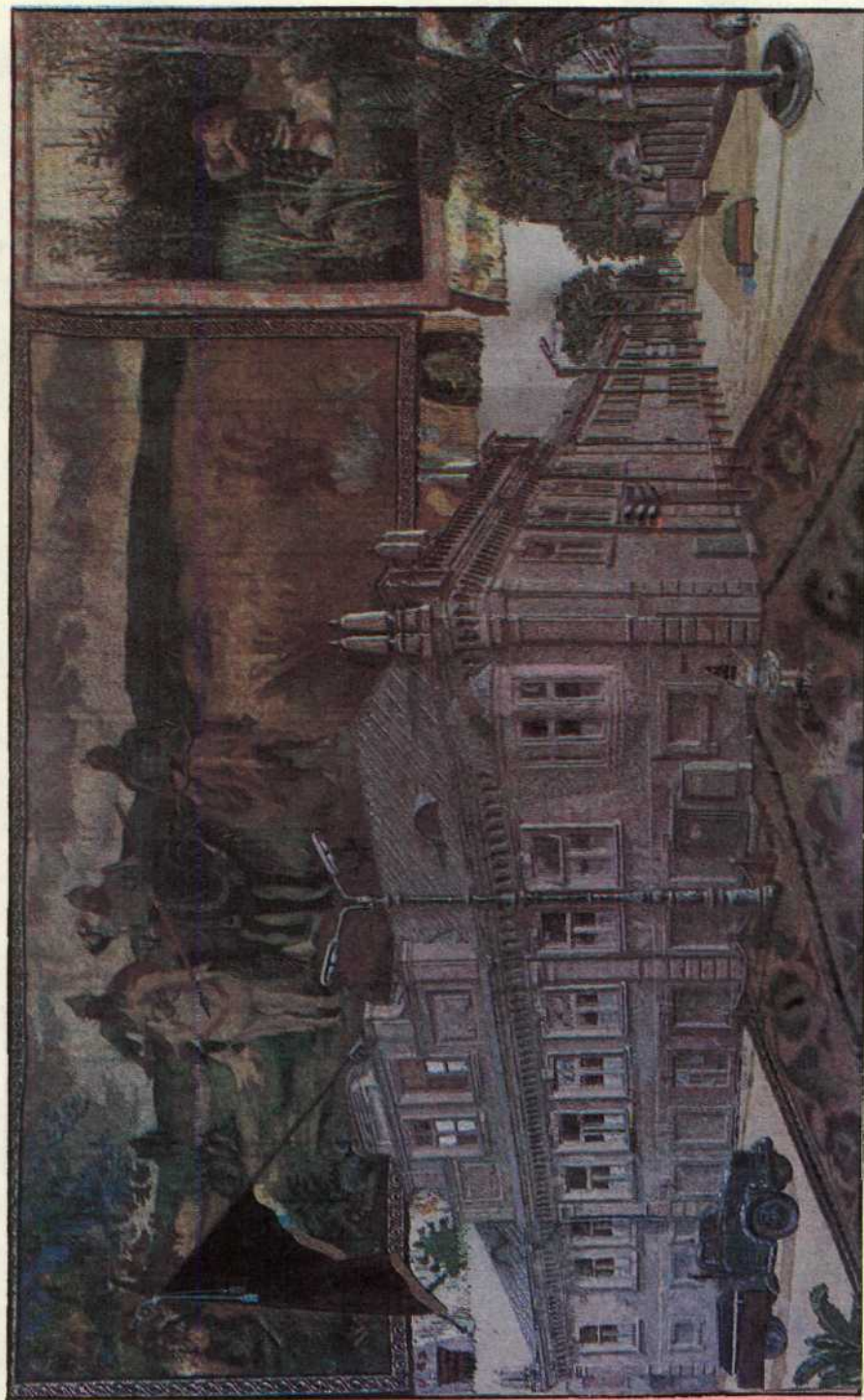
*

Astril on kibe lõhn.
See meenutab mulle aegu,
mil ma ei hoolinud astritest.
Ja sellest, et on sügis,
ja suvi on möödas,
ja rändlinnud lendavad lõunasse.
Astrite peal on vihma pisarad,
neis peegeldub taeva hallus,
avatud tühjuses üksikud valukarjed.
Astril on kibe lõhn.
On tulnud aeg vaadata üle,
mis suvi on toonud,
mis talvest peab
läbi aitama.

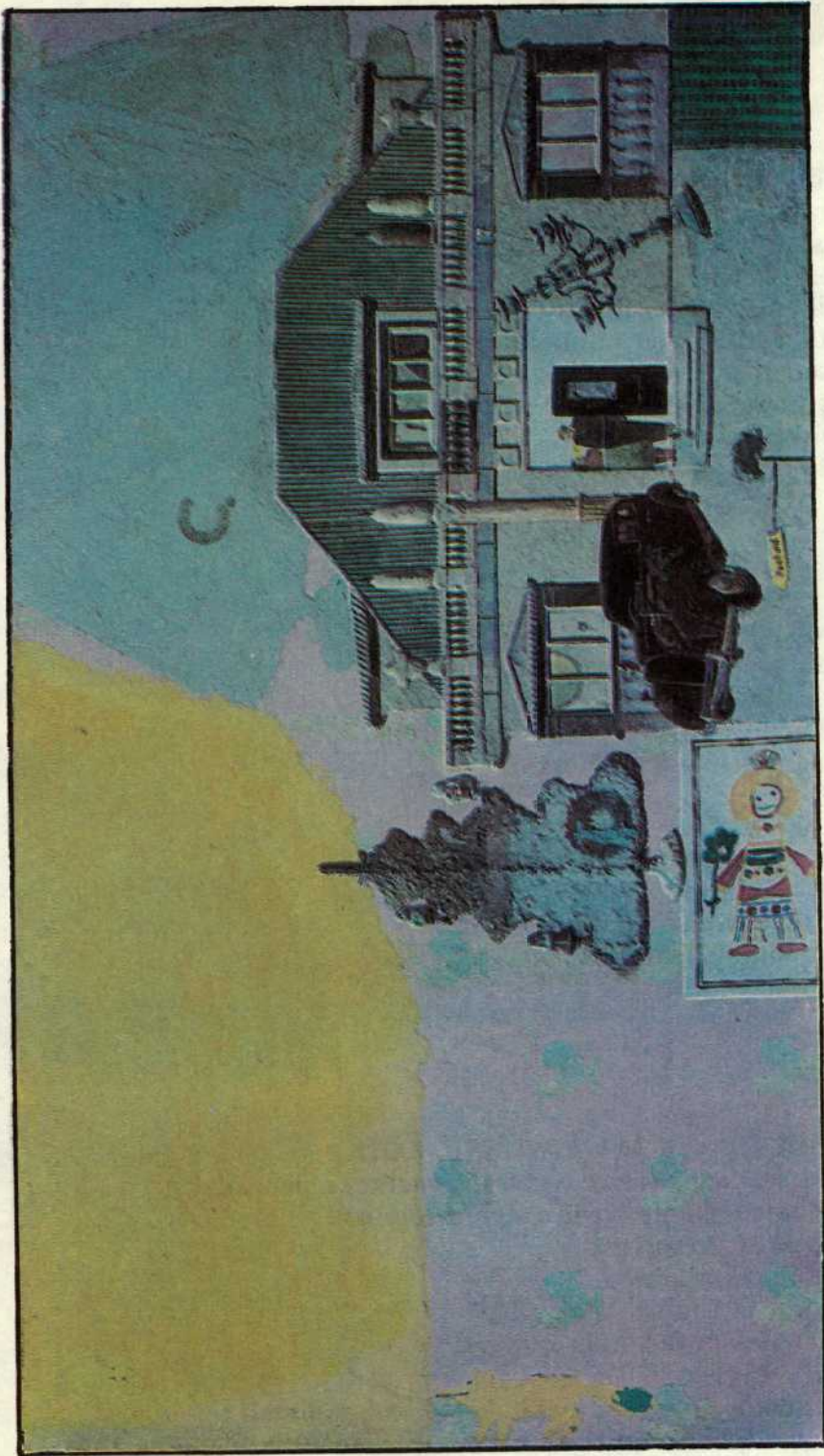
*

Vaikus undab minu sees
nagu tuul telefonitraatides
kõrrepõldude kohal.
Vili on koristatud.
Sügis.
Teed on porised
ja pilved kihutavad üle taeva,
ajuti vilgub üksik täht.
Nii on minu sees.
Kuula.
Kuula, õige tasa, mis sõna on telefonitraatide sees?
Üle kõrrepõldude sügisese vaikuse
õpin ütlema su nime.
Et linnud teaks,
mida hüüda tuleval kevadel
lõunamaalt koju tulles.

Kui sina seisad
maailma alguses,
nägu pööratud taeva.

Raul Rajangu. «Kunstmik Raul Rajangu ja abiliste saabumine Viiandisse». Segatehnika. 180×280. 1988.

Raul Rajangu.
«Flirdin oma eramu trepil». Segatehnika.
145×250. 1989.

ANNE JAASKA

*

Kord öösel rebis mu karjatus
õhku end suult
Vaiksesse toalakke kaotas tiivad
ning uputas enese põrandas
Pisut hiljem roomas mu sõormeist
üks kena veripunane putukas
ebamaiselt helendavate liitsilmadega
ja leidis hukatuse tindipotis
Täna leidsin tiivad ja tindi
Tahan tagasi anda hinge

*

Laupäeva hommikuti
saadad sa maniskites kaarnaid
mu järele luurima
Nad pakuvad mulle krõbekuivi sigarette
Ja tuul tõuseb päikese ihust

Vestlen nendega
Kaarnad kiidavad mu sünnimärki
nõidadele kuuluvat
Ja iga kaheteistkümnes lind
nokib mu südame küljest
pisikese tüki

*

NEED ÖÖD SAAN MA SINUSSE KÕIK
Need ööd saavad punaste vahtrate veristeks päevadeks
Sõgepimedate vihmapiilvede suletud lennuks
Siili läikivsiravast sosinast
Haraka pulmalauludest
pigistan tule ja soojuse sinu sisse
Need mõtted lähevad kõik öödesse
kus kivid kasvavad
Inimeste maapealne vaim sööb õhtul karusammalt
et võita ihus lõõmav palavik oma naist vaadates
kes kui häbelik sisalik

laseb end pooleks kiskuda.
 kurjuse lahvatuse paistel tolles öös
 Saan sinusse kõik
 Päevaliblikate tavaiisituse
 Mulla lämbekuumuse
 Kopsudega lähendan sulle maailma suurt pimedust
 sinu sisse mereääretut vaikusemürinat
 Lobjakaste tänavate salalikku libedust
 Vee pühkimisel avastatud peegelpilti
 Keerleva käe all mõistad ohtu ja ohutust
 juua minuga ühest ta sist teed
 kui mürkkanget surma
 Ent ööd astuvad meist mõlemist ikkagi läbi

LEELO LAURITS

LU *On liiga hilja küsida minu südant vastutasuks sinu oma eest.
 Oli aeg, mil mu süda oli otsekui pung, kogu ta lõhn oli talletatud ta põhjas.
 Nüüd see on pillatud ära kaugele ja kõrgele.
 Kes teab loitsu, mis suudab koguda teda ja panna ta jälle suluksisse?
 Mu süda pole minu oma, et anda ta üksnes ühele, ta on antud paljudele.*

R. Tagore «Aednik»

Valed, ka õhtusse kaasa tulnud valed. Justkui poleks päeva omist küll olnud.

Lu võinuks jääda, Lu igatses jääda.

Samm tahtmatult sammu järele, läheb Lu all hajuvaid tulesid. Prilliklaasid kattuvad vihmapiiskadega, iga neist püüdnud enesesse laternate valgusviirge.

Veel vaid kujuvad Lu silmad tema nägu, mida Lu on nii sageli vaadanud, arvates endasse nägevat.

Tuul hõljutab Lu vihmamärgi juukseid, pillutab neid vastu põski. Lu kõrvad kuulevad linnahääli, vihmahääli, selgelt eralduvat vaikusejoont nende vahel.

Nägemata läind nii Lust kui ka temast sa mööda, mõtleb Lu.

Lu on kodus.

Tekk lõuani, liikumatu, kuid rahutu, silmitseb Lu hämaruses kumendavaid valgeid seinu, valget lage.

Tuleks ometi uni. Või hommik.

Uni unustab mu ukсед täna ööl ja hommik linna kohale teel alles ilmaruumis kaugel, mõtleb Lu.

Tema on nagu lillaõiene sirelipuu, istutat Lu meelteaeda, kus vaid tuultel ja lindudel püsi, Lule hoida ja hoidma Lu avatud hetki, mõtleb Lu,

ja Lu on oksad murdnud.

Lu tõuseb, otsib paberilehe ja sullepea. Lu tahab kirjutada. Kõigest, öelda hästi palju ja ilusasti.

Kuis see kõlaski, meenutab Lu, nimetas Lu kirju armastuse kirjaks; võib-olla oli see kirjaviga ning ta pidas silmas tavapärasest liitsõna, muheleb Lu, kuid sõnapaariga kogemata manatud sisu teeb Lule pilklikku lõbu.

Niisiis, Lu kirjutab.

Läbi vihma kõndisin koju. Vihm teeb mu meeled alati nii üleütlematundlikuks ja iial ei tunne end kaunimini kui vihmamärjalt vihmahäältes. Meenub aastatetagune metsadekolgas, kus mu mängumaad, mis olid suured ja avarad ja kus kõik oli võimalik ja kõik oligi. Tundsin end suure ja avara ja kõigena; mäletan, kui esimesel koolipäeval minult küsiti, kelleks tahan saada, siis olin nõutu ja senikogematult hämmeldunud, kirjutab Lu. Vihm teeb meeled taas avatuks, justkui meenuks olemisoskus, tuleks tasapisi lähemale.

Lu ju teab, et polegi oma sirelipuult oksid murdnud. Oli vaid õite-olematusekartus, valed olid teadmatuse, et Lu aeda ei saagi, polegi vaja teiseks öelda, peita ei Lu enese, ei tema, ei kellegi teise eest.

Lu poeb voodisse ja vajub kohe unehõlma.

Lule kangastub lagendik, väike laps asjatab kividega.

Lu kükitab. Vaata, jõnglane, ütleb Lu, näed, need tuhmid kivid, see kähmuline, see väike selge triibuga, näed, see hele sile, see hallikas graniidikild, näed, jõnglane, ütleb Lu, kähmuline armastab väikest, väike kähmulist, väike armastab siledat, sile väikest, sile armastab halli, hall siledat, väike on kähmulise naine, kähmuline ja sile on sõbrad, ütleb Lu; ja kuigi nad tahaksid, pole neil lapsi, ütleb Lu, aga sina mängi nendega, mängi, jõnglane, ütleb Lu.

Siis näeb Lu unes, et tal on väike tütar. See kasvab imetuulusaks. Aga ei mäleta midagi. Ei minevikku, ei tulevikku. Kus on, vaatab ja näeb küll. Aga ei mäleta midagi. Jõuab allikani, pistab pihud vette. Ilmub vanaeit, ulatab tüdrukule sõrmuse. Ütleb, pane sõrme, saad targimaks, saad palju kauneid rõivaid ülle, saad niipalju rikkust majasse kui sul ilugi. Tuul puhub sõrmuse murule. Eit küürutab üles võtma, ulatab tüdrukule. See vaatab mujale. Pilgu järgi liigubki.

Lu ärkab heledasse päeva.

Kuule, kõutsivolask, tere hommikust, hellitab Lu sõrmega kassi kurgualust.

Kui istun oma troonil ja valitsen sind oma armastuse vägivallega, kui otse nagu jumalatar luban sulle oma hældust, talu mu uhkust, armsaim, ja anna mulle andeks mu rõõm.

R. Tagore «Aednik»

KAEVUMÄE

Sel aastal jõuab Lu Kaevumäele kullerkuppude aegu.

Majast läheb Lu mööda. Nagu alati. Maja on kui kivi või känd, ei halvem, ei parem. Mis sest, et kunagine kodumaja.

Kõigepealt üles mäele. Nagu alati. (Esimene kaevumäepäev on justkui rituaal, võib-olla ongi, Lu pole sellele kunagi mõelnud, ei mõtle praegugi.)

Üles mäele. Ahnete ja aeglaste silmadega Lu. Lul on silmi kui ämblikul, kui hüpikämblikul. Kõik on alles. Kaugel idakaares. Urvaste kirik. Ainus muud asustust meenutav märk siin, mõtleb Lu. Ülejäänud kaartes on kõik, ka kaugelt aimatavad katused, metsade ja pilvede piir, Lu jaoks Kaevumäe. Ka pilgupildis kirikutipp on Kaevumäe, mõtleb Lu. Lu silitab pihuga üle suure kivi, sirutub sellel kikivarvule. Ja hüüab valjul häälel oma nime (Lu usub üht vana lugu kirikust, kirikuehitajast, nimest . . .), ja Kaevumäe ei kao, ja Lu ei kao, ja kõik on alles. Lu jääb kauaks kivile ilma vaatama.

Lu astub kitsukeselt liivarajalt ära. Asutab end mäest alla, konna-hõõtsikust kaarega mööda, mööda nõlva üles, läbi nagiseva kuusetuka Visela metsa. Alles on ka kulunud reha allika kõrval, murdunud tüve peidus. Juba üle kümne aasta on see minu reha, mõtleb Lu allikat puhastades. Siinkāndis pole enam lapsi, ka vanu on vähe, Roosipuu omad ikka veel hinges, ingerlane; mõned ehk veel. Lu on valitud allikaid puhastama, vanadele võõraks tulema; nägema, nuhutama, kuulma, mõtleb Lu helluhkelt.

Esimesel päeval ei peatu Lu kusagil kaua. (Kaevumä ju ei kao, Lu ju ei kao, kõik on alles.) Madise ja Alasoe metsa ei lähe Lu ka. Kuigi ju võiks. Lu korjab mõned lilled.

Suurte vahtrate all tuleb Lule meelde, et iia mattis Lu vist kunagi õhevana ja pidulikult ühe varese, vist ka ühe maisitõlvikunuku. Õigupoolest võib lilled siia jätta, mõtleb Lu. Ja mõnda aega mõtleb Lu Kaevumäel olnud inimestest. Lu ei armasta neid enam. Vähemasti mitte neid, kes elus ja mujal. Mitte sellepärast, et nad ära on. Mõnikord Lu näeb neid. Pole enam ühist armastust, osadust. Ühised on vaid surnud mälestused. Lu on ju ka ise siit läinud. Lu oli siis üheteist-

kümnene. Aga Lu ei suuda mõelda, et Kaevumäe on tema lapsepõlvkodu, kunagine kodu, praegune kodu. Nii ei suuda Lu mõelda, kuigi on ju. Ja ei ole ka. See paik on see paik. Lu tunneb esimest korda täie jõuga, et on olemisi, mille jaoks pole sõnu.

Lu peatuspaigaks on ikka vana küün. Ukse juures piimamannerg. Ju on ingerlane Lud märganud. Lu rüüpub tänulikult lonksu (oma kaevumäepäevade ainust toidupoolist) ja mõtleb, et küllap nad seekord sõnakauguses ei kohtu. (Mõnikord ingerlane tuleb küsima-kostma, mõnikord mitte. Ilmselt pole Lu käikudes ingerlase jaoks uudisevõlu, vist kuuluvad need ingerlasegi aastaringi.) Lu paneb mannergule täiskriipseldatud paberilehe: tere, tänu, lähen järgmisel reedel (Lul pole kaevumäepäevadel ei kella, ei päevadearvestust, seda peab ingerlane. Ühel õhtul jääb piimamannerg küüni juurde panemata ja selle järgi teab Lu järgmisel hommikul ära minna).

Järvele jõuab Lu alles öösel. Järv on tehisi järv. See, mis Lu jalgajälgil täis, on vee all. Mõnikord Lu mäletab neid jäljeradu, need on lapsemälestused, konkreetseid ja muutumatuid, ainult mõnikord on neid vähem, mõnikord rohkem. Tardunud hetked olevasse. Ka veelaskmist Lu mäletab: jõeluht, üleskistud puude pesad olid veega kaetud, kui Lu tuli. Jõgi on suureks saanud, ei muud, mõtles Lu. Ülased õitsesid. Pilguga vee tõusu püüdes lebas Lu siin kaua. Hiljem oli muist lilledel (juured veel mullas) vaid õis üle vee, õis läbi vee.

Terering on ümber.

Lu teeb käepärasest aset. Ühel pool lehma heinad, teisel pool hobuse heinad, lehma heinte peal tohib magada. Une eel mõtleb Lu korra temale. Tema ei oska teise inimesega ühes metsas käia, mõtleb Lu. Ta justkui nõuaks, et astutaks tema ees või kõrval või taga, aga mitte nii, et üks ühe, teine teise põõsa all, vahel õhtu, vahel hommiku poole käies, ja aeg-ajalt kokku saades.

Lu sõnub und, et hommikuks oleksid meeled puhtad, sõnust vabad.

ANTS JUSKE

HÄRRA RAJANGU MAAILM

Usun, et kui Raul Rajangu oleks kunagi sattunud mõne noorteväljaande emotsionaalse naisajakirjaniku küüsi, võinuksime lugeda midagi niisugust: «Sündinud väikeses provintsilinnas Viljandis. Juba varakult tärkas noormehel kunstihuvi, kuid väikelinnas puudusid võimalused õppimiseks. Nii tuli noorel kunsti pürgijal end täiendada iseseisvalt. Eemal suurtest kunstikeskustest uuris noormees pimedatel õhtutundidel Viljandi keskraamatukogus kunstialbumeid. Raske füüsilise töö kõrval katlamajas ja kalmistul suutis ta ilma targa juhendava käeta murda end kehvade olude kiuste suurde kunsti — ja seda seltskondliku positsioonita ja mõjuvõimsate protežeedeta!» Sellele jutule võiks veelgi värve lisada — mul kahjuks puudub selliste tekstide kompileerimiseks vajalik võimekus. Samas taban end mõttelt, et kui žanrispetsiifika kõrvale jätta, polegi see kõik päris vale. Tundub isegi uskumatu, et meie 1980. aastate kunstielus võib leida materjali samasuguste kunstmüütide kirjutamiseks, nagu me neid oleme harjunud kirjastuse «Kunst» vahendusel lugema 19. sajandi impressionistide ja postimpressionistide kohta. Ometi pole enam isegi 1960. aastad, mil kohalik sõltumatu kunst pidi endale vaevaliselt teed murdma. Kogu käimasoleva kümnendi jooksul on noori andeid lausa kättpidi kunsti tiritud. Keskmine põlvkond on nüüd juba kunstistiituudi õppejõududena igakülgselt hoolt kandnud, et aed oleks haritud, kuid endiselt tuleb säravamaid andeid n-ö kõrvalt — olgu siis disainerite ja arhitektide või lausa iseõppinute hulgest. Auto-didaktide tee on teadagi okkalisem ja siin sünnib veel tõepoolest huvitavaid loomingulisi biograafiaid. Meenutagem kas või Rein Kelpmani ja Vello Trelli sildimaalijakarjääri Kopli aguli eksoteerilises katusekambris. Mõistagi tekivad müüdid katlakütjatest ja hauakaevajatest geeniuustest hiljem — siis, kui on end üles töötatud ja ka tunnustus leitud. Kui seda läbimurret ei toimu, võibki oma müüdiga üksinda jääda lootuses, et su talent kunagi ikka avastatakse. Enamasti aga juhtub nii, et tegemist polegi talendiga, vaid põhjendamatu ambitsioonikusega. Noori andeid otsitakse praegu tikutulega ja vaevalt kedagi tõeliselt andekat kahe silma vahele jäetakse. On aga siiski õnn, et keegi ikka vaateväljalt välja jääb. Mingi raskus kunsti pürgimisel, loomulik filter peaks jääma. Seda

ei peaks küll kunstlikult tekitama — olen kaugel arvamusest, et tõeline kunst sünnib naljasena, kuid nähes ümberringi vohavat ülivarajast konjunkturnõu, loodan, et müüdid külmadest keldriateljeedest veel niipea päriselt ei kao.

Ma ei tea, kas Raul Rajangu vajab sellist müüti, kuid igal juhul pole tema kunst ega ka kunsti tulek ordinaarsed nähtused. Tema eraklusest, iseõppimisest või eksoteerilistest töökohtadest võiks muidugi hakata tuletama tema kunsti päritolu, kuid parem jäägu see müüdihoopidele. Seepärast ei hakkakski ma Rajangu kunsti individualiteete otsima tema isiksusest ja lähimast ümbrusest. Tahes-tahtmata projitseerub kõik tänasele eesti kunstile. Sellest ei pääse keegi — ei erakud ega ka need «sõltumatud loojad», kellele mõiste «kunstisituatsioon» on kunstiteadlaste väljamõeldis oma lahterdamishimu rahuldamiseks. See kunstisituatsioon ehk kunstiseis on nii või teisiti olemas. Kunstnik võib sellega mitte arvestada, ta võib selle peale kogunisti sülitada, kuid toonud oma pildi näitusele, satub ta tahes-tahtmatult sinnasamasse «seisu». See jutt pole räägitud mitte nende õigus-tuseks, kes pidevalt orienteeruvadki «seisule», püüdes tabada õiget konjunktuuri. Rajangut ei saa ilmselt süüdistada kummaski äärmuses. Oma kunstilise käekirja ja oma firmatehnika on ta välja töötanud täiesti iseseisvalt, kuid oma kunstiga sattus ta väga soodsasse «seisu». Rajangu debüteeris 1984. aasta noortenäitusel — see on ajal, kui noorem kunst oli eriti sügavas stagnatsioonis. Pole ime, et tema maal «Näärikuusk ja õmblusmasin» sattus kohe tähelepanu keskmesse. Rajangu debüüt kõneles erilise eemehuvist, paralleele tekkis popiga, eesti avantgardiklassikutele meenusid heldinult nende endi esimesed katsetused. Järgnes siiski hoopis teises võtmes maal «Tervisi Tartusse — Ravila 6a». Kombatavad faktuurid säilisid, kuid teos ise oli literatuursem ja isegi teatud sotsiaalkriitilise hoiakuga väikekodanliku heaolu aadressil. 1986. aasta noortenäitusel eksponeeris Rajangu oma kolmanda töö «Lumememm vana anatoomikumi kohal». Siinkohal peaksin õiendama ühe vana asja. Mäletatavasti ilmus kõnesoleva noortenäitusel puhul kriitikute vestlusring, mis tekitas lausa tormilisi reaktsioone. Näitusel oli terve blokk töid, mida vestlusringis osalejad seostasid uus-popiga. Samas kõneles võrdlus päris-

popiga praeguste noorte kahjuks. Sellesse seltskonda sattus ka Rajangu ning tagantjärele vaadates tundub see mõneti ülekohutune. Selge on aga see, et tolle momendi «seis» ei tulnud Rajangule kasuks. «Lumememme» edasine saatus on märksa roosilisem. Üleliidulisel noortenäitusel Moskvas märkas Rajangu pilti üks mainekamaid pealinna kriitikuid A. Morozov, sama näituse ülevaates «Taides» pühendas A. Kuusamo Rajangu tööle terve lõigu koos reproduktsiooniga. Tallinna kunstnike näitusel Kotkas oli «Lumememm» üks kesksemaid teoseid, sama võib öelda Vilniuse 1988. aasta noortetriennaali kohta. Vahepeale mahub veel «Valgel ööl Kadrioru lossis», mis haakub «Õmblusmasinaga»: ka siin on tegemist ühe objekti kontekstist rebimisega. Tõeline läbimurre tuli aga mullusügisel vabariiklikul näitusel maaliga «Kunstnik Rajangu ja abiliste saabumine Viljandisse». Nimetatud teos tõi maali aastapremia ja «Sirbi» kunsti-preemia. Järgnes maali edukas turnee mööda Soomemaad seni suurima eesti kunsti välisnäituse koosseisus. Juba on tulnud ahvatlevaid pakkumisi raja tagant ning Rajangu edasist loominguulist biograafiat ei hakka ma parem ette ennustama. Edu on juba praegugi kuhjaga ning müüdiloojad võivad oma tööga pihta hakata.

Üks asi on muidugi üldine foon, mis Rajangu tulekule kaasa aitas, kuid rääkides kunstiseisust peab ütlema, et ka 1980. aastatel aset leidnud nihked kunstis on Rajangule soodsalt mõjunud. Mäletatavasti tõusid kümnendi alul taas tähendusele, isegi literatuursusele mängiva kunsti aktsiad. Visuaalne minimalism ja kiretu hüperrealism olid end ammendanud ning taas võeti suund klassikalisemale vormikultuurile. Kui vaatame Rajangu töid, siis kõigil neil on tuhey alltekst. Tavaliselt leiame tema maalilt mõne tuttava maja (vana anatoomikum Tartus, klassitsistlik hoone Viljandi kesklinnas) või mõne muu detaili (Kadrioru lossi näitusesaali kõigile tuttav ahi). Kunstnik on valinud just teatava auraga objektid, mis tekitavad ohtralt igasuguseid mälestusi ja mõtteahelaid. Lisaks kasutab Rajangu arhetüüpilisi retrosümboleid (vana «Moskvitš») ja kitši ikonograafiat (näiteks nõukoguliku massikultuuri popstamp kolme vägilase motiiviga). Olen ise näitusesaalis märganud, kuidas vaatajatel tekib lausa kiusatus hakata pilti «lahti seletama». Samas on Rajangul pilt kui tervik viidud kollaažmontaažiga teatud nihestatusse, mis ei

lase süžeed sõna-sõnalt võtta. Assotsiatsioonide ahel on tänu tuntud sümbolitele kergelt vallanduv, kuid täpsemad koordinaadid puuduvad. Kuid üks ole ambivalentsus, interpretatsioonivõimaluste rohkus kunstiteose suurimad väärtused. Lõpuks segab ka Rajangu ise jälgi. Teostusest jääb mulje, et siis kui pilt on juba peaaegu lõpetatud, lisab kunstnik lastejoonistuste maneeri hoogsate pintslitõmmetega veel mõned naljakad detailid. Kas või näiteks näärikuuse õmblusmasina kõrval, rohelise lipu ahju katusel, lumememme anatoomikumi kohal, kellegi Juta koerakesega jms. Kuna need koomilised detailid on enamasti leidnud kajastuse ka teose pealkirjades, jääb mulje, et need on autorile väga olulised. Kokku ei saagi enam aru, kas tegemist on infantiilsusega või selle simuleerimisega, kitši ahvatlustega või kitši paroodiaga.

Sama huvitav kui Rajangu kujundikeel on ka tehnika, mida ta kasutab. Võiks rääkida kollaažist, kuid see pole päris täpne. Pigem on see madalreljeef, mida kunstnik mätsib kokku erilisest segust. Siia on sisse pandud kivipuru, liiva, tsementi ja mingeid erilisi vaike, mis tekitavad keemilise reaktsiooni. Segu kuumeneb ja pärast lõuendile kinnitamist kivistub. Kui meenutada analoogiaid eesti kunstist, siis maaliväliseid faktuure on kasutanud Ando Keskküla. Kleepimisi ja valamiskujundeid on maali tasapinnal varemgi kasutatud, kuid Keskküla ja Rajangu teevad eelkõige ikkagi traditsioonilist maali, mille arsenalil nad püüavad rikastada. Muide, Rajangu ja Keskküla võrdluses on midagi kaugeleulatuvat. Keskküla «Dramaatilises maastikus», «Koidus ja hämarikus» jt piltides on samuti klassikale viitavaid arhetüüpseid sümboleid, lisaks erinevates stiilides pildiosi ning montaaži. Keskküla suhe klassikaga, romantilise kunsti ja kitšiga on lihtsalt teadlikum, st ta teab piiri, millel ta balansseerib ja millel kõndimisest ta mõnu tunneb. Rajangu maailm on suletum ja vähem ennast reflekteeriv. Viimane annab tema kunstile kordumatu võlu, mille teadvustamine võib äkki kogu asja ära rikkuda.

Kunstiavalikkus on seni näinud kuut Raul Rajangu maali. Pea igaüks neist on kujunenud väikeseks sündmuseks meie kunstielus. Tal on taga ilus isikumüüt, tema kunstile on aeg soodne ja mis peamine — tal on konventsioonivaba kunstiline mõtlemine. Niimoodi võib veel kuulsaks saada!

PEKKA ERELT

«VELJESTO» LÄTTEIL

Valjust ürkakem kiituse oodi,
uljast Veljesto ülistusviit.
Mis punase porknana loodi,
sellest saanud nüüd vaimne eliit.
/---/

Sinust võrsunud teadlaste malev
ja mõnigi priske poeet.
Ja kui tagasi tuleb kord Kalev,
Veljestosse toob temagi tee.

Sellepärast me kiidame kaua
sind, Veljesto, lamp meie teell
Alles külmas ja savises hauas
jääb vakka me väsinud keel.

«Veljesto aaria», seltsi 1935. aasta mardiooperi lõpulaul.

Uute sihtide ja võimaluste otsimise tähe all sündis Eesti Vabariigi alguses mitmeid uusi üliõpilasühendusi, nende hulgas ka EÜS «Veljesto». Oleks ebaõige väita, et «Veljesto» tekkis ainult opositsioonist olemasolevaga. Seltskonnaks kujunemise algeid võib näha juba Kamseni kaubanduskoolis Viljandis, kus Esimese maailmasõja päevil õppis tulevastest veljestolastest koosnev sõpruskond — Jaan Kangilaski, Albert Kivikas, Jaan Taklaja, Alfred Koort ja Jaan Puusild. 1917. aastal loodi Tartu kommertskooli eesti ja prantsuse keele õpetaja Johannes Aaviku eestvõtmisel õpilasorganisatsioon Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit. Aktiivsete ENRLi tegelaste hulgas olid ka mitmed «Veljesto» asutajaliikmed: Harri Moora, August Annist (tol ajal Harry Mora, August Anni), Jaan Kangilaski jt. Nagu hiljem «Veljestoski» oli ENRLis tähtsal kohal liikmete kultuuriline arendamine. Samuti võitlesid mitmed eelnimetatud noortest koos 1918.—1920. aasta Vabadussõjas. Nii olid õppursõdureina rindel J. Kangilaski, A. Kivikas, A. Koort, A. Oras, E. Raudsepp, N. Roosa (hilisem Enn Terasmäe) jt.

Sõja lõppedes kogunesid tegudehimulised noored taas Tartu. Veebruaris 1920 toimus Ants Orase, Nikolai Roosa ja Oskar Looritsa käelõomine «Vanemuise» aias. Seda Kreutzwaldi-Faehlmanni-Nocksi Viru vannet meenutavat käelõomist on hiljem peetud «Veljesto» sünniloos otsustavaks momendiks, mistõttu seltsi sünnidaatumiks määrati 24. veebruar, Eesti Vabariigi aastapäev. Ettekujutuse teatriaias toiminust saame Ants Orase meenutustest «Tegude hämara hetki»,

kus ta kirjutab: «Kitsas teatriaias käis inimesi ringi ja ringi. Meie kolmikul — Looritsal, Roosal ja minul — muutusid ringid ikka kiiremaks, jutt ikka kärmemaks, ettevõtlikumaks, otsustavamaks. Algatajaks oli vist Loorits, kuid tarvis oli vaid õige väikest tõuget, et jutukera õiges suunas veerema panna. Igatahes oli äkki — ka Roosal, kellele «Sakalas» olemine oli miskipärast hakand endast õige tugevatele närvidele käima — valmis otsus, et tuleb asutada uus, väga väike, väga intiimne, väga vaimne, väga ideaalne selts.»¹ 1920. aasta kevadel toimusid mitmed koosviibimised, kus arutati uue seltsi loomise küsimust. Jaan Kangilaski mäletamist mööda oli esimene selline koosviibimine 2. märtsil Aleksandri tänav 70 Raudsepa ja Pauk'i ühises toas. Koos olid Alfred Koort, Ernst Raudsepp, Albert Kivikas, Jaan Puusild, Rahuleid Kask, Jaan Taklaja ja Jaan Kangilaski. Peamiseks kõneaineks oli rahulolematuse seniste üliõpilasorganisatsioonidega ja uue seltsi asutamise vajadus. Julius Mägiste mäletab koosviibimist Jaan Taklaja juures, kus olid veel Kask, Loorits, Oras, Taklaja, Kivi-

¹ A. Oras. Tegude hämara hetki. Rmt.: EÜS «Veljesto» 1920—1975. Lund, 1975, lk 37.

HARRI MOORA

Lühike mees, aga pikk aru, pikk jutt ja palju poegi. («Üliõpilasleht» 1930, nr 1/2.)

AUGUST ANNIST

Usklikkudega usklik, filosoofidega filosoof, kuid isearvamisel kõigi ja kõige kohta. «V-to» elurõõmu ülempreester. («Üliõpilasleht» 1930, nr 1/2.)

kas ja mõned teised. Koosviibimise miljööd kirjeldab ta järgmiselt: «Kivikas istus sängi veerel ja kõlgutas jalgu kui telefoniposti lagipääs. / - - / Kõneles kõige rohkem Loo-rits, kellele näisid asjad päevselged. Teised tegid ainult vahemärkmeid. Kuid mõte oli kõigil ühine: uus selts platsil! Kellest see koos- nekse —, selle kohta polnud taas palju sõna muil kui Loo-ritsal; vaimuintelligentsist, oli pörutavalt selge ja järsk ning tabav vastus temalt.»² Koos käidi mõned korrad ka Jaani tänav 14. Seega 1920. aasta kevadeks oli seltsi asutamine enam-vähem kindlalt otsusta- tud, kuid tegelike sammude astumine lük- kus sügiseks — suvel veel kaheldi uue seltsi vajalikkuses ja elujõus, eriti kardeti majan- duslikke raskusi.

Esimene seltsi asutajaliikmete koosolek toimus 16. septembril 1920 N. Roosa korteris Lossi tänav 28—5. Kohal viibisid J. Kangilaski, A. Karu, A. Kivikas, A. Koort, J. Mä- giste (tollal veel Mälson), J. Puusild ja N. Roosa. Seltsi nime suhtes ühisele otsusele ei jõutud. Igale tulevasele liikmele määrati N. Roosa ettepanekul 500 marka sisseastu- mismaksuks, mis oli ette nähtud seltsi eden- damiseks. Seltsile korteri muretsemine jäeti Jaan Taklaja hooleks. (Esimesed ruumid saadi ilmselt oktoobris Riia tänav 2—2.

² A. ja J. Mä giste. Mälestusi «Veljesto» alguspäevilt. — EÜS «Veljesto» Kroonika 1920—23. RAKA, f 1770, n 1, s 22.

Alfred Koort oli kuulnud, et Rahvaraamatu- kogu Selts kolib sealt välja ja korter jääb tühjaks. Asuti kohe läbirääkimisi pidama ning saadigi 14toaline korter 300 marga eest koos.) Teine seltsi asutajaliikmete koos- olek toimus 17. septembril samas kohas, kus esimene. Osa võtsid J. Kangilaski, A. Ka- ru, A. Kivikas, A. Koort, J. Puusild, E. Raud- sepp, N. Roosa ja J. Taklaja. Koosolekul pakkus N. Roosa seltsi nimeks Eesti Üli- õpilaste Ühing, mis ka heaks kiideti. Samas luges A. Koort ette oma põhikirja projekti, mis väikeste muudatustega vastu võeti. Mis puutub aga seltsi kodukorda, siis seda peeti tarbetuks. Ainuke selles valdkonnas vastu- võetud punkt oli, et selts on karske. Seltsi tegevus, isegi ruumid, pidid avalikud olema. Kogu energia otsustati suunata seltsi vaimse elu intensiivistamisele. Väideti, et «Vel- jesto» peab sündima «meist endist, elavaist inimesist ja meie elavast vaimust». Kodu- kord ja traditsioonid aga teevad «seltsi sür- nuks, kuivaks ja sunnituks».³ Nagu näeme, oli seltsi loomise ajal palju optimismi, idealismi ning sentimentaalsustki. Põhjuseta ei küsinud kunagi Kivikas, kas vahest mingit frank- massoonide ordu ei taheta asutada!⁴ Kolmas EÜÜ asutajaliikmete koosolek peeti 19. sep- tembril 1920 J. Puusilla korteris Hetseli tänav 1. Koos olid J. Kangilaski, A. Kivikas, A. Koort, J. Mä giste, J. Puusild, E. Raud- sepp, N. Roosa, J. Taklaja, A. Goldberg ja

³ V. E. R. m. «Veljesto» läbi aastakümne. Kroo- nikamärkmeid. «Üliõpilasleht» 1930, nr 1/2, lk 5.
⁴ Olderman. // A. A. n n i s t / . Veljesto algpäe- vilt. Juba memuaare... // «Üliõpilasleht» 1925, nr 9, lk 182.

JAAN TAKLAJA

E. Roger, Valiti ajutine juhatus: esimees — A. Koort, abiesimees — N. Roosa, sekretär — J. Kangilaski. Kirjutati alla põhikirjale. Nüüd veenduti selleski, et seltsile on vaja kodukorda, mille projekti väljatöötamine tehti ülesandeks juhatusel. Järgmine EÜÜ koosolek, mis toimus 22. septembril taas N. Roosa korteris, oli vaidlusrikas. Kas astuda EÜSist välja või mitte, missugune näeks välja uus selts — see püüti selgeks vaielda. Kohal olid A. Annist, J. Kangilaski, A. Koort, O. Loorits, H. Moora, A. Mägiste (siis Mälson), J. Mägiste, E. Raudsepp, E. Roger, N. Roosa ja J. Taklaja. Naasnud sõjaväest, oli Moora kohtunud taas Annistiga, kes kutsus ta kaasa uude rühmitusse. Kuna Moora oli väsinud pärast Noorsoo Liidu tegevust, hakkas ta esialgu vastu uue organisatsiooni asutamisele.

Moora: «Enne kui uut ühingut asutada, peame küsima, kui suur on ta elujõud. /- - / kas ei ole võimalik Seltsis edasi töötada.»

Roosa: «Võimatu, kogu energia kulub võitlemiseks ning võidu kohta puudub garantii.»

Moora: «See on igatahes natuke kena, kui me Seltsist välja tuleme, ilma, et midagi parandada oleks katsund.»

Roosa: «/ - - / parem ise tulla, kui lasta end välja heita.» Loorits lisas veel omalt poolt: «Ma kujutan omale ühingat niisugusena ette, kus saaks «kodust äraolemist» teha. Seltsis ei saa, säälse alalõpmata joomise pärast, end kuidagi kodus tunda.»⁵ Eelkõige Looritsa veenmistöö tulemusena: nõustusid Moora ja teised lahkuma EÜSist: «Aga Oku Loru oli rahutu ja unistas ja hüppas ja tormas kuni olime kõik nõus ära tulema E.Ü.S.-st, millest enam ei loodet midagi hääd ja asuteji Veljesto /- - /»⁶ Eelnevast aru-
teljust selgub, et EÜSi nooremate liikmete püüded seltsi põlistes pärimustes midagi muuta olid jäänud tagajärjetuks. Ainus tee oli luua uus selts. 2. oktoobriks 1920 seadis Loorits kokku EÜSist väljaastumise teada-
ande, millele saadi 22 allkirja. Samas võeti asutajaliikmete poolt vastu ka EÜÜ põhi-
kiri, mille olulisemad, ka seltsi lõplikus põhi-
kirjas kajastuvad mõtted on järgmised:

«1. EÜÜ on ajanõuete tungil kokku astunud Eesti üliõpilaste vaba ühinemise saadus.

2. EÜÜ seab omale otstarbeks: 1) ühingu liigete väimliste väärtuste ja võimete rikastamise ja kehalise arendamise 2) selleks vastastikku toetamise anieliselt ja moraalselt.

3. Selleks korraldab Ühing: koosolemisi, kõnesid, referaate, paneb toime ekskursioone, harjutusi, avalikke esinemisi, annab välja albume mitmesuguse sisuga jne.

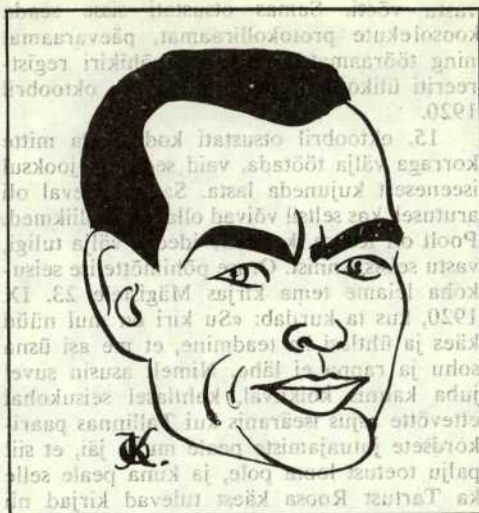
4. Üksikute teadusharude järele, nendega põhjalikumaks tutvunemiseks, jaguneb Ühing tarvidust mööda osakondadeks.

5. Liikmeks võib olla iga praegune kui ka endine Eesti üliõpilane.»⁷

Seejärel saadeti Tartu Ülikooli rektorile Heinrich Koppelile põhikiri, mille viimane tagasi saatis, pannes ette, et uus selts võtaks endale mingi erilise nime, kuna temal, vanal inimesel, on siis seltsi kergem meeles pidada. Seetõttu kogunesid 11. oktoobril A. Annist, A. Goldberg, J. Kangilaski, A. Kivikas, A. Kliimann, A. Koort, O. Loorits, K. Mumm, J. Mägiste, F. Niggol, A. Oras, E. Raudsepp, K. Reitav, E. Roger, N. Roosa ja J. Taklaja Riia tänav 2—2. Koort pakkus Eesti Üliõpilaste Ühingu asemele — Teine Eesti Üliõpilaste Selts, mille vastu olid aga Kivikas, Reitav ja Niggol. Kivikas soovitas omalt poolt eriti ekstravagantse nime — «Punane Porgand». Looritsa teatel lõõnud see nimi koguni Tallinnas laineid. Ka «Rohelise Kuu Klubi» ei pälvinud heakskiitu. Lõpuks pakkus Annist: EÜS «Veljesto», mis ka üksmeelselt

5 EÜS «Veljesto» Kroonika 1920—23.

6 H. Mora. Minu elulugu. Tartus, 9. apr. 1922. Käsikiri, eravaldues; O. Looritsa mõjul astus ka A. Kivikas «Veljestosse», kuigi esialgu kavatses minna EÜSis.

JAAN PUUSILD

Tahab olla moosekant, ongi natuke, aga siiski rohkem majanduslik geenius: «V-to» mitmekordne majajasa, Tartu konservatooriumi majandusdirektor, tudengkonna omaaegne kõvem kassameister jne. jne. («Üliõpilasleht» 1925, nr 9.)

3. Selleks korraldab Ühing: koosolemisi, kõnesid, referaate, paneb toime ekskursioone, harjutusi, avalikke esinemisi, annab välja albume mitmesuguse sisuga jne.

4. Üksikute teadusharude järele, nendega põhjalikumaks tutvunemiseks, jaguneb Ühing tarvidust mööda osakondadeks.

5. Liikmeks võib olla iga praegune kui ka endine Eesti üliõpilane.»⁷

Seejärel saadeti Tartu Ülikooli rektorile Heinrich Koppelile põhikiri, mille viimane tagasi saatis, pannes ette, et uus selts võtaks endale mingi erilise nime, kuna temal, vanal inimesel, on siis seltsi kergem meeles pidada. Seetõttu kogunesid 11. oktoobril A. Annist, A. Goldberg, J. Kangilaski, A. Kivikas, A. Kliimann, A. Koort, O. Loorits, K. Mumm, J. Mägiste, F. Niggol, A. Oras, E. Raudsepp, K. Reitav, E. Roger, N. Roosa ja J. Taklaja Riia tänav 2—2. Koort pakkus Eesti Üliõpilaste Ühingu asemele — Teine Eesti Üliõpilaste Selts, mille vastu olid aga Kivikas, Reitav ja Niggol. Kivikas soovitas omalt poolt eriti ekstravagantse nime — «Punane Porgand». Looritsa teatel lõõnud see nimi koguni Tallinnas laineid. Ka «Rohelise Kuu Klubi» ei pälvinud heakskiitu. Lõpuks pakkus Annist: EÜS «Veljesto», mis ka üksmeelselt

7 EÜÜ põhikiri ja asutajaliikmete nimekiri. RAKA, f 1770, n 1, s 2.

vastu võeti. Samas otsustati sisse seada koosolekute protokolliraamat, päevaraamat ning tööraamat. «Veljesto» põhikiri registreeriti ülikooli valitsuse poolt 13. oktoobril 1920.

15. oktoobril otsustati kodukorda mitte korraga välja töötada, vaid seda aja jooksul iseenesest kujuneda lasta. Samal päeval oli arutusel, kas seltsil võivad olla ka naisliikmed. Poolt oli Roosa, kes selle ideega välja tuligi, vastu seisis Annist. Orase põhimõttelise seisukoha leiame tema kirjas Mägistele 23. IX 1920, kus ta kurdab: «Su kiri on mul nüüd käes ja ühtlasi ka teadmine, et me asi üsna sohu ja rappa ei lähe. Nimelt asusin suvel juba kaunis kõikuval, kahtlasel seisukohal ettevõtte asjus iseäranis kui Tallinnas paarikordsete jutuajamiste peale mulje jäi, et siit palju toetust loota pole, ja kuna peale selle ka Tartust Roosa käest tulevad kirjad nii ebamäärases toonis olid kirjutatud, et need asjasse selgust ei toonud. Iseäranis see, et Kolla naisküsimumes natuke kergemeelsele seisukohale näis nihkunud olevat, tegi mu meele koguni kibedaks.»⁸ Nendest vastu-

⁸ EÜS «Veljesto» Kroonika 1920—23. Kolla — Nikolai Roosa

JAAN KANGILASKI

Üliõpilane põhimõtte pärast. Majandusmees ja südametemurdja: pilk ja süda, süda ja pilk... On doktor — clamoris causa, saab magistris — humoris causa. («Üliõpilasleht» 1930, nr 1/2.)

seisudest hoolimata otsustati, et «Veljesto» peab olema segaselts. 15. oktoobril otsustati ka liikmete vastuvõtu kord, mille järgi liikmekandidaadi liikmeksvõtu esitab juhatuse (1930ndail räägiti enne ka onuga läbi). Vastuvõtt toimub 2/3 hääletenamusega, kui selle vastu pole protesteerinud 1/10 Tartus asuvaist liikmeid.

31. oktoobril arutati «Veljesto» piduliku avamise korraldamist. Seejuures loobuti suurest peost ning otsustati teha lihtne teedõhtu. Selline oleks kokkuvõtlikult EÜS «Veljesto» sünnilugu.

August Annist kirjutab «Veljesto» tekkepõhjusist seltsi päeviku sünnisõnades: «Miks sündis «Veljesto»? Sellepärast, et EÜS, mis samuti pidi olema kodus, oli saand kõledamaks, õudsemaks kui iga muu võhivõraski koht; ta ametlik traditsioonide karkudel käimine tegi keha ja vaimu kangeks; ta koosolekute õhk oli külm ja mattis hinge — võttis kõnelemise lusti ka kõige mässulise-masti mõtlejailt.»¹⁰ Ka Moora kirjapandud arutelust «Mõtteid ja kokkuvõtteid Veljestost, selle asutamisest, elust ja ylesandeist» 25. IV 1922 loeme, et «Veljesto» asutamisel oli «...yheks pääpyudeks saada lahti sellest parakrahvelust, mille järgi vanade organisatsioonide elu juhatakse ja mida seejuures ainult vormiliselt täidetakse, mis seetõttu mõjuta on ega midagi sellest ei saavuta, mis seega alguses mõeld, kui neid parakrahve loodi. Meie tahame, et meie elule annaks sisu ja kuju mitte surnud ja seejuures ajast ja arust läind parakrahvid vaid igayks meist ise oma arusaamisega ja loomuliku, elava mõistuse ning kohusetundega.»¹¹ Seega saadi aru, et vanades organisatsioonides valitsev buršlik distsipliin ja liigne autoriteedikumardamine on takistuseks liikmete vaimsete huvide äratamisel ja eesti demokraatliku rahvuskultuuri edendamisel. Samuti on eelmainitud arutusel öeldud, et «Veljesto» ei pea olema ainult rumaluste tegemiseks — s.o seltsi peapüüdeks polnud liikmete lõbusa äraolemise korraldamine, vaid eelkõige nende vaimne arendamine.

Aktiivsemaiks «Veljesto» loomisel olid kahtlemata Oskar Loorits ja August Annist.

⁹ Onu ülesandeks oli seltsi sisekasvatuse teostamine ja valve seltsi liikmete ja liikmekandidaatide korrektsuse järele nii seltsis kui ka väljaspool. Samuti valvas onu seltsi põhilasete, põhikirja ja kodukorra täitmist, lahendas liikmetevahelisi arusaamatusi ning tülisid, tutvustas liikmekandidaate seltsi põhimõtetega.

¹⁰ Päeviku sünnisõnad. Lausunud veli Anni. RAKA, f 1770, n 1, s 23.

¹¹ Mõtteid ja kokkuvõtteid Veljestost, selle asutamisest, elust ja ylesandeist. 25. apr. 1922. — EÜS «Veljesto» Kroonika 1920—23.

ERNST RAUDSEPP

Kirjanik ja arvustaja, varemalt ka maratoni-
jooksja. N.n. «kena meesterahvas» knutham-
sunikkude kalduvustega. Ei tea enam isegi
mitme ajakirja toimetaja ta olnud ja kuupalju
neid pankrotti ajand. Oma venna vend. Istub
Saaremaal Suure kivi otsas, kus ta kyll
kunagi pole käind. («Üliõpilasleht» 1925,
nr 9.)

Loorits seadis kokku EÜSist väljaastumise
teadaande, tegi ettepaneku töö-, päeva-,
otsuste ja lauluraamatu (kantusbuki) sisse-
seadmise kohta. Temalt oli ka liikmete vastu-
võtmise kava: kandidaat näidaku end vähe-
malt ühel õhtul ja vastaku küsimustele,
missugusena näeb seltsi ja mis kavatseb selts-
sis teha. Loorits pani ette koonduda igal
päeval kella kuuest seltsi. Ta töötas ümber ja
redigeeris lõplikult «Veljesto» põhikirja. Sa-
muti pühitses ta «Veljesto» lauliku sisse
lauluga «Akadeemilised klounid». Kuid juba
1921. aastal lahkus ta «Veljestost». Ta oli
väga heitliku loomuga ja pettus kiiresti, peale
selle oli tal konflikt seltsi liikme Goldber-
giga. Moora selgitab Looritsa lahkumist järg-
miselt: «Milles nimelt ta pettumus seisis, ei
tea, aga arvatavasti oli ta alguses kui ta ihu
ja hingega asjas oli kinni, unistand endale
seltsi ja selle elu liig ideaalsena /- - / keva-
depoole vähe käis seltsis, kui käiski, oli väga
sõnaaher. Suvel, kui kõik olid laiali, leidis
ta paraja aja tulnud ja lahkus seltsist.»¹²

¹² H. Mora. Veljesto kroonikasse. — EÜS
«Veljesto» Kroonika 1920—23.

Kuid täiesti absurdne ja endale vasturääkiv
on Looritsa seletus «Veljesto» tekke kohta
ajakirjas «Meie Tee» (1955, nr 5—6, lk
62—64), kus ta kirjutab, et «Veljesto» asu-
tamise «peamiseks motiiviks oli hoopis noor-
meeste tung segaorganisatsiooni järele, mille
kaudu saavutatakse lähemat kontakti nais-
üliõpilastega /- - / noored tahtsid enne kõike
lihtsalt nautida elust».

«Veljesto» vaimu ülempreestrina hakkas
toimima August Annist, kes oli seltsi algus-
päevil omapärasemate ürituste läbiviija.
Üks neist oli «müstiline õhtu» või «Maja
Vaimu teenistus» või «Roheline Mess», mil
ta kahe lektori kaasabil kaasliikmeile suure
liturgia maha pidas ja lõpuks kõik nooremad
velled ja sõtsid üksikshaaval läbi manitses.
Jaan Kangilaski mäletab kojuminekuid
«Veljesto» koosolekult keskööl, mil nad
lõpuks jäid Annistiga kahekesi ning kes siis
pidas pikki ja põhjalikke kõnelusi «Veljesto»
sihtidest ja põhimõtetest, kus loomulikult
auväärt ülempreester ükski sõna võttis.¹³
Annist seadis sisse ka seltsi päevikud (13. XII
20), millela oleks praegu raske «Veljestost»
ettekujutust saada. Temale oli kõige olulisem,
mida selts peab andma: «õige vaim, lai

¹³ EÜS «Veljesto» Kroonika 1920—23.

JULIUS MÄGISTE

Esimene Tartu ülikoolis algusest lõpuni
kypsenud professor. Loeb kauemast aega vad-
ja keelt. Esiloengut oodatakse. Kena noor-
mees, hää eduga naissoo juures. Stiili rasku-
suga vihub iga saksa professori kergesti õlga-
delle. («Üliõpilasleht» 1925, nr 9.)

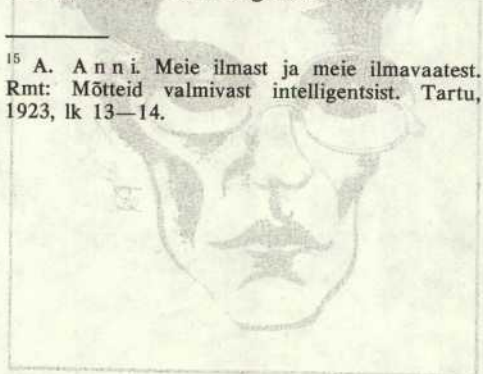
arusaamine inimkonna kultuurist ja selle arenemisest, eriti aga oma, Eesti rahvusliku kultuuri teguritest ja sihtidest, niisii arenend eesti ideoloogia.»¹⁴

Lõpetaksingi August Annisti sõnadega: «Kui olekski nii, et «kosmilisest seisukohast» võetuna lõplikult kõik on ükskõik — meie tunneme siiski, et meile see pole mitte nii. /- - / Kui olekski nii, et me ei tea midagi (filosoofilises mõttes) absoluutselt

/- - / teame ometi, et miski taju on õigem kui teine, mõni tundmus kõrgem ja mõni väärtus suurem kui teine. /- - / Meil ei tarvitse uskuda millessegi nii, et see meil mõistust pimestaks ja sisetundu vägistaks. Aga meie usume siiski niipalju, et meil jõudu on tegutseda, s. o. yldse elada; veel enam, et meil jõudu on töötada kaasa yldsusega, kultuuriga, s. o. elada kõrgemat elu.»¹⁵

¹⁴ EÜS «Vejeste» Kroonika 1920—21. RAKA, f 1770, n 1, s 21.

¹⁵ A. Anni. Meie ilmast ja meie ilmavaatest. Rmt: Mõtteid valmivast intelligentsist. Tartu, 1923, lk 13—14.

TEET VEISPAK

SEKSUAALIDEOLOOGIA EESTI ÜHISKONDLIKUS

TEADVUSES 20. SAJANDIL

Võimalik, et seksuaalideoloogiast kõnelemine on Eesti ühiskonna puhul mõnevõrra utreeritud pürgimus, sest vaevalt saame rääkida selgepiirilisel ja lõpuni viimistletud seksuaalideoloogiast kas mingitel sotsiaalsetel gruppidel või ühiskonnal tervikuna. Rääkida võiks aga seksuaalideoloogia üksikutest komponentidest eesti ühiskondlikus teadvuses. Seksuaalideoloogia moodustavad inimeste erinevad suhtumised seksiga seonduvasse ainesesse. Keskem osa selles on heteroseksuaalsetel suhetel. Ent olulised seksuaalideoloogia aspektid on ka suhtumine kontraseptiivsetesse seksuaalkäitumise vormidesse nagu masturbatsioon, homoseksualism jt ning nägemus sellest, milline peaks olema järeltuleva põlvkonna seksuaalkasvatus.

Seksuaalideoloogia indiviidi teadvuse ning ühiskondliku teadvuse tasandil ei tarvitse kaugeitki kokku langeda (enamasti on nende vahel laiutanud määratu kuristik), ehkki pole ka mõtet väita, et ühiskondlikus teadvuses fikseeritud ettekujutused indiviidi tasandit üldse ei mõjuta. Vastupidi, kuid nende reaalse vahekorra mõistmiseks on tarvis uurida seksuaalideoloogiat ühelt poolt ühiskondlikus teadvuses, teisalt indiviidi tead-

vuses, aga ka viimase reaalset seksuaalkäitumist. Mil määral mõjutab üksikindiviidi reaalne seksuaalne käitumine ning tema seksuaalideoloogia ühiskondlikku teadvust, on veelgi keerulisem küsimus, sest ühiskonnas valitsevad käitumisnormid ja arusaamad teisevad palju vaevalisemalt kui indiviidi tasandil: kord on erinevus indiviidi seksuaalideoloogia ja reaalse seksuaalkäitumise ning ühiskondlikus teadvuses oleva seksuaalideoloogia vahel suhteliselt väike (näiteks EV päevil), siis jälle kasvab see lõhe määratult (sõjajärgsed aastad Eestis).

Ühiskondlikul teadvusel on mitmeid külgi, kõiki haarata oleks siinkohal võimatu. Kahtlemata on tähtis, kuidas kajastub seksuaalideoloogia sellistes ühiskondliku teadvuse vormides nagu ilukirjandus, kujutav kunst, filmikunst jne, ent need nõuaksid üldistuste tegemiseks omaette uurimusi.

Oluline valdkond, mille põhjal vaadelda seksuaalideoloogiat ühiskondlikus teadvuses, on nn spetsiaalkirjandus. Need on mehe ja naise suhetele pühendatud tööd, kus sõltuvalt ajastust vähemal või rohkemal määral käsitletakse ka nende seksuaalsuhteid ja teisi seksuaalkäitumise vorme; nii või teisiti peegelduvad nendes töödes ühiskonna poolt akt-

septeeritud, peaausjalikult arstidelt — aga nende suhtumised olid vaadeldaval ajajärgul ja on meil veel tänagi määravad — pärinevad suhtumised seksuaalsusega seonduvatesse küsimustesse.

Etteruttavalt võib seksuaalideoloogia arengu Eesti ühiskonnas jagada vähemasti nelja perioodi:

— 20. sajandile eelnenud aeg, mida annab sõltuvalt ideoloogilistest suundumustest (paganlus, katoliiklus, protestantism, pietism jne) ka seksuaalideoloogiliselt mitme ti periodiseerida. Meie peatume põgusalt vaid luterluse seksuaaldoktriinil, mis on eestlaste seksuaalarusaamu ilmselt enim mõjutanud;

— 19. sajandi lõpp kuni I maailmasõja lõpp (või kuni 1920. aasta) — eestikeelse seksuaalkirjanduse kujunemise periood;

— Eesti Vabariigi aeg — seksuaalküsimuste aktiivne käsitlemine erialases kirjanduses ning indiviidi ja ühiskonna seksuaalideoloogia vastastikune lähenemine;

— nõukogude ehk nn «üleühistonnastatud meeste ja naiste» aeg — reaalse ning ühiskondlikult teadvustatud seksuaalkäitumise vahelise lõhe järsk suurenemine. See on ühiskondlikult teadvusest seksuaalproblemaatika kõrvaldamise aeg, mis oma drastilistes vormides kestab kuni 60ndate aastate alguseni; 60ndaid aastaid iseloomustab nn diskreetse noorsookirjanduse («tütarlapsest naiseks, noorukist meheks») ajajärk; 1970 — 74 algab nn tasandusperiood. Neil aastail ilmunud raamatud pühendavad lugejaid küll intiimsuhete sfääri, kuid EV-aegne seksuaalne mõte (Th. H. Van de Velde) jääb siiski ülelatamata. See aeg kestab tänaseni.

* * *

Kogu varasem kristlik seksuaalideoloogia, mille järgi me vähemal või rohkemal määral tänini endal kanname, oli pürgimus askeesi poole. Seksuaalsuhted olid lubatud ainult kristliku abielu raames, mida keskaegne katoliiklik kirik käsitas kui himuruse institutsiooni. Naisele oli kohustuslik äärmine passiivsus. Mõeldav oli vaid vaginaalne vahekord, kõik muu oli *contra naturam* ning ilmsikstuleku korral karistatav kui patt sodoomia eest.

Reformaator Luther tõi 16. sajandil kristlikku seksuaalideoloogiasse olulise ja põhimõttelise uuenduse: inimese seksuaaltung on inimloomuse lahutamatu osa; inimkeha oma tungide ja vajadustega on Jumala kingitus. Seksuaalelu pole vaja põlata, see on loomise organ protsessis, mille tulemuseks on uus inimelu. See leiab oma loomuliku lahenduse

kristlikus abielus, millel on kolm ülesannet: abielu peab inimesi eemal hoidma hooramise patust, siin soetatakse lapsi (see on sugulise kooselu ainus eesmärk) ning kasvatatakse lapsed suureks. Seksuaalvahekorras oli endiselt ideaaliks naise passiivsus.

Selline luterlik seksuaalideoloogia, küll väiksemate teisenemistega (nt pietism), jäi ka Eestis sajandeiks püsima. Ent tegelikus elus ei langenud ühiskonna seksuaalideoloogia ja tema üksikliikmete ettekujutused ning nende reaalne käitumine kaugeltki alati kokku. Pole ka mingit põhjust arvata, et eestlased oleks keskajal või hiljemgi päriselt omaks võtnud kristliku seksuaalmoraali ning juhitud sellest oma argises käitumises. Nii näevad mitmed 18.—19. sajandi autorid eestlaste vastavaid arusaamu üsna kaugetena kristlikest. «Nad on üleüldse, iseäranis eestlased, väga lihamulised. /- - -/ Hooramine ei ole nende juures häbi asi. Lihamulikkude kokkuelamist ei pea nad üleastumiseks ega hooramiseks» (Hupel, 513—515; Kruuspere, 32).

Vaatleme põgusalt, millise väljenduse leidis seksuaalideoloogia ühiskondlikult teadvuses meie sajandi eestikeelses kristlikus kirjanduses. Evangelist J. Vetter kirjutab, et «paljud mõistavad sigitushimu all ikka midagi väga auumat ja väga patust asja. See on eksitus. Meie peame mõtlema, et see himu iseenesest, nõndasama vähe kui nälg ehk jänu, ehk mõni teine inimese loomusesse pandud tarvitus, patune on. Ainult selle himu waigistamine keelatud tee peal ja lubamata abinõudega on kahjulik ja patune, ja toob Jumala viha inimeste peale» (Vetter, 15).

Sugulises vahekorras võib olla vaid «uue ilmakodaniku eluse kutsumiseks», muidu mitte, ja «see on üks häbemata kuratlik wale, kui arstid, ehk teised kinnitawad, et terwise hoidmiseks peab niisugust elu elama» (Vetter, 19). Toimuda tohib see ainult abielu ja ka «abielu ei ole ühel uuestisündinud kristlasel mitte lubatud seda himu teisiti otustada, kui selle tarwis, et u u t i l m a k o d a n i k k u sünnitada. Kõik kallielu (s. o sperma — T. V.) kautused väljaspool eesmärgi piiri, nõrgendawad ihu ja waimu elu, kurwastab meie südames kuningliku kodaniku, see on Jumala Waimust sünnitatud uut inimest» (Vetter, 21).

Perekonnasuhteid käsitlevat kristlikku kirjandust ilmus mõõdund sajandil ja meie sajandi algupoolel suhteliselt palju (M. Sohberg, F. Hörschelmann, K. Wöhrmann, ka L. Tolstoi jpt), ent kõikides nendes töödes puudutatakse mehe ja naise seksuaalsuhteid ikkagi vaid riivamisi. Seepärast tugineme allpool meditsiinilistele ja põhilistele perekonnaõpetuslikele töödele.

I. Mehe ja naise suguuhe

Ülepea sugulisest ühendusest rääkides, peame tunnistama, et inimene temas mitte ainult kergemeelset lõbuotsimist ei näe, vaid palju suuremat ja tähtsat — laste ilmale muretsemist.

Käsiraamat noore abielu rahwale, 1903.

Peaaegu möödunud sajandi lõpuni ei ilmunud eestikeelset kirjandust, kus oleks lähemalt käsitletud inimeste seksuaalsuhteid; see teemaatika kuulus valdkonda, millest, kui kasutada Saaremaa Karja koguduse pastori K. Wöhrmanni sõnu, «suu ega sulg rääkida ei julge». Siiski katsuti ühes möödunud sajandi lõpu käsiraamatus «Eesti naesterahwastele» mõistetavaks teha soojätkamise olemust: «Sigimine ise sünnib seeläbi, et kahe rakukese (s. o. isase seemne ja emaste munade) sisu ennast ühendab. Sellest ühendusest hakkab uus elulane idanema ja kaswama. Seesama kahe wäikse rakukese sisude ühendamine ongi päris sigitamine. / - - - / Selle tegewusele ajab üks sund kõiki ülemaid elulasi; seda sundi nimetatakse sugutus-sunniks ehk sugu-sunniks. Sugusunni täitmist aga nimetatakse paarimiseks, suguliseks kooselamiseks ehk sugutamiseks» (Rotaalia, 123).

Ka selle sajandi alguse esimestes mehe ja naise intiimsuhteid käsitlevates raamatutes säilib kristlik arusaam, mille järgi seksuaalsuhtel on üks ja ainus eesmärk — laste saamine. Nõnda arvab nii «Naiste peegel» (1903), raamat, mille lugejaid soovitati seda teost laste eest kindlasti varjule panna, kui ka prantslane A. Debé, kelle raamat «Abielu ja wallaline põlw» oli 19. sajandi lõpupoolel Prantsusmaal üks populaarsemaid ning mille 127. (!) trüki järgi tegi Jaan Vahtra ka eestikeelse tõlke. A. Debé kirjutab: «Suguline ühendus on kehalik kokkupuutumine meesterahwa ja naesterahwa wahel, millest inimliku wõsukese tärkamine peab tekkima. Sugulises ühenduses annab meesterahwas sigimise mahla wälja, kuna naesterahwas seda wastu wõtab. Kui inimese organismus terwe on, saadab sugulist ühendust alati suur lõbu» (Debé, 28—29).

Omamoodi sündmuseks seksuaalelu käsitleva kirjanduse väljaandmisel oli kahtlemata Breemeni arstide F. Schönenbergeri ja W. Siegerti raamatu «Suguelu ja tema eksimused» eestikeelse tõlke ilmumine 1904. aastal. Siit tuleb käibe tekkimise, et suguihast tuleneb häbitundmus (see on tugevaks toeks moraalse langemise vastu), millest omakorda kasvab wälja armastus. «Armastus on noor-mehel kui arusaamatu igatsus, mis teda sunnib punastades oma armsama ligiolemist

otsima ja temale aasalt kõige kaunimaid lillesid ehteks noppima; noore neiu juures on ta kui õrn iha, kui magus lootus, mis südame õnnetundmusega täidab.» Teisalt leiavad nad siiski, et mehe ja naise armastus on teineteist hoopistükkis erinevad; «/ - - - / naine armastab terve hingega. Temale on armastus — elu, mehele on ta elu maitsmine.»

Seksuaalsfääri käsitledes on mõlemad autorid üsna otsekohesed: «Mehe nõudmine selle järele on siis loomulik ja õigusline ja naine ei tohi seda oma alandamiseks ja häbitamiseks pidada.» Noortel inimestel, kes on just äsja abiellunud (seksuaalelu käsitletaksegi ainult abielu raames), ei ole seksuaal-elust kuigi suurt ettekujutust. Arstid nendivad, et «sagedasti tunnevad noored naised end teadmatuse põhjusel mehe teatavate nõudmistele läbi haawatud ja sellejäreltsel sugulise kokkusaamise läbi sügawasti õnnetud olema» (Schönenberger, Siegert, 134—135). Sama kinnitavad ka teised tolleaegsed autorid: «Kui noor abielumees nüüd pikema jututa oma kohust täitma tahab hakata, mõtleb noor naine, et mees äkki peast rumalaks on läinud või teda ära tappa tahab. Lühidalt, surmahirmus karjub ta appi, kargab aknast wälja või jääb ise nõrgameelseks» (Birnbau, 73).

Naiste õnnetuse põhjustena nimetatakse asjaolusid, et naiste seas on rohkem kui ette kujutatakse lewinud «külmad iseloomud» (s. o. frigiidsed naised), et wahekord esimestel kordadel «täiesti waluta ei ole ja weikese werejooksu sünnitab», et naise suguorganid on liiga helled — ent kõige olulisemaks süüks peetakse, et «suguline kokkusaamine sünnib liig sagedasti». Reeglina arvataksegi, et «naine on, üleüldiselt wõttes suguliselt tuim» (Birnbau, 23). Niisugune arusaam tulenes muidugi varasemate sajandite kristlikust traditsioonist. Ehkki toona naise osast seksuaal-wahekorras räägiti waid põgusalt, andis arstidest kirjutajate praktika alust arvata, et «külmad iseloomud» naiste seas ei ole mingi genuinne nähtus, sest «ka tuleb ette, et naine ühe mehe wastu külmaks jääb, teise wastu aga soe on. Wahel ei ole see mitte ainult naise süü, waid tuleb mehe osawisest.» (Birnbau, 81—82.)

Autorid soovivad olla suguliste wahekorradega väga mõõdukad: «sugulist kokkusaamist aga mitu korda üksteise järele korrata, on meeletu ergu- ja südamejõu raiskamine». Selles asjas ei tohi mehe himu kunagi mõduandev olla, sest «ehk küll armastuse lõbude maitsmine naesterahwale nii kahjulik ei ole, kui meesterahwale, peab ka naesterahwas selles piiri pidama / - - - /, et need naesterahwad, kes lõbudes üle piiri läinud, pärast

poole mitmesuguste haiguste all pidiwad kannatama. (Debé, 30.)

Suguelu intensiivsusest ei kirjutata siiski kuigi põhjalikult. Pokrovskaja, kes tsiteerib dr. Drentelni «Etüüde meeste- ja naesterahwa loomuse üle», kuidas naised on sageli kurtnud, et mehed neile liiga teevad, soovivat koos autoriga piirduda 1—2 vahekorraga koos (Pokrovskaja, 1914, 17). Siiski tõdetakse ka, et «tugevate ja kindlate iseloomude juures sünnitab alatine tagasihoidmine hirmsaid haigusi, mis nõdrameelsuse ja surmaga lõpevad.» (Debé, 36, 38.)

Ent nagu leitakse mõni aasta hiljem ilmunud «Loomuliku-elu saladustes» (sellegi raamatu kirjastajad polnud paljaks pidanud tiitellehel rõhutada, et see raamat pole mõeldud ei laste ega seltskondliste ettelugemiste tarvis), «parajal mõi edul koosolemist ei pea naene mehele ialgi keelama, mille läbi mees on sunnitud seda mujalt otsima. Aga teisel poolt ei pea naene ka meest mitte liiga sellele himule äritama». Tõsise hoiatusena öeldakse, et «wõetagu kõwasti ette, et ialgi loomulikku toimetust kaks või koguni mitu korda järgi mõõda tallitada.» (Loomuliku-elu saladused, 1908, 40.)

Huvitusest pole ehk seegi, millist aega pidasid toonased õpetatud mehed suguühteks kõige paremaks. Võime koos «Loomuliku-elu saladuste» autoriga küsida: «Aga kui nüüd woodis puhkamise aeg selleks sünnib wõtta, siis ometi aeg ikka veel kahtlane, nimelt: millal seda peab toimetama, kas uneaja alustusel, keskel või lõpetusel?» Seda ei maksvat teha, kui ollakse liiga väsinud, mistõttu ei ole «peale hilise ja rammusa toidu see loomuliku-himu puhkamise aja alustusel mitte soovitav ega kiita» (Loomuliku-elu saladused, 42). Ülemäärases söömisest nähakse veel tõsisemaidki ohte: «Kunagi ei tohi sugulist ühendust kohe pääle söögi tarwitada, sest kanged wärinad organismuses wõiwad seedimist takistada, lämmastust ja rabandust tuua.» (Debé, 30.)

Samuti ei maksa sugulisse ühenduses astuda peale kanget joomist ega ka mitte viha või pahanduse järel (Debé, 42). Schönerberger ja Siegert teavad siia juurde lisada, et suguline kokkusaamine on väga kahjulik joojannud olekus, samuti menstruaatsiooni ajal. Sugulist kokkusaamist ei tuleks otsida raskejalgse naisterahwa ja imetaja emaga (Schönerberger, Siegert, 138). Teisalt soovitakse kokkuelamist vältida vaid raseduse kolmel esimesel ning viimasel kuul (Debé, 31). Siiski ei jõua vaadeldav autorid vahekorra aja suhtes üksmeelele ega suuda seda teiste eest ära otsustada: «Aga kui mingit meeleliigutust ette ei tule, kui mõlemate suguosad seda lõbu ihkavad, siis on

paras aeg, mil seda toimetada wõib. Selle lõbu-töö toimetamise aeg, kas enne magama uinumist või pärast ärkamist öösel, wõi veel hiljemalt, jäetagu iga paari enese arwata, seda mõõda, kuidas asi paremini annab teha» (Loomuliku-elu saladused, 42).

See, et nii naise kui mehe osa on vahekorra juures ühtemoodi oluline, ei olnud ka sajandi alguses mingi uus tõdemus. Sellele viitavad kas otse või kaudselt mitmed sajandi alguse naisautorid. Ka «Loomuliku-elu saladustes» leitakse, et nii mehel kui naiselt vahekorra «loomulikku himutungi tarwis on, sest kui ühel meel pahane ja nukker on, siis ei saa ta ialgi soovitud eesmärgi kätte». Aga kui vaadata, milliseid muid nõuandeid «Loomuliku-elu saladuste» autor oma lugejatele jagas, siis pole imeks panna, et neid «külmasid iseloomusid» naiste seas arvama palju oli. Ta soovitab olla rahulik, sest vastasel korral «loomuliku koosolemise eesmärk kergesti kaduma läheb. Aga tarwiline on, et kõik närwid esiteks selle ärrituse läbi põnewusse saavad. Iseäranis on naesterahwa liigutused selle korral koguni kahjulikud. Paras keha hoidmine ja wagusi olemine on naesterahwa kohus, sellepärast et naesterahwa mitte paigalolemise läbi mehe jõud selle läbi loodusest ettemääratud tee poolt kõrwale libiseb ja seeme kasuta kaduma läheb. Sest loomulik-himu ehk armulõbu-töö on tõesti ühe ainsa silmapilgu töö. Peale seda tõendan ka, et õrnemal sugul selle loomulik armulõbu järel rahu tarwis on, ehk küll tarwis ei ole tõendada, et ülestõusmise ja paraja liikumise läbi loomuliku koosoleku kahju wõiks saada» (Loomuliku-elu saladused, 74).

See, et inimesed suguelust ülemäärast lõbu saavad, vaevab paljusid sajandi alguse kirjutajaid, kuid lähemalt ei katsu keegi selle lõbu olemuse üle mõtiskleda. Soovitatakse vaid end selles piirata. Olemegi jõundnud uuesti probleemini, millega alustasime: kas suguelu eesmärk on ainult laste saamine? Mida kristlik kirjandus selle kohta kirjutab, seda vaatlesime põgusalt eespool. Arstid Schönerberger ja Siegert leiavad, et «suguline läbikäimine on ainult niikaugelt loomukohane, kui teda sigitamise tarwis on. Ärahoide kokkusaamine on sellega niisama loomuwastane kui käsikiimlemine ja sünnitab niisamasuguseid järeldusi kui see. / - - - / Otstarbeta suguline kokkusaamine kunstiliste abinõude waral on loomuwastane ja sünnitab seepärast meeste kui naiste juures peaugu alati ergukawa häwitawat nõrkust.» (Schönerberger, Siegert, 153). Sellest tulevad autorite arvates peavalu, peapööritus, seljavalu ja üldine väsimus. Aja möödudes lisanduvat neile veel unepuudus ja hirmutunne, naistel veel hüsteeria (ematõbi). Suure meelepahaga tõdetakse

küll, et «sugutungi täitmine on meie ajal muutunud ainult lõbu abinõuks, awaldub seega alati ebaloomulikul ja wastikul kujul. Niisugune loomuliku tarviduse wägistamine häwitab inimest ja wiimane seisab suguelu asjus sagedasti loomadest madalamal» (Pokrovskaja, 3). Lahendust sellele ebaloomulikule situatsioonile nähakse selles, et «korraliku suguelu wõib kätte saada ainult mõlema soo wabaduse ja üheõigusluse olemasolus» (Pokrovskaja, 26).

Seepärast peab iga abielumees teadma, et iga suurem suguline ärritus, mis naisel orgasmiga ei lõpe, on pahe, ja selle kordumisel tekiwad jäänudavad või igal juhul raskesti kõrvaldatavad keha ja psüühi puudused.

Th. H. Van de Velde, 1933

Seksuaalsed elamused rohkem kui midagi muud mõjustavad inimest ja ta elukäiku.

E. Kiršenberg, 1934

Esimese maailmasõja kataklüsmid kõigutasid ka inimeste seksuaalmoraali ja senist -ideoloogiat. Lääne-Euroopa ühiskonnas oli seksuaalelu ning sellega seonduv küsimustering aktualiseerunud juba 19. sajandi lõpust alates (seal tegutsesid nimekad seksuoloogid Krafft-Ebing, A. Forel, L. Bloch, H. Ellis, M. Hirschfeldt jmt, kes oma töödega teisendasid ka ühiskondlikku arvamust). Eestis oli olukord teistsugune. Kui I maailmasõja eelsetes tõlketöödes kedagi eelpool loetletuist ka kasutati ja tsiteeriti, siis oli see peaasjalikult Krafft-Ebing (iseäranis F. Schönerbergeri ja W. Siegerti nimetatud uurimuses). Teiste (ennekõike A. Foreli) uurimistulemused ja nägemused jõudsid eesti lugejani osaliselt alles Eesti Vabariigi algusaastatel.

20.-30. aastaid võib tinglikult jagada kaheks perioodiks:

— 20ndad aastad, mil tõlgitakse enne I maailmasõda ilmunud, peaasjalikult saksa-keelset kirjandust;

— 30ndad aastad, mida markeerib Th. H. Van de Velde raamatu «Abielutehnika» ilmumine 1933. aastal ning järelmõju hilisemale kirjandusele.

Esimeseks oluliseks sündmuseks peale sõda oli Max von Gruberi raamatu «Suguelu tervishoid» eestindamine 1920. aastal. Eesõnas kirjutab Heinrich Niggol, et «suguhäiguste oht on viimasel ajal, iseäranis sõja mõjul, tunduvalt kasvand», millest on juba piisavalt kirjutatud. Puudub aga kirjandus, mis valgustaks inimese seksuaalkäitumist laiemalt. Ehkki siin ei üritata seksuaalvahekordade tarvis enam kindlaid ettekirjutusi teha, antakse selleski raamatus lugejale tarvilikke

nõuandeid. Näiteks: «Ühtimine on üleüldse kõige lõbusam, kui teda toimetatakse täielikus mugawuses ja rahus, waba muredest ja südamewaewast. Sel põhjusel on abieluline ühtimine palju tähtsam kui väljaspool abielu. Kõige otstarbekohasem on naise seljali-olek, mehe all, reied sirewil. See asend on kõige loomulikum juba suguosade ehituse pärast.

Muud asendid wäsitavad enam» (v. Gruber, 55). Märksa olulisem on aga see, et siin räägitakse sisuliselt esmakordselt eesti-keelses kirjanduses ka naise vajadusest seksuaalse rahulduse järele. «Naisterahwa kehalise ja hingelise terwise ja abielu õnne pärast on aga wäga tähtis, et ka naisterahwa suguline erutus täitsa rahuldust ja kustutust leiaks erutusitu (orgasmi) kaudu ühtimisakti puhul. / - - - / Tark ja õrnatundeline abielu-mees ei muretse mitte ainult enese rahuldamise eest, waid mõtleb ka abikaasa pääle. Naisterahwaga, kes ainult aegapidi sugu-erutuse kõrgema astmeni jõuab, algab ta ühtimist alles siis, kui see aste ka naisterahwal juba kätte saadud, näit. hellastuste kaudu» (56).

Ka v. Gruber, nagu varasemad või hilisemadki seksuoloogid, ei soovita sugulises läbikäimises ülemäärast liialdamist; üldse leiab ta, et kui ei olda veel abielus, tuleb sugueluga tagasi hoida, sest «haiguslikud nähtused, mida hää meelega sugulise karskuse süüks aetakse, ei ole mitte selle tagajärjed, vaid ümberpöördujalt just suguliste liialduste ja pattude järeלקaja» (34). Tõlkija H. Niggol, tahtmata päriselt nõustuda autoriga, lisab omalt poolt, et «täieline, absoluutne, suguline karskus on loomuvastane ja kõigepeält hingeliselt ja mõnikord ka kehaliselt kahjulik.» Siiski leiab v. Gruberki, et «kindla reegli ülesseadmine on võimatu. Kui sagedasti suguakti kahjuta võib toimetada, see oleneb nimelt suurel määral isiklikust ihulaadist, vanadusest, vanusest, toitumisest ja meesterahva töörohkusest» (36).

Ent veel 1927. aastal ilmunud «Suguelu leksikon» (raamat, millesarnast sõjajärgne Eesti ei tunne) esitab selles suhtes üsna konservatiivset arusaama, väites, et «mida harvem seda teostatakse, seda parem, võimalikult mitte rohkem, kui üks või kaks korda kuus. Selle läbi hoidub kehalik värskus. Iganädalane või isegi korratu ühtimine on enamasti liialdane nii mehele kui naisele, ning seda rohkem, mida wäsitavam mehe amet ja naise kehaehitus» (Suguelu leksikon, 95.)

Doktor Vretlind kirjutab, et «suguelu on just samasugune loomulik tegevus, nagu iga muugi meile vajaline tegevus on, mida me ei tarvitse häbeneda; ainult selle vahega, et ta ruttu kireks võib muutuda ja inimest varsti gi oma orjaks teha.» (Vretlind, 115.)

Agas kirg on dr. Vretlindile haigus, mille eest tuleb kõrvale hoida. Siit edasi on ette aimata üheilbalist seisukohta, et abielulise kooselamise ainsaks sihiks on talle «loomulikult järeltuleva soo muretsemine, ja ka lastekasvatamine» (115). Ja inimeste rikutuse põhjusena näib autorile I ilmasõda: «Muidugi on selleks loomuvastane ja ärritav lõbuline elu süüdi, mis nüüdsel ajal ennast koguni laialiste kihtide hulka on astunud. Algtõuget võivad anda kihvtised joogid, nagu kohvi, tee, alkohoolsed joogid, rammusad lihatoidud, romaanide lugemised, teater-varietee etendused, liig väsitav vaimutöö, lärmitsev seltskond jne» (115—116).

Tegelikult esindab dr. Vretlind lausa meestevihkajalikkude seisukohta: «naisterahvas peab ikka alati meeles pidama, et suguelu teda alandab, teda mehe himudetäitmise aparaadiks teeb» (119). Selle arusaamaga meenutab ta natukene Schönerbergerit ja Siegertit, kes väitsid, et «otstarbeta suguline kokkusaamine (s. o selline seksuaalvahekord, mille eesmärgiks pole laste sigitamine — T. V.), niikaugelt kui seal kunstilisi abinõusid tarvitusele võetakse, alandab naisterahvast ja teeb teda madalate himude tööriistaks» (Schönerberger, Siegert, 160). Tegelikult võib neis seisukohtades olla oma tõetera sees: juhul kui sellised vahekorrad naistele mingit seksuaalset naudingut ei pakkunud. Siiski teab dr. Vretlind oma seksuaalsuhtes vähe piiri pidavaid lugejaid hoiatada, et nii mees kui naine väsivad liigest suguelust: «Naine muutub esmalt kahvatumaks, vaade pole neilulik õrn, vaid naiselik-raugaline, silmade alla ilmuvad mustjad rõngad ja kõik märgid näitavad, et ta kehaliselt kui ka hingeliselt väsinud on. Ta on ennast liig noorelt välja elanud» (Vretlind, 116). Rääkides suguuhte sagedusest, annab ta nõu kogemata tutele, «et kahe nädala järel kord suguliselt kokku puutuda enam hädaohtlik on kui kord kuus». Edasi täpsustab ta, et «kõige parem aeg suguliseks kokkupuutumiseks on vagnene ööaeg, kus abielulised vaikselt ühesuguselt ja hingelises tasakaalus üksteist ihaldavad ja kaelustavad» (lk. 117, 120).

20ndatel aastatel jõuab naiste emantsipatsioon oma tolerantsemal kujul ka eestikeelsesesse seksuaalkirjandusse. See on Johanna Elberskirchen, kelle Euroopa uusimatest mõttevooludest mehe ja naise seksuaalkäitumise uurimisel ning isiklikest kogemustest sündinud töö «Naise suguelu» tõlge ilmub 1925. aastal Tartus. Suguelu ei ole talle enam mitte lihtsalt vahend järeltuleva soo saamiseks või lõbu allikaks, vaid midagi märksa olulisemat inimese normaalseks eluks: «Sugutusega saavutatakse korgiskehade, vastavalt kogu organismi pin-

gest vabastamine; ta on ühenduses kogu üksikolevust valdava mõnu- ja lõbutundega. Seda üldist mõnu- ja lõbutunnet ning tema pinget kadumist nimetatakse orgasmiks. / - - - / Kui rahuldamine sünnib igasuguse pingutusega, suure lõbutundega, jätab ta järele üldise küllastumuse, rahulduse, organismi tugevnemise tunde, siis on ta ja tema täitmine terve, normaalne» (Elberskirchen, 195, 198). Ja millise sugestiivsusega kirjeldab ta rahuldust toovad suguuhted: «Kui naise sugupinge on saavutanud teatud kõrguse, siis valdab naise organismi üksainus soov, ainus tundmus, sugutegevus, mille kõrvale kõik varju jääb: sugutusjõud. Miski ei suuda naist sugutusest tagasi hoida. Naine peab ja naine tahab, aetud vallatud looduse tahtest. Tema kehaline sugutsoon püüab vastu mehe sugutsoonile. On olemas ilmseimal kujul väliste suguosade ettetungimise tunne. Mehe suguti tuppe sisseminekust, isegi ainult puudutamisest, tuntakse suurt lõbu. Lõbutunne tõuseb sugutuse aegu alatasa ja seda tugevamini, mida tegevam naine ise seejuures on. See tõus sõltub olulisel viisil naise tegevustungist, mitte mehe omast ükski. Viimane ükski ei suuda saavutada lõbutunde olulist tõusu ega sugulise ärrituse haripunkti: suurimat iharustunnet, sugulist küllastumist, see ilmneb ainult naise täielise tegevustungi läbi kooskõlas mehe tegevustungiga. Naise tegevustung on siinjuures nii oluline, et naisel võib ilmuda suurim lõbutunne ka siis, igatahes raskemini ja teatud ülepingutusega, kui naine sugutuse aegu tegev ja mees rahulikuna püsib, kuid mitte ümberpöörduvalt. Teisel poolt on oluliseks tingimuseks, et mehe liige tungiks võimalikult sügavale naise rüppe, mehe suurim lõbutunne ühtelangeks naise omaga ja mehe seemnetühendus sünniks otse vastu emakasuud hetkel, mil naine iharustunne saavutab haripunkti. Hetkel, kus seemnevedelik satub vastu emakasuud, ilmneb naisel kõrgeim iharus. Seda suurenevast lõbutunnet nauditakse kogu organismi iharustormina, kus aeg, ruum ja maailm ununeb ja ainult tugevaim tundmus ja nauding valitseb. Lõbutunne on aga ainult siis päris täielik ja suguline haripunkt ilmub ainult siis igasuguse pingutuse tundeta, niitüelda üsna «iseenesest» loomuliku isetegevuse ilmutusena, kui naine ja mehe tundmused üksteise vastu on hinglised, kui mõlemad on täitsa värsked ja seetõttu naise kõrgeim lõbutunne ühtelangeb mehe omaga. See on naisele, minu tähelepanekute järgi, hädatarvilik tingimus» (200).

30ndate aastate algupoolel teiseneb eestikeelse seksuaalkirjanduse käsitluslaad. See muutub vabamaks ja seksuaalelu enam aktsepteerivaks. Sissejuhatuseks uuele suundumusele oli 1931. aastal ilmunud J. Kenneri

koostatud «Armastuse kõrgem kool», kus ta tugineb A. Foreli, H. Ellise ning enim 1925. aastal kirjutatud ja seejärel kullutulema üle maailma levinud Th. H. Van de Velde «Abielutehnikale».

Tuginedes Van de Velde kirjutab Kenner: «Erootikale lähedal seisev ja temasse üleminev puhas seksuaalsus on tõsine abielu alus. Selle seksuaalsuse kõige tegelikum avaldus ongi vastastikune suguline ühinemine. / - - - / Abielu õnn oleneb peaaegu tervena täielikult — harmoonilisest suguelust. / - - - / Suguelu on abielu põhialus» (Kenner, 3—7). Ent see on juba teine aeg: «Meie aja tempo, elutingimused ja ikka suurenev jäänemine naudingu järele ei luba nüüdisaja tütarlapsele oma seksuaal-uudishimu rahuldandmist edasi lükata esimese abieluõõni. Ebakõlbeline, selle sõna täies mõttes, on asi siis, kui tütarlapsed, kes on juba ammu oma seksuaal-uudishimu rahuldanud, endast kogematu ja väliselt süütute osa mängivad. Häbelik, silmakirjalik, kuid tiiras ja seksuaalmõttes kogenud tütarlaps on praegu teatud seltskonnakihtides — igapäevane nähtus» (46—47). Umbes sama tõdemuseni jõuab ka dr. Maria Jürisson-Kleitsman, kirjutades seksuaalsuse kriisist. Kriisi põhjusi tuleb tema arvates otsida selles murrangus, mis on toimunud noorte arusaamise seksuaalsuse küsimusest: «Paljude noorte sõpruses, näilises seltsimehelikkuses mängib erootiline moment peaosas» (Jürisson-Kleitsman, 1935, 82jj; 1940, 8). Ent noored ütlevad, et nad pole rikutumad, vaid on ausamad ja otsekohesemad. Seda arvamus Jürisson-Kleitsman siiski ei jaga ning paneb ette, et «ühiskonnas tuleb jälle kõrgele tõsta suguelu kindel korraldus, mis on äärmiselt lõdvaks läinud» (1940, 19).

Kui 1933. aastal (teine trükk 1934) ilmus eesti keeles Van de Velde «Abielutehnika», siis oli tegemist kahtlemata tähelepanuväärse sündmusega seksuaalideoloogia arengus eesti ühiskondlikus teadvuses.¹ Oluline oli see, et Van de Velde väärtustas tõeliselt inimeste seksuaalelu, rõhutas, et see ei seisne mitte lihtsalt *coituses*, vaid on märksa laiem mõiste. Suguline läbikäimine koosneb neljast ühtemoodi olulisest faasist: eelmängust, armumängust, sugulisest ühtumisest ja järelmängust.

Eriti reljeefselt tuleb tema käsitlusest esile see, et naise aktiivne osa on sugulise ühtumise juures äärmiselt oluline: «Kuigi mees on andja, naine vastuvõtja ja mees enamasti tegelikult aktiivne, siiski ei ole naine kindlasti mitte passiivne pool, milleks teda kaua peetud ja ikka veel asjatult peetakse» (Van de Velde, 123.) Viies oma arusaama loogilise lõppjärgenduse, leiab Van de Velde,

et mees ei pea naist mitte «sugutama, vaid abielupaar peab sugutama» (123).

Sugulisele ühtimisele on Van de Velde pühendanud oma mahukast käsiraamatust ligi poolsada lehekülge, kus muuhulgas esitatakse johtuvalt kahest põhisendist (*positio obversa; positio aversa, coitus a tergo*) ka ülevaade suguühte positsioonidest. Sellest ei olnud enne Van de Veldet kuigi palju kirjutatud; vaid J. Elberskirchen, käsitledes partneritevahelise sobivuse puudumist, osutab, et «sellest põhjustatud naise puudulikkus sugutunnet saab mõningail juhustel parandada teatud asendite abil suguakti toimetamisel» (Elberskirchen, 203).

Kogu tema esitust kroonib idee sugulisest rahuldusest (orgasmist), mida normaalses vahekorras peavad leidma mõlemad partnerid. See määratleb tal ka normaalse sugulise läbikäimise mõiste sisu, mis toimub «kahe eri soost suguküpse inimese vahel tooruse ja mõnutekitavate abinõude tarvitamiseta otsese või kaudse sugulise rahuldamise eesmärgiga, ja teatud ärrituslääve ületades seemnevooluga tuppe asjaosaliste umbkaudu üheaegse rahuldamisega oma tipu saavutab» (104).

Peale selle tekitasid ilmselt Van de Velde mitmed teisedki seisukohad traditsioonilistest lugejates võõristust. Tema arvates ei ole sellest mitte midagi halba, kui naine, tundes selleks muidugi tarvidust, suhteliselt ruttu peale sünnitust (paar nädalat) alustab taas suguelu. Ka suguliste vahekordade suhtes menstruaatsiooni ajal erines Van de Velde seisukoht paljudest varasematest ja hilisematest seda küsimust käsitlenud autoritest. Ta leidis, et «pole midagi öelda mõlema asjaosalise soovikohase, täitsa tervete abieluainimeste liialdamata menstruaatsiooniäegse sugulise läbikäimise vastu, eeldades piinlikku puhtust» (209—210).

Pea kõikides järgnevatel aastail ilmunud töodes võib märgata Van de Velde käsitluse mõju. Mõni aasta hiljem (1936) kirjutatakse, et uusim aeg kuhjab üha enam selle kohta tõendusi, et «tänapäeva maailm on seksuaaleluliselt küsimisus tervel rindel muutumas ikka normaalsemaks, ikka mõistlikumaks» (Ideaalne mees, 5).

Selle kõrval, nagu ikka, räägitakse ka suguelulistest liialdustest. Hoiatatakse, et «mitmesuguste moodsate käsiraamatute järgimine suguelu suhtes külvab küll rahu asemel rahutust sugupoole vahele. Abielud peaksid olema rohkem kohastatud tuleva põlve loomise paigaks kui ebaloomulike ärritusile järgneva sugulise liialduse taimelavaks» (Jürisson-Kleitsman, 1935, 75).

Õieti juba 20ndatel aastatel katsutakse kirjasõnas sugulise kooselu liialduste vältimiseks (seda ennekõike naise seisukohalt vaadatuna) piirata seda mingi optimaalse

ajaga, mil ka naisele oleks tahtmine suguühite järele maksimaalne. Elberskirchen kirjutab õudusega meestest, kes sunnivad naist õõsi 6—12 korda suguakti toimetama, ning leiab, et «normaalsuse piiridesse on, kui ühtimist toimetatakse iga neljateistkümnene, kõige enam kaheksa päeva sees üks kuni kaks korda» (Elberskirchen, 204). Naise tarvis peetakse parimaks seda aega, mil ta füsioloogiline tahtmine suguühite järele tõuseb tülitappi, s. o «tavaliselt 2—3 päeva enne kuuriideid, või mõni päev pärast seda» (Ideaalne mees, 19). Muutes selle tõdemuse aktsioomiks, jõuab aga see autor hoopis erikummalisele järeldusele: « / - - - / kui naine avaldab ses suhtes kalduvust mõnel muul ajal, erandina mõni päev enne menstruaatsiooni, või 7—10 päeva pärast seda, — pole ta seksuaalne vaist täiesti normaalne, olgugi, et vähesed naised on nii anormaalset. / - - - / Seksuaalsed suhted peavad olema piiratud perioodiga, mil need on ühevõrra intensiivsed mõlemal sugupoolel. Need pole, kui tahetakse kalliks pidada tervist, lubatavad ühelgi teisel ajal. / - - - / Kui naine ei suuda vastu panna seda laadi suhetele (s. o igaoistele suguühitele — T. V.), kannatab ta ebatavaliselt ja kaotab elus igasuguse väärikuse / - - - / selline isend laskub ikka enam looma tasemele» (Ideaalne mees, 23) Nõuandeks selliste juhtude vastu soovitati, et «hoidku naised eemale mehest, kes on seksuaalselt üliarenenud või anormaalne ja esitab naisele liiga suuri nõudmisi» (Ideaalne naine, 24).

Vabariigi-aegsetes seksuaalelu käsitlustes leidub vähemasti kaks põhimõtteliselt uut nägemust mehe ja naise vahelisest suguühitest. See on esiteks mehe kõrval ka naise aktiivse rolli rõhutamine vahekorras ning teiseks tõdemus, et normaalses suguaktis saab ka naine orgasmi. Viimane oli seda olulisem, et varem laialt levinud ettekujutus, nagu oleks suurele osale naistest omane suguline külmus, oli rahva hulgas visa kaduma. Omaks oli võetud ka see teadmine, et «loomusunniliselt külmi naisi tervete naiste hulgas ei leidugi» (Jürisson-Kleitsman, 1935, 76) ja mitmes kirjatöös arvati, et «kohmaka käitumisega seksuaalvahekorras saavutab mees selle tulemuse, et ta ise kunstlikult kasvatab külma naise ka sellest, kes tegelikult võib olla vägagi kuumavereline» (Jõesaar, 1938, 7).

On täiesti loomulik, et lagunevas kapitalistlikus maailmas on aegunud ka sugupoole vahelised ja perekondlikud suhted ning uues, sotsialistlikus maailmas on kujunemas täiesti uued suhted neil aladel.
Hilda Moosberg, 1948

Pole kahtlust, et see, mida hakati perekonnasuhetest kirjutama iseseisvuse kaotanud Eestis juba 1940. ja 41. aastal (seksuaalsuhete kä-

sitlusele kui sellisele ei olnud uue ideoloogia raames enam kohta), pidi elu ja varemkirjutatud tundvale inimesele paistma enam kui kummalisena. Diskrepants reaalse sugulise käitumise ning selle kajastumise vahel ühiskondlikus teadvuses muutus laiemaks, kui ta oli seda olnud veel sajandi alguseski. Esimese nõukoguliku naispäeva kevadel ilmunud brošüüris «Naine võitluses kommunismi eest» kirjutatakse: «Meil on kujunenud uued, sotsialistlikud vahekorrad perekonnaelus. Nõukogude perekonnas on naine mehele seltsimeheks, nad elavad ühiste huvidega» (Naine võitluses, 1941, 65). Uues ideoloogias katsutakse nii mehele kui naisele anda peale soojatkamise (ehkki sellest ei ole sobilik kõrgete aadete kõrval kirjutada) vaid läbinisti ühiskonnastatud funktsioone. Keegi E. Zahharova annab endast teada: «Ma töötan palju. Kuid armastatud töö ei väsita. Olen tulvil reipust. Olen uhke oma õnneliku kodumaa üle, kus pole piire naise töö kasutamisel» (Naine võitluses, 65). Veelgi ilmekamalt avab uue aja naise eesti lugejale Oksana Artjomova: «Kõnnid metsas ja kuuled, kuskil praksus oksake. Kohe seisatud. Võib-olla tuul, kuid võib-olla varjab end inimene. Läksin varahommikul vett tooma ja näen, — mööda raudteed tuleb tundmatu inimene. Ma ruttasin, et tema kohal üle tee minna. Ta vaatas mind ja vististi mõtles — vana naine, ehk sobib — ja küsis minult: «Kus saaks siin peatuda?» Tegin talle ettepaneku tulla minu elamu juurde, kuid ise jooksin poja juure ja rääkisin talle kõik. Minu poeg Jefim võttis berdanka, läks majja ja käsutas tundmatule: «Käed üles!» Otsisime ta läbi ja viisime kordonisse» (Naine võitluses, 66—67). Ei jää siinkirjutajalgi midagi muud üle, kui nõustuda raamatukese autoritega, et Oksana, «olles kolme tütre ja kahe poja ema, ta kasvatas neis nõukogude patriotismi tunnet, millest ta ise on läbi imbinud» (Naine võitluses, 67).

Esimesed nõukogude aastad ei lisanud sisuliselt mitte midagi seksuaalkäitumist käsitlevasse kirjandusse. Neljakümnendate aastate teisel poolel kirjutas ülevaate perekonna ja abielu ajaloost ajaloolane Hilda Moosberg: Ta tõdes, et «Nõukogude Liidus on loodud tingimused, kus abielu tugineb tõelisele ja kestvale inimese armastusele.» / - - - / Nõukogude ühiskonnas ei või leida austust niisugune mees või naine, kes vahetab mehi või naisi. Säärased inimesed leiavad ainult ühiskondlikku hukkamõistmist ja nad on erandid. Aus inimene perekonnas on aus ka ühiskonna suhtes. Nõukogude inimene tahtejõud, enesedistsipliin võimaldab ohjeldada kirgesid ja suunata oma energiat loovaks ühiskondlikult kasulikuks tööks, milles on inimeste suurim rõõm. Nõukogude

ühiskonnas ei ole kunsti ja teiste elunähtuste erotiseerimist, mehe ja naise sugulised suhted on puhtad ja siirad.» Nendest puhastest ja siirastest sugulistest suhetest «võrsuvad uut tüüpi inimesed — nõukogude inimesed: need on julged lendurid ja parašütistid, tankistid ja artilleristid, insenerid, arstid, õpetajad, teadlased, käitiste ja põldude stahhaanovlased ja miljonid teised» (Moosberg, 68—70).

Päriselt ei pääsenud ka uus ühiskond suguelu veidigi lähemast käsitlemisest. Ehkki kõik muu pidi sellel ühiskonnal olema uus, ei saanud uus aeg inimsuhete kõige intiimsemas sfääris pakkuda midagi põhimõtteliselt teistsugust, mida poleks tundnud varasemad aastakümned või sajandid. Kui eelmise perioodi vastavast kirjandusest leidsime küllaltki põhjaliku ning õpetliku seksuaalkäitumise käsitluse, võisime kõnelda isegi teatud erootilisest kultuurist, siis uus aeg katsus seda teemat esialgu üldse mitte puudutada ja kõik Eesti Vabariigi aegu kirjutatu olematuks muuta. Sugueluteemat hakatakse nüüd käsitleda ääri-veeri vene keelest tõlgitud tervishoiualastes käsiraamatutes, justkui see probleemaatika puudutakski vaid haige- ja terveolemise piirimaid.

Arstid M. Pobedinski ja L. Stepanov annavad vastavasisulisi näpunäiteid naistele. Seksuaalvahekorra aja suhtes teavad nad soovitada: «Kurnatust, väsimust ja töövõime kaotust võib täheldada ka neil juhtudel, kui suguuhted toimuvad hommikul või päeval. Suguelu tarvis kõige soodsamaks ajaks on õhtutunnid, enne unimist. Uni aitab organismil peale suguühet taastada jõudu» (Pobedinski, Stepanov, 45). Suguuhte sagedust pole küll vaja reglementeerida, sest see, nagu autorid õigesti märgivad, oleneb mitmetest asjaoludest — east, tervisest ja temperamendist, ent siiski kalduvad ka nõukogude autorid kasinuse poole, millest on välistatud igasugune liialdamine. «Normaalseks tuleb lugeda selliseid sugulisi vahekordi, mis jäätavad rahulduse ja füüsilise reipuse tunde. Sugulisi liialdusi tuleb vältida, sest need viivad sageli kahjulikele tagajärgedele — närvisüsteemi pingutuseni ja kurnatuseni. Pärast sagedasti korduvaid suguuhteid esineb rusetuse, väsimuse ja unisuse tunne» (Zalkind, 62). Veelgi enam, täiesti loomulikuks peetakse sugulisest kooselust loobumist: «On olemas ebaõige ja vale kujutus, et suguelust hoidumine on, eriti meestele, võimatu ja kahjulik», mida arendades jõuab autor varjatult sublimatsiooniteooriani, kirjutades, et «vastupidi, inimesed tunnevad ennast sellistel juhtudel täis energiat ja loomingulisi jõude ning taluvad kergesti suguelust loobumist» (Zalkind, 63).

Kõigest jõust teevad toonased nõukogude

autorid pingutusi, et vaadelda uue ühiskonna inimesi lahus seksuaalsusest, mis on omane kapitalistliku Lääne ühiskonnale. Isegi sugutung tärkab nõukogude noortel hiljem kui eakaaslastel teispoole piiri, sest «kui suguelu varajane algus on kodanlik-kapitalistliku ühiskonna kahjulike mõjude tagajärg, siis edusamm suguelu hilisema alguse poole meie noorsoo hulgas kõneleb sotsialistliku ühiskonna elukorralduse tervendavast mõjust» (Zalkind, 41). Naisele peetakse suguelu alustamiseks sobivaks vanuseks 23—24 eluaastat. Samuti peaksid sotsialistliku ühiskonna liikmed arvestama, et «vahekordade sagedane vahetamine korratu suguelu puhul viib ainuüksi sugulise instinkti rahuldamisele, alandab nii naist kui meest» (Zalkind, 42).

Sõnagi ei räägita sellest, et sugulised vahekorrad võiksid pakkuda partneritele nii füüsilist kui emotsionaalset naudingut; vahekorra pikendamist orgasmi tekitamiseks mõlemale partnerile peetakse tervisele kahjulikuks ning naistel, kes «ei saa suguuhtel rahuldust, soovitatakse pöörduda arsti poole, selgitamaks nähtuse põhjusi ning vastavat ravimisviisi» (Pobedinski, Stepanov, 46). Huvitav on veel seegi, et alkoholi tarvitamisel nähakse vaid üht negatiivset külge seksuaalelule: «Peale alkoholi tarvitamist ei ole suguuhted lubatud, sest nad võivad endiga kaasa tuua naise suguelundite vigastusi» (46).

Selleks ajaks, kui Eesti liideti N. Liiduga, olid need seksuaalmoraali vabadused ja kõikumised, mis olid omased N. Venemaal vastukaaluks kodanlikule moraalele vahetult pärast revolutsiooni ning veel kahekümendatel aastatel, ammuilma möödanimikke kadunud. Seksist ei olnud enam sünnis rääkida, oluline oli ühiskond inimese üle, mitte inime ühiskonnas. Eestis nagu teisteski Balti riikides ei olnud uue seksuaalideoloogia omaksõtvmine ilmselt sugugi kergem kui kõige ülejäänugi, mida uus kord oli kaasa toonud. «Sotsialistlik perekond ei või leppida sugulise liiderlikkusega, juhuslike suguliste suhetega ja ükskõiksusega laste vastu. / - - - / Sääraseid inimesi, kes rikuvad kommunistliku moraali, jääb ikka ja ikka vähemaks. Kuid on selge, et noortes nõukogude vabariikides, näiteks Eesti NSV, kes hiljuti olid veel kodanliku klassi võimu all, on need kapitalistliku korra igandid veel väga tugevad. Siin tuleb pidada ranget võitlust nendega» (Moosberg, 67).

Mida vähem inimesed seksuaalsuse küsimustega endis ja teistes tegelevad, seda parem: «Füüsiline töö, süstemaatiline tegelemine kehakultuuriga, sport ja viljakas vaimne töö täidavad inimese vaimse elu teiste huvidega ning juhivad teda eemale seksuaal-

sest suunast» (Zalkind, 63). Selline mentaliteet jääb asjaomasesse kirjandusse püsima pikaks ajaks.

Veel kuuekümnendate aastate keskel (õieti on see jätkunud kuni viimase ajani) vastandatakse nõukogude inimeste armastust Lääne riikides elavate inimeste armastusele. Nõukogude filosoof (?) Tšekalin kirjutas, et «töötajate moraal puhastas selle suure tundmuse saastast, millega kodanlus ta ära reostanud oli, ning armastusse hakati suhtuma kui kõige õilsamasse, kõige ülevamasse ja kõige individuaalsemasse röömusse ja piinasse, mis inimesel on» (Tšekalin, 81). Tõsi mis tõsi. Armastuse kõige intiimsematest külgedest, mis kommunismiehita ja moraalikoodeksi taustal reostatuna võisid paista, ei sobinudki avalikult rääkida. Siiski teab juba nimetatud filosoof Tšekalin, rääkides natukene lähemalt mehe ja naise vahelistest seksuaalsuhetest, lisada: «Elukogemused näitavad, et naine, kes ütleb ära ühest väljavalitust ja eelistab vahekordi mitmetega, isegi kui nood talle meeldivad, pakub seksuaalsuhete osatähtsusega oma elus üle ja kaotab enese vastu lugupidamise, rääkimata juba sellest, et ka teised ta hukka mõistavad. Tavaliselt ähvardab selline õielt õiele lendamine inimest üksinduse jäise hingusega» (63). Ebakõlad, mis võivad tekkida seksuaalsuhetes, tulenevat suuresti sellest, «— et mees ja naine otsivad suguelus lisaks üldinimlikule veel midagi spetsiifiliselt oma» (65).

Kui nüüd vaadata natukene laiemalt kogu seda seksuaalelu puudutatavat kirjandust, mis ilmus Eestis pärast sõda kuni 60ndate alguseni, siis pole raske märgata, et tegemist on valdavalt tõlgetega vene keelest: nii nagu püüti russifitseerida muidki ideoloogia valdkondi ja elu tervikuna, püüti ka eestlaste seksuaalideoloogiasse pookida teise kultuuri arusaamu, mis, nagu õigesti on märgitud ühes hiljutises «Horisoni» vestlusringis, kandsid revolutsioonijärgsele ateismipropagandale vaatamata õigeusklikku seksuaaleetikat, mis oli ja on meie rahvale võõras.

60ndate aastate algust võib pidada seksuaalideoloogia teisenemisprotsessi algusaastateks eesti ühiskondlikus teadvuses. Tehakse esimesi arglikke katseid rääkida noortele, kes olid üles kasvanud juba nõukogude ajal ega tundnud enam vabariigi ajal ilmunud vastavasisulist kirjandust, mehe ja naise vahelistest sugulistest suhetest (seda kirjandust analüüsime pikemalt, kui käsitleme seksuaalkasvatuse arengut). Ent siiski kannab see kirjandus — nimetame seda diskreetse kirjanduse ajajärguks — tugevat oma aja pitserit ja eelarvamusi, mis praegu tunduvad vanamoeelised. Seksuaalvahekorra vaatluseni sisuliselt ei jõuta. Just neil aastail algab tee seksuaalsuhete loomuliku käsitluse poole. Mõned

näited. Seksuaalelu alustamise kohta püsivad vaated üsna muutumatuna: «Kui te olete igakülgselt küps abiellumiseks, soovite saada isaks, alles siis võite mõelda seksuaalvahekordadele» (Kadastik, 57). Sugu-elu alustavatele meestele antakse ka nõu: «Halb on see mees, kes mõtleb ainult oma heaolule, ei arvesta naise tundeid ega oska naise sõnatute soovide järgi talitada. Seksuaalelu on komplitseeritud küsimus. Normaalse lahenduse leiab see abielus. Seksuaalküsimustega ei või nooruses naljatada, see ei ole enam mäng, see on tõsine elu» (57).

Hoopis tume tulevik maaliatakse nendele noortele (just nagu 50ndate alguseski), kelles on sugutung varakult tärpanud. «Noortel naistel reeglina puudub üldse soov seksuaalvahekorraks ning ainult siis, kui nad on väga noorelt, juba 14—16-aastaselt alustanud seksuaalelu, võib neil neiuana esineda suurenenud sugutung. Sellised erandid aga ei tohiks korralikku noormeest üldse ahvatleda ega kõita» (57).

Uus etapp sõjajärgsel ajastul algas minu arvates 1970. aastaga, mil ilmus Hubert Kahn'i «Abielu tervishoiust». See oli esimene raamat peale Van de Velde «Abielutehnikat», kus käsitletakse seksuaalsuhteid ilma peetuse ja poolikusega. Ka Van de Velde töö näib olevat autorile suureks eeskujuks.

Peatume siinkohal vaid sellel, mida H. Kahn käsitleb kui normaalset suguelu, s. o «kahe erinevast soost suguküpse inimese enam-vähem reeglipärasest sugulist vahekorda, mis toimub mõlema kaasosalise tahtl ning pakub nii mehele kui ka naisele sugulist rahuldust» (Kahn, 41). Üle aastate räägitakse eestikeelses kirjanduses jälle sellest, et suguhütes osalevad võrdselt nii mees kui naine, ning rõhutatakse, et suur osa süüd, miks suguelu võib muutuda naisele vastu-meelseks, lasub meestel. Lõpuks räägitakse taas sellest, et suguhütes võivad mõlemad partnerid saada täieliku rahulduse: « / - - - / on äärmiselt oluline, et seksuaalse erutuse kõrgpunkt — orgasm — tekiks suguhüte ajal nii mehel kui naisel ning et see toimuks võimalikult üheaegselt» (52).

Seksuaalvahekordade sagedused rääkides arvab autor koos enamiku teiste seksuoloogidega, «et 25—40 aasta vanustele inimestele on suguhüte normaalne sagedus kaks korda nädalas», ent samas lisab, et igasuguste normide määramine on tegelikult õigusmatu, sest siin saab ainukeseks mõõdupuuks olla «inimese vajadus ja enesetunne» (52—53). Erinevalt varasematest nõukogude autoritest leiab Kahn, et ka prolongeeritud suguhüte, kui selle eesmärgiks on orgasmi tekitamine partneril ja kui see ei nõua mehelt suuri pingutusi, on lubatud või isegi soovitatav.

H. Kahn'i raamatule järgnes mõne aasta

pärast (1974) soome keelest tõlgitud «Avameelselt abielust», kus valgustatakse ilma «valehäbita abielu mitmesuguseid intiimküsimusi». Siin käsitletakse mehe ja naise vahelisi seksuaalsuhteid rahuliku asjalikkusega, millest eesti lugejad olid vahepealsete aastakümnetega sootuks võõrdunud.

Selles töös räägitakse iseenesestmõistetavalt (ja miks ei pidanuks seda Soomes 60ndate lõpus tehtama!) suguühete toimetamisest, sellest, et naine osaleb aktiivselt, mis kulmineerub mõlemapoolse orgasmiga. «Kõige õnnestunumaks elamuks kujuneb suguühete sel juhul, kui naine saab orgasmi samal hetkel, kui mehe seemnevedelik purskub tuppe» (Avameelselt abielust, 61). Suguühete intensiivsusest niipalju, et kuni 35-aastasteni arvestatakse keskmiseks 2—4 suguühete nädalas keskmiseks ja kord kuus toimuvat suguühete tuleb vanematelgi inimestel lugeda harvaks. Suguühete positsioonide suhtes pole mingeid reglementatsioone,

osutatakse vaid, et «... tavaliselt leiavad abielupaarid sellise suguüheteasendi, mis on parim mõlema rahuldamiseks» (Avameelselt abielust, 65).

Uudne oli eesti lugejale see, et selle raamatuga aktsepteeritakse ühiskondliku teadvuse tasandil suguühete väljaspool abielu, mida varasemates, ei sõjaeelsetes, rääkimata sõjajärgsetest käsitlustest, ei tehta. Autorid eristavad selliste vahekordade seas abielueelseid vahekordi, mis esinevad abielu kavatsevate inimeste vahel, vabasid vahekordi, mis esinevad mehe ja naise vahel ainult suguühete rahuldamise eesmärgil, ja prostitutsiooni. Kuna kõik loetletud seksuaalkäitumise vormid olid (on) ka Eesti ühiskonnas levinud, on nende teadvustamine ning põguski analüüs siinsele lugejale väga vajalik.

Niisugune on tase, kuhu oleme heteroseksuaalsete suhetega ühiskondliku teadvuse tasandil jõudnud ja kuhu praeguseni oleme ka jäänud.

(Järgneb)

ANDRES HERKEL

SEOSTEST

Psühholoogiline esse

I SÖLTUMATUS—SÖLTUVUS

Miski ega keegi pole siin maailmas muust eraldiseisev, ükski nähtus, asi ega olend ei saa olla lõpuni sõltumatu, isemääratud. Ent kui olend on mõtlej, ihkab ta kõigi seoste kiuste ometi vabadust — olgu iseendale, oma rahvusele või riigile. Tahame olla sõltumatu ja iseseisvad. Siin ei pea nägema ületamatut vastuolu: sõltumatus ja sõltuvus ei tarvitse teineteist välistada, vaid hoopis täiendada.

Sotsiaalpsühholoogilises plaanis saame kõrvutada isiklike huve teiste omadega, samuti mõne «meieks» liitunud kildkonna huve mõne veel suurema inimgrupi (globaal) huvidega. Sääraseteemalistesse mõtisklustesse on väga kasulik süüvida, enne kui mõnd probleemi pelgalt enesekesksete meeleplekkide ajel lahendama tikume. Pole ju mõtet välistada teist mõtteviisi seal, kus ühendamine on võimalik. Ühendava loogika järgi leiab tark «mina» kesktee üksik- ja ühis-huvide vahel ning tark «meie», ehkki end teistele vastandades, ei pea teisi seepärast veel halvemaks või alaväärseks. Muidugi on ülimalt raske piiritleda, kus «tarkus» lõpeb

või «rumalus» algab, ja sestap on siin esitatud väited eeskätt üldfilosoofilise sisuga.

Meie psüühilised pinged johtuvad suuresti vastuolust «mina» sõltumatu pooluse ja ta «meiesse» tungleva teisiku vahel. Sõltumatuse-sõltuvuse ehk iseolemise ja kokkuvoolumise vastuolu on põhiline inimpsüühika (meele) toimimist määravaid seaduspärasid. See vastuolu tekitab pinget, ent pinget on ühtaegu ka energia allikas. Energia omakorda aktiveerib meid tegudele. Ülemäärasest sõltuvusest tulenev pinget vallandab soovi iseseisvuda, teis(t)est eraldi olla ja vaimselt erineda. Ülemäärasest sõltumatusest seevastu võib kergesti välja kasvada üksiolekutunne, mis intellektuaalsel, seksuaalsel või mõnel muul moel taas ühinemise ja seotuse poole püüdlema hakkab. Kui kõik teed emmast-kummasst kriitilisest äärmusest välja pääseda on blokeeritud, ähvardab tekkida järsk pinget kumulatsioon. Halvimal korral järgnevad psüühikahäired, enesetapuüritused jm. Normaalsel juhul aga suudab meel end ise tasakaalule juhtida. Nimelt on psüühika toimimise üldtendents suunatud tasakaalu poole ja vastuolude ületamisele. Teisest küljest on ka pinget totaalne puudumine (sõltuma-

tus- ja sõltuvustungi tasakaal) võimalik pigem hüpooteetiliselt kui tõeliselt või vähemalt ei saa säärane seisund kuigi kaua kesta. Alati toimib meelele sise- ja välisimpulss, mis hüpooteetiliselt tasakaalu kuidagiviisi lõhkuma hakkavad.

Sarnaste mõtete väljendamiseks võime kasutada sünergeetika mõisteid: «Inimene tervikuna saab eksisteerida siis, kui temasse toimib pidev informatsiooni, mateeria ja energia (-negentroopia) voog. Vastupidisel juhul entroopia kasvab niikaua, kuni saavutab maksimumi» (I. Kull, J. Ude. Religioonist kui koöperatsioonist. «Tartu Riiklik Ülikool» 1988, nr 15).

Sõltumatuse-sõltuvuse mehhanismi konkreetseks avaldumise näiteks sobib kõige paremini armastuse ning intiimsuhete areng. Ehkki läheduse kujunemine iseenesest realiseerib tunge emotsionaalsele seotusele ja sõltuvusele, püüavad partnerid samal ajal vaistlikult vältida sattumist liiga suurde sõltuvusse. Oma sisemaailma varjatuid kihte avatakse teisele järk-järgult, sedamööda, kuidas töö ennast avab. Toimitakse põhimõttel: mida enam ma avan end sinule, seda enam pead sa avama end minule. Kui see ootus on vastastikune ja leiab mõlemapoolset täitmist, tekivad lähedased suhted. Kui ootus on ühepoolne ja tehakse end emotsionaalselt sõltuvaks inimesest, kes ei vasta millegagi, on suhe ebavõrdne ja lähedust ei saa kujuneda. Siingi tulevad äärmus-tagajärgedena kõne alla psüühikahäired, iseennast või vastaspoolt ohustav käitumine. Mis puutub armu- või ka lihtsalt usaldussuhete stabiliseerumisse, siis siin võime märgata kahe inimese peent mängu vastastikuse sõltuvuse ja mõlemapoolse sõltumatuse piirimail. Enamasti me seda mängu, tõi küll, ei teadvusta, nagu me ei teadvusta ka sõltumatuse-sõltuvuse mehhanismi muid avaldusi.

II IDENTSUS—MARGINAALSUS

Eelmises osas püüdsime tõestada, et sõltumatus- ja sõltuvustungi mitte ei välista, vaid täiendavad teineteist. Paradoksaalne küll, aga iseolev ja arenenud isiksus on alati millegagi tugevalt seotud, järelikult millestki sõltuv. Teisisõnu: täisväärtuslikul isiksusel on üldjuhul normaalselt arenenud kuulumisvajadus ja identsustunne. Identsus avaldub õige mitmes inimsuhete sfääris. Vast kõige sagedamini räägitakse soolisest, põlvkondlikust, kultuurilisest ja rahvuslikust identsusest. On loomulik, kui inimene samastab end kindlalt oma sooga (nii sotsiaalses, psühholoogilises kui seksuaalses mõttes), oma põlvkonna või vanusegrupiga ning lõppeks mõistagi oma rahvuskultuuriga. Siis on tegemist sotsiaalse identsuse (suhtelise)

tasakaalustatusega. Seda muidugi juhul, kui ei kalduta äärmustesse: kui näiteks rahvuskultuuriline samastamine ei paisu maru-rahvuseluseks või põlvkondlik samastamine teise sugupõlve halvustamiseks.

Identsuse vastandmõisteks on marginaalsus (lad. *margo* — äär). Marginaalne isiksus on see, kes on eemale tõrjutud, kelle identsus on mingil moel häiritud. Marginaalsuse olulisimaks tunnusejooneks on kuulumine mitmesse vastuolulisse gruppi või kultuuri ning sellest johtuv konflikt vastakate ootuste vahel. Nii avaldub tüüpiline marginaalsus kõikumisena kahe erineva kultuuritraditsiooniga rahvuse vahel, kummassegi neist tõeliselt kuulumata. See võib olla tingitud välistest asjaoludest, nagu näiteks elamine võõral maal ja võõra rahva seas või vastupidi — omal maal vähemusrahvusena elamine. Nagu vägivaldselt pealesurutud kakskeelsus põhjustab keele pidžiniseerumist, nõnda põhjustab vulgaarne internatsionaliseerimispoliitika marginaalsust — on ju pidžiniseeruv keel ja rahvuspsühholoogiline marginaalsus teineteisega niisama tihedalt seotud kui keel psüühikaga kõige üldisemas mõttes.

Seega tähendab marginaalsus identsuse puudust, tugevat tasakaalutust. Sageli kaasneb sellega madal eneseaustus, sisemine lõhestatus jm. Meel toimib jõudumööda marginaalsuse kui tasakaalutusavalduse ületamisele ja normaalse identsuse saavutamisele. Vastavalt isiklikele ja sotsiokultuurilistele eeldustele võib see mõnikord õnnestuda, mõnikord mitte.

Rahvusliku ja kultuurilise marginaalsuse juurde tagasi pöördudes peame nentima, et teatud juhtudel võib see osutada just sügava kultuursuse, mitte kultuurituse allikaks. Marginaalsuspinge saab olla aluseks pürgimustele üldinimliku ja avatud kultuuri poole. Kõige rahvusliku väärtustamise juures peame mõnna, et inimsoo ajaloos on kõrgkultuurid ikka kujunenud just seal, kus erinevad etnilised ja kultuurilised mõjud omavahel põimuvad, s.o oludes, kus saab võimalikuks marginaalsus ning kus tekib vajadus marginaalsuse probleemile mingil moel ka lahendada. Nagu elu piirsituatsioonid avardavad inimese eneseteadvust, nõnda avardab marginaalsus inimkonna humanistlikku eneseteadvust. Samas võivad elu piirsituatsioonid lõppeda surmaga, nagu võib ühiskonnas lohkav üldise marginaalsuse sündroom lõppeda sotsiaalse katastroofiaga.

«Loomingus» (1988, nr 4) viitas Arvo Valton, et peamisteks rahvuspoliitika kujundajateks on meil seni olnud «ülemuste koh-tadel olevad marginaalsed isikud, kellel enesel tegelik rahvus ning rahvuslik kul-

tuur puudub». Oma kompleksi on nad harjunud välja elama püüdes lämmatada iga-sugust rahvuskultuuri ja mis tahes rahvus-likkuse avaldusi. Seega pole massilise marginaalsuse sündroom meie ühiskonnas mingi uudis ja komplekside kartus agressiivsete marginaalide ees aktualiseerub uute ohtude silmapiirile tõustes kergesti (*à la* «Tere tulemast AIDS'i klubisse!» — vt «Noorus» 1988, nr 1).

Siinkohal otsi korraks kokku tõmmates nentigem, et kahe käsitletud vastasseose sõltumatus—sõltuvuse ja identsuse—marginaalsuse juures ilmneb huvitav keelepsühholoogiline efekt. Nimelt on identsuse mõiste puhtsemantiliselt lähemal sõltuvusele (seos kellegagi, millegagi) kui sõltumatusele. Sõltumatust ja identsust, sõltuvust ja marginaalsust kipume taunima. Mõisted, mis formaalse loogika järgi peaksid teineteisele lähedal olema, on psühholoogia seisukohast vaadatuna kauged, üks negatiivse, teine positiivse märgiga. Muide, ka säärane, algselt kindlasti humanistlikel taotlustel tekkinud relatiivne eetika võib kunagi hiljem demagoogide käes iseene vastandiks (s. o antihumanistlikuks kõikelubatavuseks) moonuda.

III ÜHISKONDLIKUD VASTASSUHTEDE

Ühiskonnas eksisteerivad erinevad vastanduvate rollide paarid: mees—naine, täiskasvanu—laps, põliselanik—immigrant, juht—alluv jt. Sugupooltevahelistes suhetes peegeldub perekonna seisund ühiskonnas, noore ja vana põlvkonna suhetes kajastub kooli ja sotsialisatsioonimehhanismide seisund, põliselanike—immigrantide suhetes rahvuskultuuride olukord jne. Kui ühiskonnas toimuvad reaalsed muutused, siis ilmneb see kõigis vähegi olulisemates vastassuhetes. Kui aga lämbuvas ühiskonnas kuulatakse välja näiteks koolireform ja jäetakse muud olulised institutsioonid puutumata, siis lõhe noore põlvkonna ideaalide ja täiskasvanute poolt unifikseeritud kasvatusmallide vahel aina süveneb ning reform saab olla formaalne, mitte tegelik. Sõnastame vormeli: muutused mingis olulises ühiskondlike vastassuhte sfääris tingivad (tihti etteaimamatuid) muutusi muudes olulistes vastassuhetes.

Asja veidi lihtsustades vaatleme tõestuseks kaht põhilist vastassuhete avaldust: sugupoolte- ja põlvkondadevahelisi suhteid. Alust selleks võib leida ameerika kultuuri-antropoloogi Margaret Meadi tödest: nii soorolle puudutavast teosest «Male and Female» (1949) kui põlvkondade seoseid käsitlevast raamatust «Culture and Commitment» (1971).

Mead väidab, et mida teravamalt on

ühes või teises kultuuris teineteisest lahutatud mehe ja naise rollid, seda suhteliselt lähedasemad on täiskasvanu ja lapse maailmad ning vastupidi — mida enam erinevad täiskasvanu ja lapse maailmad, mida suurem on lõhe põlvkondade vahel, seda sarnasemad on meheliku ja naiseliku käitumise sotsiaalsed stereotüübid. Kui kultuuris toimuvad kvalitatiivsed nihked pere- ja ühiskondliku kooselu ühel põhitasandil (nt mees—naine), siis kaasnevad sellega paratamatud muutused ka teise põhitasandi suhetes (täiskasvanu—laps). Kehtib ommoodi energia jäävuse printsiip: mida rohkem erinevad mehe ja naise rollid, seda vähem jääb vajadust ja energiat täiskasvanu—lapse vastassuhte rõhutamiseks ning vastupidi. Selge muidugi, et nii ühe kui teise rollipaari puhul teatud erinevused peavadki kehtima, missugune aga on diferentside optimaalne määr, pole alati selge. Ekstreemse näitena viitab Mead Vana-Jaapani ühiskonnale, kus mõnel pool võinud nelja-aastane poisslaps majas kõiki naisi terroriseerida sel lihtsal põhjusel, et ta oli mees. Täiskasvanu—lapse vastassuhe ei maksnud midagi, sest nii tugevasti rõhutati sotsiaalseid erinevusi mehe ja naise õiguste vahel.

Pikemalt arutlemata Vana-Jaapani ühiskonnas kehtinud rollisuhete otstarbekuse ülenendime, et küllalt põnevat pilti pakub ka meie oma kultuuri nüüdissituatsioon või täpsmini — situatsioon, mis kulmineerus mõned aastad tagasi, ajal, mida praegu on kombeks nimetada stagnatsiooniks.

Võrdsuse ja võrdõiguslikkuse särav-demagoogiliste loosungitega veheldes unustati tunnustada naist kui spetsiifiliste perekondlik-ühiskondlike funktsioonide täitjat. Naine oli kolleeg, seltsimees, koguni rivaal, mitte ema, abikaasa ega perenaine. Et mehe ja naise rollide tasalülitamisest ning eeskätt naise ülekoormamisest näilise võrdsuse kiuste on viimasel ajal palju räägitud ja kirjutatud, piirdume nende probleemide pelga konstateerimisega.

Teisel poolt kaugesid kriitilise piirini täiskasvanute ja laste (noorte) maailmad. Kaksikmoraal, elukauged ideaalid, bürokraatia ja formalism noortetöös (oktoobri-lastest komnoorteni) — see oleks üks rida põhjust, miks noored ei usalda (nud) võimalolevaid täiskasvanuid, miks nad ühiskonnas ei adapteeru, miks tekivad nn mitteformaalsed rühmitused¹ jne. Siin-seal kerge käega heidetud süüdistused noorsoo infantiilsusest kajastavad ennekõike ju ühiskonna infan-

¹ Täpsem oleks öelda «mitteformaalselt koostunud rühmitused» (või «grupid»), sest seni on ekslikult nimetatud mitteformaalseks ka neid gruppe, millele sisuliselt on juba antud formaalne staatus.

tiilsust. Et senised täiskasvanu—lapse vastandrollide stambid on oma aja ära elanud, seda näitavad muuhulgas üleöö käibeletulnud ja lausa maagiliseks muutunud väljendid nagu «lapsesõbralik kool» ning «isiksusekeskne pedagoogika»².

Kokkuvõtvalt: mehe—naise rollid näitavad nüüdssituatsioonis lahknemistendentsi, täiskasvanu ja lapse maailmad seevastu lähevad teineteisele. Kultuuri suundumus on seega säärane, et nõuab meilt rohkem mehelikkust ja naiselikkust, vähem infantiilsust ja teiste infantiliseerimist.

Milliseid järeldusi me siit teha võime? Ei sõanda sugugi oletada, millal pendel taas teises suunas liikuma hakkab, ega ülepea mingit ajaloofilosoofilist skeemi visandada (seda muide ei tee ka Margaret Mead). Oleks küll üliahvatlev mõelda, et vastavad rollipaarid varieeruvad teineteise suhtes sümmeetriliselt, ent päris nii see siiski pole. Nõnda on hästi teada, et sajand tagasi valitses meil patriarhaalne perekorraldus ning nn suletud elustiil, mille puhul absoluutselt kõik perekondlikud põhirollid olid suhteliselt jäigemad kui nüüdisajal. Ilmselt iseloomustab rollisuhete muutumist ajaloos rohkem kui üks seaduspära, mistõttu on väga raske mingit üldskeemi luua. Kehtib tendents, et mehe—naise rollide lähenedes põlvkondlik vastuolud teravnevad, seevastu mehe—naise traditsioonipärasemalt piiritletud rollijaotuse korral on põlvkondlikke vastuolusid tunduvalt vähem. See tendents on aga lihtsustatud, kui me ei arvesta, et nii sugupooltevahelisi kui põlvkondade suhteid mõjustavad ka kildkondlikud etnilised, klassilised ja muud vastasseisud. Näiteks juhib terav rahustevaheline konflikt üldjuhul tähelepanu kõrvale põlvkondlikelt ja teistelt vastuoludelt ühe etnose sees. Samuti toimib muulastest ja marionettidest võimukliki terav vastasseis rahvaga lõppkokkuvõttes rahva eri kihte liitvalt, mitte lahatavalt. Nii on rahva teadvuse selginemiseks parem olla valitsusega avalikus konfrontatsioonis, mitte lasta end näilise demokratiseerimise ja märgiliste uuendustega (kompromislik keeleseadus, rahvuslipp totalitaarse riigi valitsushoone kohal jms) haneks püüda.

Praegu oleme olukorras, kus obrokist

² Sisuliselt on need terminid momendikonjunktuurile vaatamata mitteametlikud. Korralik kool pole ühekülgselt lapsesõbralik (laps teeb, mis tahab), vaid samavõrra ka õpetajasõbralik, kultuurisõbralik jne. Isiksusekeskne pedagoogika on samuti nonsens, sest tõeline pedagoogika peaks ju ka ühiskonna-, inimkonna- ja kultuurikeskne olema. Aga kuidas saab kase korraga mitmes paigas olla? Rääkigem siis ikka normaalsest, mitte ühekülgselt tsentraliseeritud pedagoogikast.

elatanud ja veel elatuvad bürokraatiaringid ikka tõkestavad vastasseisude ja -suhete isereguleerivat lahenemist. Inimeste enamikule on ülimalt oluline isiklik mugavus ja selletõttu toimivad sisseharjutatud suhtesüsteemid lõdva intertsiga edasi. Kõrvalseisjal jääb üle vaid muiata, vaadates, kuidas näiteks hariduse uutmise õilis ettevõtmine tegelikkuses millekski muuks moonduks — oma koha palavikuliseks õigustamiseks ja hoidmiseks ümberstruktureerivas süsteemis.

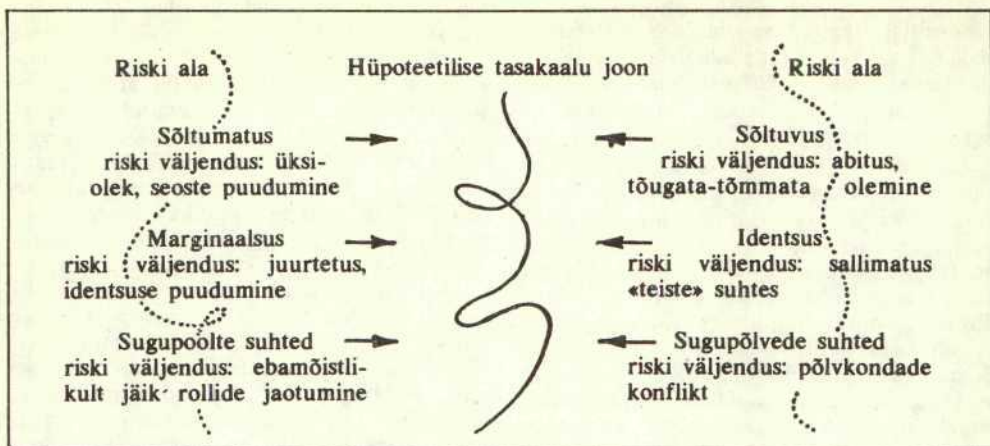
Kultuuri üldsuundumus on aga mitmeski vallas vanadest mallidest tagasipöördumatu kõrvale läinud. Siinvaadeldud rollisuhete põhjal võib väita, et enam ei saa noortele idiootlikideoloogiliste dogmade jutlustamisega põlvkondi üksteisest lahtutada, enam ei saa inimest käsitleda sootuk olendina, lahus ta normaalsest perekondlikust funktsioonist. Äärmustesse viidud vastassuhted pürgivad tasakaalu poole. Mis tahes kommunistlik või bürokraatlik (kummalisel kombel on tegemist peaaegu sünonüümidega) vastuseis pole põhimõtteliselt võimeline kultuuri üldsuundumusi lämmatama, kui tahesagoonilisi jõupingutusi ta selleks ka ei teeks.

IV LÕPETUSEKS

Oleme vaadelnud isiksupsühholoogilisi, sotsiaalpsühholoogilisi ja sotsioloogilisi seoseid. Kasutasime selleks n-õ kahe otsaga kirjeldusskaalasi: sõltumatus—sõltuvus, identsus—marginaalsus, sugupoolte rollid—sugupõlvde rollid. Võime visandada järgmise pildi (vt lk 74). NB! Hüpnootilise tasakaalu joon, samuti riski ala piirid on nimme siksakis joonistatud, sest keegi ei tea, kus paiknevad nad antud hetkel või kuhu nad kohe-kohe ümber paiknevad. Tasakaalu poole suunatud nooled tähistavad nii isiksuse, grupi kui sootsiumi tasemel toimivaid heledaid, harmooniasse püüdlevaid jõudusid (tekstis: «meele üldtendents», «kultuuri suundumus»). Paraku jäävad pildi taha tumedad jõujooned, mis kuju ja värvi muutes ikka endistviisi inimese sees ja ta ümber edasi toimivad.³

Niisugusest ühtsest paradigmast lähtudes õnnestub ühekorruga kirjeldada rahvussuhteid, rääkida bürokraatiast kui ultrakonservatiivsest ning funktsioonilt inimvaenulikest kooslusest, soorollidest ja viite korras koguni AIDSist. Muidugi on tegemist kohati üli suurte lihtsustustega. Kuna aga seoste

³ Kui ütleme, et kommunistlik-bürokraatlik vastuseis pole põhimõtteliselt võimeline kultuuri üldsuundumusi lämmatama, siis on see öeldud ajutisest, mitte igavikulisest vaatepunktist lähtudes. Igaviku seisukohalt vaadates on stagnatsiooni ületatud juba lõpmatu hulk kordi ja neid kordub veel edaspidigi lõpmatu hulgal.

potentsiaalne paljusus ning edasimõtlemisruum vabaks jäävad, võib sinne lähenemine mõneski suhtes tavapäraolest positiivsemast, biheivioristlikest, vulgaarsotsioloogilistest jm skeemidest parem olla.

Kuid olulisem on viidata puudustele. Põhipuudus on selles, et mitmemõttemelisi protsesse oleme kirjeldanud duaalse loogika abil, nn kahe otsaga kirjeldusskaaladel. Veidi kaugemale suutsime minna ühiskondlike vastassuhte juures, kus viitasime, et mehe—naise ja täiskasvanu—lapse vastandrollipaarid ei saa varieeruda teineteise suhtes absoluutselt sümmeetriliselt kas või sellepärast, et ühiskondlikele protsessidele avaldavad mõju veel muudki vastassuhted. Mis puutub ülaloesitatud skeemi, siis siin on tõeluses dünaamiliste ja ruumilistena toimivad protsessid fikseeritud staatiliseks ja tasapinnaliseks pildiks.

Aidaku meil sellesisuliste lihtsustuste tuuma tabada nn holograafiline paradigma, kontseptsioon, mis 70ndate aastate lõpus ja 80ndate alguses evis suurt populaarsust transpersonaalses psühholoogias. Neuropsühholoogiast (Carl Pribram) ja füüsikast (David Bohm) psühholoogiasse kandunud holograafilise paradigma sisu on lihtne: mis tahes (psüühilise) universumi aspekt on tervikut abstraheritav vaid tinglikult ja sisaldab infot selle suurema terviku kohta, milles ta ise eksisteerib. Teisisõnu: tõelus moodustab põhimõtteliselt implitsiitse terviku, millest saame eksplitseerida üksikuid osi. Eksplitsiitne kuulub implitsiitsega samasse tervikusse, kuid ei suuda tervikut iialgi

ammendavalt kirjeldada. Lihtsaima näitena sobib implitsiitsuse/eksplitsiitsuse metafoori illustreerima teaduse ja keele vahekord — teadvus moodustab paljumõttemelise implitsiitse välja, millest keel saab eksplitseerida vaid üksikuid diskursiivseid konstruktsioone. Teadvus on pidev, keel kui mürasüsteem on diskreetne.

Seega puudutab holograafiline paradigma mis tahes teoreetiliste konstruktsioonide piiratust. Võime ju abstraherida lõputul hulgal seoseid ja sõltuvusi, kuid kuskiltpoolt jäävad need otsingud ikka pindmiseks ja piiratuks. Seda aduda on ülimalt tähtis, sest meil kaua kehtinud vulgaarsed stalinistlikud ja brežnevistlikud kontseptsioonid pretendeerivad lõpetatusele ega arvesta implitsiitsuse/eksplitsiitsuse metafoori. Tegelikult ei saa siiski neelata ahtasse skeemi ega lõplikesse seisundisse. Triviaalne tõde on, et idee kommunismi võimalikkusest pretendeerib lõpetatusele ja on sellepärast ohtlik ning absurdne. Samamoodi ei saa Eesti omariiklusi olla iseendasse suletud eesmärk, lõpptulem, mille saavutamiseks probleemid lakkavad. Ajalugu on ikka ja alati protsess, unistada ning otsida ajaloo või inimmeele lõplikke seisundeid on tarbetu ning eksitav.

Eeldame, et meie elu universumis on lõputu ja lõpetamatu. Võime eksplitseerida sellest sõnu, seoseid ja seisundeid; lõppeks kogu meie individuaalne elu (lugu) on Kõiksuse osa ja kirjeldab Kõiksust. Seosed ja vastasseisud moodustavad lihtsalt fiktsioonide süsteemi, mille abil me maailma liigendame.

ARVO VALTON

VÄIKERAHVASTEST

Olen oma reisidel erilist huvi tundnud väikerahvaste olukorra ja üldse mis tahes rahvastiku rahvuslike probleemide vastu. Olen tahtnud nende taotlusi võimaluse korral — olgu või sõnalise õhutusena — toetada või välja ütelda oma nägemusi rahvuskultuurilise elukorralduse suhtes. Mõnigi kord olen tabanud tuuma ning saavutanud hea mõistmise, vahel aga on olnud ka umbusklikud, kuivõrd liiga palju on tulnud taluda õpetajaid. Arusaadavalt on parematest olemistingimustest või suurema rahva keskelt tulnud raske mõista teiste sisemisi või ka välimisi võimalusi ning seetõttu on taolised «elama õpetamised» tundunud teostamatuna ning esile kutsunud lootusetu käegalõomise.

Ülekohus väikerahvaste vastu seisab peamiselt selles, et neilt on ära võetud nende traditsiooniline elukeskkond, neid on tõrjutud üha halvematele aladele ning neile on peale sunnitud võõrapärane elulaad — tihti «õnnelikuks tegemise» loosungite saatel.

Et tõeliselt mõista ühe rahva vajadusi, peab küllalt pikka aega elama selle rahva keskel, ära õppima keele, sisse elama traditsioonilisse kultuuri ning mõistmishetkede tekkeks «ümber kehastuma» selle rahva esindajaks. Rääkimata sellest, et peab suhtuma suure lugupidamisega rahva elulaadi, ajalosse ja müütidesse.

Rahvad on tüepoolset omanäolised ja kordumatud (kuigi on ka palju ühist). Vaevalt saab üks inimene oma elu jooksul põhjalikult tundma õppida väga mitut rahvast. Mõni ei õpi surmani tundma ka omaenda rahva hinge (sel juhul jääb tal tõenäoliselt puudu armastusest). Seepärast on vaatlused, mis püüavad üldistada või anda sobivaid retsepte paljudele, iseenesest kahtlustäratavad ning oma kõrvalseisjalikkuses esitavad teiste ülevõtmiseks paratamatult seda, mis hea oleks tõenäoliselt vaatlaja enda rahvale — just nii, nagu tema oma elukogemustele tuginedes sellest aru saab. Eks õpitakse ju teisi tundma eesmärgil tundma õppida ennast. Seda teades ei pretendeeri ma järgnevas enamale kui pakkuda võimalikku arutlusainet.

Tundub, et ühiseid probleeme on nii NLI põhirahvastel kui ka Austraalia aborigeenidel ja Põhja-Ameerika indiaanlastel, Põhja-Kaukaasia ning Siberi rahvastel, — loetlen neid, kellega olen rohkem kokku puutunud.

Rahvuslike võimalusi määrab looduslik keskkond, territoorium, hajutus või kontsentratsioon, kontaktid teiste rahvastega ja isoleerituse või omaette olemise aste. Nendest olenevad rahvaste ränded ja ajalugu, elulaad ja majandamine, vaimsus ja mütolooogia. Viimastest omakorda tulenevad valdavad rahvuslikud iseloomujooned ja psüühika, reageerimised elumuutustele ja välisilmale. Tasandite eristamine ei pruugi olla oluline, kuivõrd kõik on vastastikusel seoses ning näiteks psüühika mõjutab suuresti majandamist või traditsioonilist toidulauda. Miks muidu võivad kaks kõrvuti elavat ning üsna ühesuguse elukeskkonna ja ajalooa rahvast elulaadilt omavahel suuresti erineda.

Olulisemaid lähtetegureid on rahvale tema looduslik keskkond. Selle muutmine rännete tagajärjel muudab ka rahvast. Niinimetatud rahvaste rändamise ajastu oli üsnagi pikk, nihkumine uutele aladele järkjärguline ega põhjustanud tingimata etnose hävingut. Ettekujutused rahvastest (näiteks ungarlastel), kelle etteotsa astub pealik ning viib väed sootuks uuele alale ühe inimpõlve jooksul, tunduvad olevat rohkem müütilised ja on sellisena ka paljude rahvaste muistenditeks fikseeritud. Isegi nomaadidel on oma ringlemisalad, millest nad väljuvad erandjuhtumel — nii nagu on rändlindudel oma väljakujunenud marsruudid.

Katastroofideks rahvastele on olnud sõjad maade pärast ning võõraste sissetungid. Üldse on territoorium see, mis rahvale on vahest kõige püham ja mille pärast tema kaela saavad kõik hädad (ja sellepärast ongi ta kõige püham). Räägitagu rassi eluruumist või õigustest põliste aladele või kunagistest uhketest vallutustest. Elukeskkonna muutmised ja territooriumi hõivamised on rahvastele olnud märksa hukatuslikumad kui usu või keele muserdamine.

Enamik ülalnimetatud etnosi on hävimisohus just nende kahe välisteguri tõttu. Indiaanlastel on aetud reservaatidesse, Siberi ja Euraasia põhjarahvaste elukeskkonna on rikkunud ülemuslikud rahvad, nende traditsioonilisele territooriumile on tunginud võõrad. Nimetatuid on põhjakaukaaslased karastanud pikkades sõdades, neist viimased paar sajandit Vene imperialismi vastu, küllap ka seepärast on neid eriti vihaselt küüditatud ja neilt on võetud enamik kultuurilise ise-

olemise võimalusi. Nende olukorda on mõju-
tanud ka see, et üha enam rahvaid on la-
gendikelt surutud vastu igilumiseid mägesid,
kus territoorium on tükeldatud lausa külade
kaupa erinevate etnoste vahel ning kus suure
ja ohtliku vaenlase olemasolu paneb neid
omavahel suhteliselt hästi läbi saama.

Austraalia ning Põhja-Ameerika päris-
rahvad on omavahel ära segatud — samuti
vägeva sissetungija mõjul. Suure osa inimeste,
eriti linnadesse rännanud kehas voolab mit-
me rahva veri ja nende ainsaks võimalikuks
keeleks on armetu moonunud inglise keel.
Kultuuriline taastumine keelelisel alusel näib
neile enestele lootusetu olevat. Siduvaks jääb
vaid põlatud rass — ning too süüsegune põl-
gus seob ka valgetega segunenuid põlisrah-
vaste külge.

Vene impeeriumis on keelt rohkem säili-
nud, veel heideldakse «rahvustevahelise suht-
lemiskeele» pärast — kuigi ümberkäimine põl-
lisrahvastega pole olnud vähem hoolimatu.
Viimasel ajal on Austraalia ning Kanada
valitsused oma väljatõrjutute vastu igatahes
tähelepanelikumad olnud. Vene imperialismi
toomäraks on olnud see, et rahvused eral-
dunuid on ta kergemini enda hulka sulata-
nud. Iseäranis kui rassivahed pole märgata-
vad. Eriti suured on kogemused soome-ugri
rahvaste venestamisel — ning just selle «ko-
gemustepagasi» tõttu oleme meie, eestlased,
jätkuvasti ohus.

Uuemal ajal on meie väikerahvastele nõu-
koguliku elulaadi sunniviisiline pealesuru-
mine siiski vähem «efektiivne» olnud kui
traditsiooniliste asulade üha hoolimatam
hõivamine, rahvaste küüditamine (mis jätkub
tänapäevani näiteks saamide jt puhul) või
iseküüditamine elu võimatiku tegemise või
administratiivse käsu tõttu (vepslased, inger-
lased, karjalased, isurid jt) ning elukesk-
konna praktiline hävitamine lagastava töös-
tuse, metsade maharaiumise ja muude loodus-
varade röövimise tõttu. Oma traditsioonili-
sest elukeskkonnast väljakistud rahvad jäävad
kiratsema, nad ei anna sotsialistlikule ma-
jandusele oodatud tulu ning seetõttu jäetakse
nad ilma mis tahes elatusvahenditest.

Üheks eluspüümisel teguriks on rahva ar-
vukus. Sellest oleneb ka enesehinnang, pers-
pektiivitunne ja iseteadvus. Ekspansioon
teiste rahvaste aladele on reeglina taganud
ka rahvaarvu suurenemise. Traditsioonilisel
territooriumil traditsioonilises elulaadis püsiv
rahvas ei paljune kiiresti. Demograafilise
plahvatuse põhjusi on mitmeid, puhtbioloogi-
liste seaduspärasuste kõikumiste kõrval võib
selle vohama panna näiteks ka ohutunne või
siis varjatud valmistumine ekspansiooniks.
Kui ohutunne kasvab liiga suureks, langetakse
masendusse ning võivad tekkida ka etni-
lise enesetapu ilmingud. Alkoholism pole

mitte väljasuremise põhjus, vaid võimatikuks
tehtud elust ja perspektiivisest sündinud
tagajärg. Enesetapp on ka see, kui ei sünni-
tata enam lapsi. Midagi taolist võib näha
indiaanlaste ja meie põhjarahvaste juures,
kus lapsed pealegi sunniviisiliselt võõruta-
takse kodudest ja istutatakse võõrasse kul-
tuuri nõukoguliku hariduse andmise ees-
märgil.

Soome-ugri rahvaste peamiseks väljatõrju-
jaks ning hävitajaks on läbi ajaloo olnud
nende rahvaste riisemisel kosuv vene rahvas,
hoopis vähemal määral türki tõugu rahvad
(tšuvašid on tõenäoliselt tataristunud marid).
Ilmselt on soomeugrilased kogu Ida-Euroopa
tasandiku, vähemalt metsapiirist põhja pool
asuvate alade aborigeenid ning on sinna tul-
nud (või tõrjutud) kohe igijää taandumise
järel. Sellele osutab ka toponüümika. Ikka
halvematele äärealadele on venelased tõrju-
nud need, kes pole tahtnud nende hulka su-
lada. Seda tõestab kõikide idapoolsete soome-
ugri rahvaste ajalugu. Soomlastele ja eestlas-
tele on tulnud õnnistuseks kristianiseerimine
läänest, olgugi et mäletame seda ristiusu
toomisena tule ja mõõgaga. Näiliselt leebe
ortodoksia on meie sugularahvaste hävita-
misest kõige agaramalt osa võtnud. Islam on
selle kõrval olnud lausa tolerantne (toogem
näiteks kas või maride «paganluse», see oli
veel hiljaegugi säilinud tatari aladel). Nagu
ikka on kergemini rahvust vahetanud ülikud
(suur osa vene bojaarigusvõsades näiteks
on pärit mordva vürstidest — kas ehk selle-
pärast võib täna näha venelaste eriti üleolevat
suhtumist mordvalastesse?). Tänapäeval saab
etnoste saatuslikuks urbaniseerumine. Tra-
ditsioonilise kultuuri kaotanud linlased muu-
tuvad juba teise-kolmanda põlvkonna jook-
sul venelasteks ning kahjustavad tihti oma
poolkultuursusega ka venelaste traditsiooni-
list kultuuri. Plebeilik kultuuritus koos ala-
väärusliku kosmopolitismiga iseloomustab
kogu nõukogude kultuuri, mis halli ja ühe-
näolisena laiutab üle tohtu territooriumi.
Selles on oma osa ka ümberrahvastunud
muulastel, kes peale kõige muu esinevad
pahatihti kõige vihasemate venestajatena
(kui küürakas saab imevõimu, ei tee ta mitte
ennast sirgeks, vaid muudab kõik teised küü-
rakaks).

Näib, et tänaseks on sotsiaalsed lainetused
maailmas mõnevõrra taandunud ning kõikjal
esiplaanile nihkunud etnilised probleemid.
Osa tsiviliseeritud riike on mõistma hakanud
vähemuskuultuuride omapära ja väärtuslikkust
(vahest omaenese kultuurikriiside taustalt
alternatiivse otsides) ning üritab leida õigla-
semaid lahendusi ülikeerukatele rahvus-
probleemidele. Kuigivõrd tehti seda ka vene
impeeriumis kahekümnendatel aastatel, ent
«revolutsiooniline romantika» osutus üpris

üürikeseks. Venestamise masin läks käima karmimalt kui kunagi varem juba nimetatud kümnendi lõpul ning pole hoogu kaotanud tänapäevani. Võib tunduda isegi uskumatu, et paljudele rahvastele olid raskeimateks katsumusaastateks nn kuldsed kuuekümnendad. Sellest alates on protsessid aina kiirenunud ning väga ja väga paljude vähe-musrahvaste rahvuslik säilimine ikka suuremasse ohtu sattunud. Seetõttu on vastuhakk täna täiesti seaduspärane — kõikidel tasan-ditel. Ka ilma avalikustamise mõningase edu-ta oleks see pidanud toimuma, sest päris vaba-tahtlikult ei hukku ükski elusorganism.

Pakuksin siinkohal välja mõned põhi-mõtted, mida tuleks minu meelest ellu raken-dada, et päästa Nõukogudemaal virelevaid väikerahvaid. Näigu need pealegi teostama-tuna. Ainult maksimumi nõudes on võimalik midagi saavutada.

Suurematele rahvastele on ainuvõimali-kuks väljapääsuks muidugi impeeriumi lagu-nemine ja iseseisvate rahvusriikide teke, nagu see on sellel sajandil toimunud kõikide teiste koloniaalimpeeriumidega. Suurel osal väike-rahvastest aga pole oma riigi moodustamiseks jõudu ega arvukust (kuigi on ka tuhande elanikuga saareriike).

Majandamine pole tänapäeval ka suurriiki-de puhul isolatsioonis võimalik ning oleks rumal seda välja pakkuda Vene impeeriumi kildudele tekkivatele riikidele. Kultuurid käivad omavahel läbi ja võtavad üks-teiselt õppimist õnnistuseks. Rahvuse säili-miseks on eriti vajalik poliitiline isolemine, kusjuures on loomulikud mitmesugused liidud (need tekivad küll tavaliselt siis, kui on vaja jõudu suunata kellegi vastu — kas ei või normaalselt mõtlev inimene tahta, et ei peaks olema sõdu ning seega samuti liite peale üldist korda hoidva kõikide rahvaste liidu, nagu selleks kuigivõrd on kujunenud ÜRO?).

Igatahes olgu tegemist mis tahes etnosega, kõigi jaoks peab olema üldiseks reegliks tingi-musteta enesemääramisõigus. Iga rahvas määrab ise ja ainult ise oma olemise ja elu-viisi.

Seega peab igal rahval — kui seda on ka ainult üksainus küla või hajutatud jahipida-jate kogum, mis moodustab kokkukuuluva rahva — olema oma iseseisev administra-tiivüksus, mis on suhetes teiste üksustega, kuid mitte alluvusvahekorras. Ükski rahvas maa-ilmas ei tohi alluda teisele rahvale. Seetõttu on ainuvõimalik, et rahvuslik ivalitsus loob endale seadusi või lähtub traditsioonist ning tema seadused on ülemuslikud selle rahva jaoks riiki moodustava kogumi seaduste ees.

Rahvuslike suhete aluseks saab olla vaba-tahtlikkus ja ainult vabatahtlikkus. Ka tehnoloogilist kultuuri võetakse üle vaid sel määral, mil määral see sobib juba olemasolevasse

elulaadi ja mil määral rahvas ise on valmis uudset asja kasutama. Kui miski tundub tema olemasolevale seisundile purustav või elu-ohhtlik, siis ta seda üle ei võta.

Kõige raskemaks probleemiks on terri-toorium ja muutused selle ajaloo. Ajaloolise õiguse nõudmine on seaduspärane, ent komp-romissid on paratamatud, kuivõrd on suvaline ühte või teist hetke ajaloost aluseks seada (näib, et hilisem, ent vallutuseelne, on priori-teetne varasema ees). Iseäranis ei saa preten-deerida ajaloolisele õigusele need, kes vaid-lusalust ala ise on vallutanud või seal ainult läbi rännanud. Millist territooriumi peaksid enesele näiteks nõudma jukagiirid, kes on tõenäoliselt kunagi elanud väga laialdasel alal? Selge, et venelastel pole mingit ajaloolist õigust Siberile, ent sinna nad asunud on, algselt vanausuliste tagakiusamise ja välja-saatmiste tagajärjel. Nii on asustatud ka Austraalia ning Uus-Kaledoonia — ja probleeme kui palju.

Kui tahta pisutki õiglaselt korraldada asju praeguses Vene impeeriumis, siis tuleks min-geid territooriume väikerahvastele «päriseks» tagasi anda. Paljud nõuavad reservaate Põh-ja-Ameerika eeskujul, sest isegi see ebaõiglane lahendus tundub olevat parem kui sinne laushävitamine. Siiski on see üpris kurb lahendus. Igatahes on praegused terri-toriaalsed piirid suvalised ning nende muut-mine paratamatu juba enne impeeriumi lagunemist.

Valdav peaks aga olema reegel, et ühtki rahvast ei tohi tema looduslikust keskkonnast välja tõrjuda — olgu tõrjutaks tööstus või migrantid. Territooriumi jaotamine peab seda ilmtingimata arvestama.

Loodusvarad kuuluvad territooriumi juur-de ning nende peremeheks on rahvas, kes sellel territooriumil elab. Võrreldes geoloogi-liste ajastutega, mil maavarad tekkinud on, on rahvaste paiknemine maa-aladel muidugi väga juhuslik nähtus ja mingis mõttes kuulu-vad maavarad kogu planeedile. Ent kui neid kaevandab selle maatikri peremees, siis välja-võetuna need ju teenivadki kogu inimkonda (tihti muidugi negatiivse määrgiga — aga see tuleneb juba inimkonna patoloogias-t). Niisiis peavad loodusvarad kuuluma rahvale, kes sellel territooriumil elab, ning ühelgi teisel administratiivüksusel pole neile õigust. Ilma selle rahva nõusolekuta ei tohi sinna rajada mis tahes tööstust, ei tohi üle ujutada alasid hüdroelektrijaamade tarvis või ohus-tada piirkonda tervist saastavate objektide ehitamisega. Ainult rahvas ise, kuna ta on loomulikult huvitatud ellujäämisest, saab määrata oma loodusvarade kasutusviisi.

Rahva kultuuriline iseseisvus on enesest-mõistetav. Ka kui tahes väär kultuurinähtusi ei tohi kellelegi peale sundida. Paljud rahvad

elavad hajutatuna või on läbi põimunud teiste rahvastega, seega on teatud tinglikkus päristerritooriumi eraldamises paratamatu. Ent kui kuhugi luuakse administratiivne keskus, siis peaks rahvuslik diasporaa enesestmõistetavana kuuluma selle keskuse juurde — kultuurilises mõttes igal juhul, aga miks mitte ka majanduslikult. Näiteks on endastmõistetav, et kirjanikud, kirjastamine ja kõik muu, mis on keeleline, saab kokku kuuluda keelelisel ja mitte territoriaalsel alusel (igatahes ei tohi teise keele esindajad otsustada selle üle, mida ja kuidas kirjastada või keda kirjanike hulka vastu võtta).

Sama enesestmõistetav on, et oma haridusvajadused, -võimalused ja -kontseptsiooni määrab iga rahvas ise. Võib õppida naabritel, kuid ei tohi õpetust peale suruda. Kui head ka ei tundu teise rahva saavutused hariduskorralduses, ei pruugi need sobida teistsugusesse kultuuri.

Ususallivus peab saama kategooriliseks nõudeks, kusjuures olgu võrdsed õigused ja võimalused nii suurtel maailmausunditel kui ka üpris kohalikel usunditel. Šamanism jms peab saama tagasi kõik õigused, tema niinimetatud liialdusi võib arvustada vaid see rahvas, kelle usk ta on.

Rahvastel kujuneb välja oma vaimueliit, kes mõjutab rahvast oma arusaamadest lähtudes. Tema on enim kontaktne, õppides teiselt kultuuridelt ning andes rahvale edasi uudsuse impulsse. Kui vabatahtlikkuse põhimõte võib kusagil rikutud olla, siis vaid vaimueliidi ja rahvahulga vahelistes suhetes, kusjuures eliidi ainsaks mõjutusvahendiks saab olla eeskujuga ning veenmine (iseigi nii suurtel rahvastel nagu ukrainlased ja valgevenelased peab haritlaskond tegema visa selgitustööd, et rahvast panna taas lugu pidama omaenda kaunist keelest).

Ajalooos on suuremad rahvad väiksematele palju ülekohut teinud ning mingil määral tuleb seda hüvitada mitte ainult territooriumi ja elukeskkonna tagasiandmisega, vaid ka moraalselt ning aineliselt. Tuleb aidata jalule traditsiooniline majandus, mis suurema rahva süü läbi on lõhutud, ja seda ausa (nimelt ülimalt ausa ja puhta!) misjonitööga, mille põhiliseks eesmärgiks võiks olla rahva enda vaimueliidi kujundamine.

Nii peaks Vene impeeriumis just vene haritlaskonna kohuseks olema aidata taaskestestada väikerahvaste loomulikud õigused.

HANNES WALTER

EESTI VABADUSSÕDA 1918—1920. II

EESTI VÄGEDE STRATEEGILINE

MAIPEALETUNG

1919. a mai algul jõudis Eesti vägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner veendumusele, et punaväe jõud on otsas. Sellest lähtudes otsustas Laidoner minna üle pealetungile kõigil rinnetel, et kanda sõjategevus vaenlase territooriumile. Pealetungi poliitiliseks tagamõtteks oli territooriumi haaramine, et loovutada see Eesti pinnal loodud vene, läti ja ingeri vägedele. Nii oleks Eesti ja punaväe vahele sündinud puhver, mis kergendanuks Eesti vägede olukorda.

Eesti vägede pealetung organiseeriti üksteisele järgnevate hoopidena itta ja lõunasse. Oskuslikult kavandatud ja ajastatud operatsiooni kroonis täielik edu. Et pealetung algas 12. mail Narva jõe joonelt, peatume esmalt siinseil probleemidel.

INGERI KÜSIMUS

Ingeri all mõeldakse traditsiooniliselt 60—80 km laiest ja 200 km pikkust maariba Soome lahe rannikul Narva ja Petrogradi vahel. Sel umbes 15 000 km² alal elas 1919 a 328 000 inimest, neist 268 000 soomeugri-lased, keda tavatsetakse ingerlasteks nimetada (statistika: H. Stenberg. Kaukokarjala suhteissaan Suomen ja Venejän. Helsinki, 1919).

Kasutades Vene keskvoimu kokkuvarisemist püüdsid ka ingerlased saavutada rahvuslikku enesemääramist. Moodustades 82% Ingeri elanikkonnast evisid ingerlased loomulikkude õigust olla peremeesteks sel maalal. Hiigelsuure Vene linna Petrogradi lähedus ja Ingeri strateegiline tähtsus muutsid vabanemise omal jõul siiski võimatuks. Nii pöördusid ingerlased abipalvega Soome ja Eesti poole. 31. jaanuaril 1919 loodi Soomes Ingeri ajutine valitsus. Selle sõjaminister

ja esindaja Eestis P. Tapanainen sõlmis Eesti valitsusega 26. märtsil lepingu, mille alusel loodi Eestis Ingeri väeosa (Kodusõda ja välisriikide interventsioon... Dokumente ja materjale. II osa, lk 107—108).

15. maiks oli formeeritud Ingeri pataljon, mida juhtis Soome ohvitser alamkapten Tynni. Ette rutates olgu märgitud, et maipealetungi käigus maabus Ingeri pataljon Eesti laevadelt dessandina Luuga lahe rannal. Vaatamata erakordselt kaotusrikastele lahingutele kasvas väeosa Ingeris mobiliseeritud meeste arvel Ingeri polguks, mida asus juhtima Soome major Uimonen. Väeosa ulatus 750 võitlejani, relvastuses 15—20 kuulipildujat. Polgu juurde loodi ka Ingeri patarei. Ingerlased tegid kaasa lahingud kuni Eesti Vabadussõja lõpuni, viimaks kapten Merilouto juhtimisel (J. Saidlo. Krasnaja Gorka operatsioon. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 10—12).

Vaatamata ingerlaste mehisele võitlusele jäid nende eesmärgid saavutamata. Põhjusteid oli siin mitu. Neist peamine oli muidugi üldine jõudude vahekorrd, mis Soome eemalejäämisel sõjast Nõukogude Venemaa vastu kujunes ingerlastele ebasoodsaks. Olulist negatiivset rolli mängisid aga ka valged, kes ingerlaste suhtes käitusid etteilikult ja vaenulikult. Kujunenud olukorras polnud Eesti valitsusel jõudu, et vennasrahvast jalule aidata. Kummatigi võib Eesti valitsusele ette heita kergemeelsust ja saamatust ingerlaste suhtes.

Kui Eesti väed 1919. a sügisel lõplikult Ingeri maha jätsid, oluaks päris loomulik sellest õigel ajal informeerida elanikkonda. Kindlasti oleks siis palju arvukamalt ingerlasi evakueerunud Eestisse. See võimaldaks päästa selle vennasrahvakillu omanäolise kultuuri ja oleks kasu toonud ka Eestile. Need ingerlased, kes asusid Virumaa idaossa (Viru-Ingerisse), korraldasid siin oma laulupidusid, neil oli rahvamaja jms. Teispool traataeda tabas ingerlasi aga genotsiid. 50 000 soomeugrilast küüditati Ingerist kolmekümneandail aastail ja Teise maailmasõja alguseks oli meie hõimlasi Ingeris veel vaid 100 000 vähemusena keset vene elanikkonda (A. Auer, E. Jutikkala. Finnlands Lebensraum. Berlin, 1941; J. Jaakkola. Die Ostfrage Finnlands. Berlin, 1942).

VE NE VALGED

Nähes ette hõõrumisi vene valgete ja ingerlaste vahel tegi kindral Laidoner valgetele ettepaneku suunata oma tegevuse raskuspunkt Pihkva ruumi. Siin domineeriv vene elanikkond ja suhteliselt jõukas põllumajandus andnuks valgetele baasi iseseisvaks

tegevuseks. 1919. a maiks oli eelmise aasta lõpus Eestisse taandunud valgete Põhjakorpus sõjalise jõuna juba arvestatav tegur. Korpuseülema polkovnik Dzerožinski käsutuses oli 6000 meest 8 suurtükiga (W. Wrangell. Geschichte des Baltenregiments. Tallinn, 1928, lk 85—89, 98).

Hinnates oma jõudu suuresti üle keeldus Põhjakorpuse juhtkond Laidoneri ettepanekust ja nõudis korpuse viimist Narva alla. Nagu Vene kodusõjas üldiselt nii olid ka siin valgete juhid maagiliste sümboolite mõju all. Loode-Venemaal oli selliseks sümbooliks Petrograd, mida valged püüsid kibekähku vallutada. Seejuures eirasid kutselised ohvitserid üllatava järjekindlusega igasuguseid sõjalisi tõsiasju, püüdes otselöökidega ja avantüristlike manöövritega iga hinna eest eesmärgile jõuda. Kõikjal, ka Põhjakorpuse puhul, tõi selline rumal sõjapidamine kaasa valusa lüüasaamise.

Probleem ei olnud siiski üksnes sõjaline. Valgetel puudus ühtne, selgelt mõistetav sotsiaalmajanduslik programm. Liikumises domineeriv pime tagurlus peletas valgetest eemale isegi veendunud kommunistivastased. Tavaline mudel oli selline, et esimestel päevadel võtsid talupojad valgeid hõisates vastu. Paar nädalat hiljem olid samad talumehed valmis, relv käes, punaväe ridades võitlema.

Valgete teiseks suureks veaks oli avalik vaen Venemaa ikkest vabanenud ja oma riigid asutanud väikerahvaste vastu. On päris ilmne, et kui valged oleks loobunud katseist «ühtset ja jagamatut» taastada, kui nad oleks ausalt koostööd teinud Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poolaga, siis oleks need maad valgeid hoopis tõhusamalt abistanud. Ei ole võimatu, et valged oleksid siis ka oma eesmärgile jõudnud.

PEALETUNG

12. mail algas Põhjakorpuse ja Eesti vägede pealetung Narva jõe joonelt. See arenes edukalt ja suure kiirusega. Põhjuseks oli punaväe nõrk lahingumoraal ning Eesti vägede igakülgne abi tiibadel. Mereäärsel tiival maandasid Eesti väed 15. mail dessandi Luuga ja 17. mail Kaporje lahes. Dessante toetas Briti eskaader, mis tol ajal blokeeris Kroonlinna. Tänu inglaste toetusele lõppesid ebaõnnestumisega kõik Nõukogude Balti laevastiku katseid dessanti segada (J. Ivalo. Inglise laevastiku operatsioonidest Balti merel Vabadussõja päevil. «Merendus» 1938, nr 6, lk 328—346). Rinde paremal tiival eraldas Eesti väejuhatuse valgete toetuseks Balti pataljoni, mis 6. juunil vallutas piki

Peipsi randa edasi tungides Oudova (W. Wrangell, lk 90—97).

Mõlemalt tiivalt haaratuna taandus Punaarmee valgete ees Petrogradi lähistele. 13. juunil jõudsid valged ja piki mereranda pealetungiv Ingeri polk Kroonlinna kindlustatud rajooni. See sai mērguandeks mäsule Krasnaja Gorka, Seraja Lošadi ja Obrutševi fortides ning miinitraaleril «Kitoboi». Mässajad vangistasid 400 kommunisti ja avasid raskekahuritest tule Kroonlinna ja Oranienbaumi kindlusele ning punaväe positsioonidele mererannal. Samal ajal leidsid mässajate esindajad Kališi külas kontakti Ingeri polgu juhtkonnaga ja teatasid oma ületulekust Eesti poole. Liialdamist kartmata võib väita, et Petrogradi saatus rippus juuksekarva otsas. Piisab tõigast, et Krasnaja Gorka kindluses oli 16 suurtükki kaliibriga 254 kuni 305 mm, mõlemas kindluses kokku oli 33 rasket ja üliasket suurtükki betoonkindluste varjul varustatuna autonoomse elektriijaama ja hiiglaslike moonavarudega (Sovetskaja vojennaja entsiklopedija. IV kd. Moskva, 1977, lk 421—422).

Sel kriitilisel hetkel ei suutnud vene valged üle olla oma šovinistlikust vihast väikevahaste vastu. Nähes ingerlasi peremeesena võimsates kindlustes nõudsid valged ultimatiivselt kindluste üleandmist venelaste kätte. Kui ingerlased keeldusid, hõivasid valged Ingeri polgu tagalabaasi Peipjas, vangistades sealse komandandi. Väiksemalt Ingeri allüksustelt hakati relvi ära võtma. Eesti valitsuse energilisel sekkumisel andsid valged peagi relvad ingerlastele tagasi, ent tekkinud segadust kasutas punaväe juhtkond.

Nõukogude väejuhatuse koondas kõik käepärased jõud kindluste tagasivallutamiseks. Sõjalaevadelt ja ustavaks jäänud fortidest avasid mässavate kindluste pihta tule 118 rasket ja üliasket suurtükki. Kindlusi pommitasid õhust 10 hüdroplaani. 16. juunil alustas 4500meheline väe­grupp sõjalaevade ja soomusautode toetusel tormijooksu kindlustele. Need vallutati tagasi, kusuures ingerlased koos mässulise meeskonnaga taandusid.

Kindluste kaotamine tähendas ka valgete Petrogradi-operatsiooni luhumist. Põhjakorpus oli vahepeal Põhjaarmeeks ümber nimetatud ja selle juhiks tõusis kindral Rodzjanko. Saanud enese kontrolli alla tükikese Venemaad, muutusid valged otsemaid väljakutsuvalt ilubeks ja asusid ignoreerima Eesti ülemjuhatause korraldusi. Intsidnt ingerlastega oli Laidonerile viimne pisar karikas ja 19. juunil ütles ta ülemjuhata­sest venelaste üle lahti. Omapead jäänud venelased ei suutnud saavutatud edu hoida ja peagi veeres Loodearmee tagasi Eesti piiri poole

(J. Soots. Eesti Vabadussõda 1918—1920. Tartu, 1925, lk 21).

Loodearmee pealetung andis kõigile vastuoludele vaatamata Eestile soovitud tulemuse. Rinne eemaldus kaugele Eesti piirist ja Narva jõe joonel jäi vaikseks. Kuni juuli lõpuni ei osalenud Eesti väed peale Ingeri ja Balti pataljoni otseselt lahingutes, rajades välikindlustusi piiril. Vaikus ja rahu võimaldas siin rinnet valvata väikeste jõududega, suunates vägesid Narva alt lõunasse, kus hargnesid otsustavad võitlused Landesweh- riga.

SUVISED KAITSELAHINGUD

Loodearmee taandumine tõmbas juuli lõpus võitlustesse taas ka Eesti 1. diviisi väeosad. Esimesena sattus lahingutesse 1. polk rinde põhjatiival Ingeri järvede joonel. 21. juulil jõudsid ingerlasi jälitavad venelased 1. polgu kaitsejooneni ja püüdsid seda käigult läbi murda. Kui see ebaõnnestus, organiseeris punaväe juhatuse 10. augustini rea hoolikalt ettevalmistatud kallaletunge Ingeri järvede defileedele, kuid tagajärjetult. Nüüd jäi rinne taas pikemaks ajaks vaikseks (A. Brahma­man. Lahingpilte Viru rindelt 1919. a. suvel 1. jalaväe polgu raames. «Vabadussõja Tähistel» 1939, nr 3, lk 88—91).

Rinde keskmes, otse Narva ees, paiknes positsioonil 4. polk. Kui 4. augustil valged kaotasid Jamburgi, pidi polk vastu võtma võiduka punaväe löögi. Kuni 9. augustini lõi 4. polk iga päev raskeid lahinguid, peatades neis punaväe edenemise Eesti piiri poole. Veel kord, 12. augustil, tegid venelased katse läbi murda, siis rünnakud mõneks ajaks lakkasid. Polgule maksis too võitlusperiood üksnes langenu­tena 138 meest. 9. septembril tõmmati väsinud väeosa Narva puhkama ja teda asendas 9. polk (E. Paurman. 4. Jalaväepolk Eesti Vabadussõjas. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 11, lk 397—402).

Tähtsat osa punaväe tõkestamisel ettenihutatud positsioonil etendas suurtükivägi. 1. diviisi toetas kõnealustes lahingutes 6 raske- ja 8 kergesuurtükki, mille vahetu tuletoetus pälvis kõikjal jalaväe komandöride tunnustuse. 18. septembril võttis Eesti väejuhatuse ette kättemaksuaktsiooni kevadise Narva pommitamise eest. Öö kattel viidi positsioonidele 8 raskesuurtükki, mis 19. septembri aovalgel avasid tule Jamburgi pihta. Linna tabas 200 mürsku. Puhkes hiigeltulekahju, mis suudeti kustutada alles 20. septembril. Terved puitkvartalid põlesid maani maha. (2. suurtükiväe­grupp 15-aastane. «Sõdur» 1934, nr 3, lk 1322—1325.)

KROONLINN, 18. AUGUST 1919

Suve kestel suurendasid inglased ühtejärge oma merejõude Soome lahes, et Kroonlinna täielikult blokeerida. Hilissuveks jõuti olukorran, kus Kroonlinna valvas pidevalt 5 ristlejat, 8 hävitajat ja 5 allveelaeva koos lennukikandjaga «Vindictive» 12 lennukiga pardal. Lisaks sellele rajasid inglased Björköös vesilennukite baasi, mis tagas pideva patrullteenistuse õhus. Sellise hulga laevade pidamine merel nõudis loomulikult vahetusi ja kõik see läks hirmsasti maksma. Juunikuuks oli Läänemere-operatsioon Londonilt nõudnud juba 70 miljonit naela, mis tol ajal oli suur raha. Tulemused olid seevastu kesised. Inglased lahkudes võisid Nõukogude laevad kohe jälle merele ilmuda.

Lahendus sellele olukorrale tuli pooljuhulikult. Inglise mereluurel oli juba 1917. aastast peale Petrogradis tugev agentuur, mida juhtis Sir Paul Dukes. Häda oli aga selles, et side selle luurevõrguga toimis kehvasti. Korraliku side loomiseks saatis Briti mereluure üle Rootsi Soome kuus agenti, kellele anti kasutada mootortorpeedopaat C.M.B.4 — tolleaegne kiireim veesõiduk, millele kaks lennukimootorit andsid kiiruse 40 sõlme. Paadi relvastuseks oli üks torpeedo ja 2 kergekuulipildujat. 12 meetri pikkune paat mehitati 3 meremehega. Viimased pidid olema eriti külmaverelised, sest rünnakul kihutas paat otse sihtmärgi poole, jättis viimsel hetkel torpeedo enesest maha ja pöördus kõrvale.

Inglise agente, kes juunis Soome saabusid, juhtis kaptenleitnant A. W. S. Agar. Tema komando all kihutas kiirpaat kahe kuu jooksul 13 korda läbi Nõukogude vahilaevade vöö ja viis Petrogradi agente ning tõi ära informatsiooni. Tänu edukale luurele sai admiral Sir Walter H. Cowan detailse pildi punalaevastiku asetusest Kroonlinnas. Rünnakulava esialgu siiski polnud. Idee selleks sündis 17. juunil.

Tol päeval teatas Inglise õhuluure, et seoses mässu mahasurumisega Kroonlinna fortides on venelased välja toonud oma raskek merejõud. Nende kaitseks asus Tolbuhhini majaka juures valves raskeristleja «Oleg», mida omakorda kaitsevad 2 hävitajat ja 2 vahilaeva. Saanud need andmed, otsustas kaptenleitnant Agar omal käel ette võtta riskantse operatsiooni.

Õösel lipsas Agar oma paadiga vahilaevade vahelt läbi ja jäi varitsemale Kroonlinna lähedusse. Aovalgel pöördus Agar tagasiteele ja lähenes «Olegile» külje alla. Venelased pidasid Kroonlinna poolt tulevat paati omaks. Kell oli neli hommikul. Roosatava taeva taustal seisis «Olegi» hiigelsiluett ideaalse märklauna. Kaptenleitnant Agar vabastas

torpeedo, pööras kõrvale ja nüüd pigistati masinaist viimne välja. Mõne sekundi pärast summutas mootorite mõirgamise jõuline plahvatus. Torpeedo tabas «Olegi» keskele. Otse veepiiril tekkis laeva kereesse 4 ruutmeetriine auk. «Oleg» vajus mõne minutiga küllili ja kadus lainetesse, viies kaasa enamiku 750-mehelisest meeskonnast. «Oleg» oli ehitatud 1904. a ja oli 6800-tonnise veeväljasurvega. Laev oli relvastatud tosina kahuriga, kaliibriga 152 mm. Et Nõukogude lahinglaevad olid tehniliselt korrast ära, kaotas Balti laevastik «Olegi» näol oma parima laeva. Inglise paat kihutas Nõukogude vahilaevade huupi antud tule all õnnelikult pimedusse ja saabus vigastamatult oma baasi.

«Olegi» uputamisest tegi Briti admiraliteet vajalikud järeldused. Soome lahte saadeti 30. juuniks veel 7 mootortorpeedopaati kaptenleitnant Claude C. Dobsoni juhtimisel. Pärast hoolikaid ettevalmistusi võeti nende kaheksa paadi abil ööl vastu 18. augustit ette rünnak Kroonlinna sadamas varjuva Nõukogude Balti laevastiku peajõudude vastu.

Paadid hiilisid edukalt läbi Nõukogude vahilaevade keti, sest venelaste tähelepanu köitis kell 3.30 alanud Inglise õhurünnak Kroonlinnale. Koos esimeste pommide langemisega andsid paadid täiskäigu ja sööstsid sadamasse. Kõige ees kihutas leitnant Brenneri C.M.B.79. Hetk hiljem kerkis pimedusest paadi ette allveelaevade emalaeva «Pamjat Azova» siluett. C.M.B.79 oli veidi suurem paat, mille relvastuseks kaks torpeedot. Mõlemad tabasid ja 6700-tonnise «Pamjat Azova» lendas õhku. Lahkumisel sai paat pihta, kuid meeskond pääses teisele paadile.

Järgnes C.M.B.31 kaptenleitnant Dobsoni juhtimisel. Ta ründas kahe torpeedoga lahingulaeva «Andrei Pervozvannõi». 17 000-tonnise teraskolossi ninaossa tekkis kaks suurt auku ja laev vajus, jäädes madalas vees pooleldi vee peale. Dobsoni paat pääses õnnelikult minema.

C.M.B.88 leitnant Dayrell-Reedi komando all pidi ründama lahingulaeva «Petro-pavlovsk». Kui paat sadamasse sööstis, käis siin juba metsik paugutamine. Komandör sai kuuli pähe ja suri kohe. Paadi juhtimise võttis üle leitnant Steele, kes viis rünnaku lõpuni. Et «Andrei» vrakk oli «Petro-pavlovskile» ette libisenud, ei läinud torpeedod siiski pihta (mõningate allikate kohaselt olevat üks torpeedo tabanud, kuid laev jäi vee peale).

Kattes rünnakut olid teised paadid sadamasuus rängas tules. Kõik kokku kaotasid inglased operatsioonis 3 paati ja 16 meest. See on igatahes tühine hind selle eest, et Nõukogude Balti laevastik lakkas olemast

arvestatav jõud kuni kahekümnendate aastate keskpaigani.

Rünnaku ajal etendasid tähtsat osa Briti lennukid, mis lendasid meelega helgiheitjate valgusvihkudesse, tõmmates enesele seega tähelepanu ja tule, et päästa paate sadamast lahkumisel.

18. augustiga oli Briti eskaader saavutanud oma peamise eesmärgi ja paralüüeeritud lõplikult venelaste tegevuse merel. (Inglise C.M.B.-de tegevuse lühike ülevaade Ilmasõjas ja kangelaslik teotsemine Kroonlinna sadama ründamisel augustis 1919. «Sõdur» 1928, nr 6—8, lk 338—339.)

PIHKVA VALLUTAMINE

Olles veendunud, et pealetung Narva—Petrogradi suunal areneb edukalt, andis kindral Laidoner 16. mail ka 2. ja 3. diviisile käsu üleminekuks pealetungile kogu Lõunarindel. Pihkva suunal ilmnedid siiski asjaolud, mis sundisid pealetungi edasi lükkama. Luurekanaleid kasutades võttis Eesti väejuhatusega tol ajal kontakti punaväe eesti kommunistliku diviisi ülem Leonhard Ritt, kes teatas soovist üle tulla. 19.—22. maini pidasid Ritt ja polkovnik J. Soots salajasi läbirääkimisi, kus lepitati kokku eesti punaküttide ületuleku detailid («Vabadussõja Tähistel» 1940, nr 2, lk 41—45).

Ületuleku kavad polnud tegelikult üllatusiks. Mis puutub Ritti ja paljudesse endistesse ohvitseridesse, siis punaväkke astusid nad kas häda sunnil või peadpöörstavast karjäärinistades. Pole ju ime, kui noortel ohvitseridel ajas pea segi lipnik Krölenko tõus Vene armee ülemjuhatajaks, — muide seda kuulates olevat Hindenburg Esimese maailmasõja kestel esimest ja viimset korda naernud. Nii kaua, kui kõik hästi läks, olid sellised ohvitserid ustavad. 1919. a maiks sai aga selgeks, et punaväe vormis ei näe nad Eestit enam iialgi, ja nii küpseski kava poolt vahetada.

Reakosseisuga olid lood veidi teisiti. See jagunes tegelikult kahte ossa. Need, kes 1918. a veebruaris punakaartlastena Venemaale põgenesid, võitlesid veendumuse pärast. Seevastu kommuuni poolt toimepandud sundmobilisatsiooniga Eestist äraviidud mehed otsisid pidevalt võimalust, et kodumaale tagasi pääseda. Üks sel moel mobiliseeritud Põhja-Eesti noormees Friedrich Gutman meenutab, kuidas ta koos sadade kaaslastega viibis Pihkva lähistel kasarmutes tagavara-pataljoni nime all. Kui mobiliseeritud visalt keeldusid rindele minemast, teatati neile, et kõik soovijad võivad saada «hundipassi» — st võivad lahkuda, kuid kuulutatakse lind-

priiks. Sellele teatele vastasid esimestena Virumaa poisid F. Gutman, Felix Talberg ja August Jantra. Ja komissaridele ebameeldiva üllatusena järgnesid sajad teised. Nüüd ei saanud lubadusest muidugi enam kinni pida. Kõik mehed arreteeriti, kümme-kond lasti maha. Seda kuulates püüdis osa arreteeritud põgeneda, kuid tabati ja hukati. Pärast neid traagilisi sündmusi veebruaris enamik mehi murdus. Viletsam toit kui rindeosades, pidevad ülekuulamised ja mõnitamised viisid selleni, et enamik mobiliseeritud «vabatahtlikult» rindele läks.

Murdumatuks jäi 45 noormeest, keda nimetati «hundipataljoniks». Nendega käituti ebainimlikult. Mõned surid nõrkusesse. Kui Eesti väed lähenesid Pihkvale, viidi vahialused Staraja Russasse, sealt Luugasse, kus neile käis esinemas muide ka J. E. Sõrmus. Näljast vaakuvatele, mõnitatud inimestele mõjus selline kultuuriüritus loomulikult rafineeritud piinamisena.

«Pataljoni» lõpu kohta F. Gutmanil andmeid enam pole. Tänu Voldemar Leegni ja Helmi Peegli inimlikkusele pääses Gutman arsti juurde, kus tunnustati invaliidiks ja sai tööle kantseleis, kust kaks nädalat hiljem põgenes ja jõudis läbi rinde koju. Siin kuulis F. Gutman, et tšekistid olid maha lasknud ta isa (J. Pertt. Hundipataljon. «Sõdur» 1936, nr 27/28, lk 710—712).

Me ei pühendanud sellele mälestuskillule nii palju ruumi juhuslikult. F. Gutmani mälestused katkevad 8. aprilliga, mil ta punaste juurest põgenes. On aga päris selge, et kirjeldatud võtetega punaväkke sunnitud meeste meeoleolu pooleteise kuuga ei muutunud. Vägisi mündrisse topitud eesti poisid otsisid esimest võimalust ületulekuks ja nii oli Riti ületuleku kavadel suur toetus.

Eesti vägede pealetung Pihkvale oli eeskätt soomusväe operatsioon. Selleks koondati raudteele 4 soomusrongi ja maanteele 3 soomusautot. Viimaste kannul liikus tihedalt Kuperjanovi partisanide pataljon. Löögi-gruppi juhtis soomusdiviisi ülem kapten K. Parts. Laia rindena soomusväe järel liikus edasi 2. diviis.

Pealetung algas kell 2.00 ööl vastu 25. maid. Esimesena läksid liikvele soomusautod koos partisanidega. Mitkovitsa küla juures kohtuti Ritiga, kes tõi oma mehi üle. Rinne ees oli lahti ja nüüd rühkis rünnakugrupp julgelt edasi. Irboskas magas terve punaväe 48. polk rahulikku und, kui Eesti soomusautod staabi ette veeresid ja polgu vangistatuks kuulutasid.

25. mail kell 8.30 läksid liikvele ka soomusrongid. Moglinos, kus Riia—Pihkva kivit tee lõikab Petseri—Pihkva raudteed, olid eestlastel vastas 3 punaväe soomusrongi ja 2 soomusautot. Puhkes Vabadussõja suurim

soomuslahing, kus kitsukesel maaribal sülgasid soomuse varjust tuld paarkümmend suur-tükki ja paarsada kuulipildujat. Mõlemal pool oli rida tabamusi, kuid asja otsustas «Kapten Irve» täpne mürsk, mis hävitas «Tovarištš Trotski» staabivaguni. Kell 13.30 punaväe rongid ja autod põgenesid (P. Villemi. Moglino jaama vallutamine 25. mail 1919. «Vabadussõja Tähistel» 1938, nr 4, lk 130—132).

Nähes oma soomusväe kaotust, minetas Nõukogude jalavägi igasuguse lahingulusti. Iseloomulik on vahejuhtum kolme pataljonist mahajäänud ja eksinud kuperjanovlasega. Omasid otsides sattusid nad punaväe roodule. Lõpp tundus kindel . . . siis äkki hakkasid venelased relvi maha pilduma ja tõstsid käed. 98 punaväelast alistus kolmele partisanile! (Episood Pihkva vallutamise päevilt. «Kaitse Kodu!» 1937, nr 13, lk 434—435.)

Moglinost alates kihutas kõige ees soomusauto «Kalevipoeg» Rootsi kapteni E. Lundborgi juhtimisel. Kella 19 paiku murdsid soomusautod turmtuld andes läbi venelaste viimsest kaitsejoonest Pihkva serval. Nõukogude jalavägi jooksis nüüd laiali ja soomusautod kiirustasid Velikaja sillale. Viimsel hetkel rebis võimas plahvatus silla tükkideks. «Kalevipoeg» pidurdas 15 meetrit enne purunenud sillakaart. Kuigi sildade vallutamine luhtus, tähendas see teistest küljest seda, et üle 1000 punaväelase, kes ei jõudnud õigel ajal põgeneda, langes nüüd vangi. See tõstis vangide arvu kogu operatsiooni ajal 2000 meheni, neist pooled olid eestlased (R. Tammemägi. Kuidas vallutati Pihkva. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 5, lk 186).

Kuigi Pihkva sillad olid purustatud, ei suutnud venelased luua uut kaitset Velikaja veetõkke taga. Täielikku moraalselt kokkuvarisemist ilmestab eriti vahejuhtum kella kümne ajal õhtul. Pihkvasse saabunud Eesti vanemohvitserid eesotsas 2. diviisi ülema polkovnik V. Puskariga istusid paati ja sõudsid üle jõe. See oligi Pihkva teise poole «vallutamine».

Pärast Pihkva vallutamist ja punaväe taandumist Pihkva lähistelt püüdis Eesti väejuhatas Pihkva kaitset üle anda vene valgetele ataman Bulak-Balahovitši juhtimisel. Juulikuu alguseni tundus, et see kava võib õnnestuda. Kui aga algasid punaväe pealetungid Pihkva tagasivõtmiseks, selgus valgete täielik suutmatust linna kaitsta.

PEIPSI LAEVASTIK

Seoses Pihkva vallutamisega esines rinde-teadetes iga päev ka märke Eesti Peipsi laevastiku tegevusest. Peipsil asutasid väikesel flotillil juba Vene sõjavõimud Esimese maailmasõja aastail. Järk-järgult sattusid need laevad kõik Eesti valitsuse kätte. Osa laevu langes algul sakslastele saagiks ja võeti seejärel eestlaste poolt üle. Osa laevu tuli ise üle Eesti poole. Kui 20. mail Eesti väed vallutasid punaste Peipsi laevastiku baasi Raskopelis, langesid eestlastele sõjasaagiks viimasedki punaväe alused Peipsil.

Pihkva operatsiooni eelõhtul allus Peipsi laevastiku ülemale lipnik A. Vunkile 5 suur-tükipaati, 10 abilaeva ja 5 mootorpaati. 25. mail murdis see laevastik läbi Lämmijärve Pihkva järve, surudes maha punaväe rannapatareide tule. 26. mail tungis flotill Velikaja jõkke ja saabus Pihkvasse. Edaspidi abistas laevastik maaväge nii vahiteenistusel kui ka vedas varustust (J. Usin. Peipsi laevastiku divisjon Pihkva vallutamisel maikuu 1919. a. I osa. «Merendus» 1934, nr 1, lk 7—12; II osa samas, nr 2, lk 42—45).

PUNAARMEE STAAPIDES

Võttes arvesse punaväe üksuste kurnatust kevadtalvistest lahingutes ja strateegilise olukorra halvenemist kogu Läänerindel, andis rindejuhatas juba 9. mail armeedele käsu valmistada kaitseks. Selleks kästi kõigil armeedel luua tugevad varud ja «asuda oma lõikudes positsioonide püsikindlustamisele, sapööridel ja nende juhtimisel väeosadel haarata labidas ja muuta nende poolt hõivatud asulad tugipunktideks, ühendades need välikindlustustega» (DKFKA II kd, lk 72).

Neid asjalikke näpunäiteid kohtadel üldiselt ignoreeriti ja nii tabaski Eesti vägede pealetung punaväge kõikjal üllatusena. Kui Eesti väed olid juba edukal edasimarsil Petrogradi suunas, kandis Läänerinde juhataja ülemjuhatusel ette, et raudteeliin Petrograd—Luuga—Pihkva on nõrgalt kaitsitud ja selle läbilõikamine on võimalik igas paigas. «Vastase energilise surve korral murdub rinne kergesti,» resümeeris rindejuhatas murelikult (DKFKA II kd, lk 85—86).

Kui Pihkva langes, käskis Läänerinde juhatas 26. mail ette võtta vastulöögi linna tagasivallutamiseks, eraldades selleks värskeid jõude (DKFKA II kd, lk 88—89). Sellest plaanist tõmbas aga kriipsu läbi Eesti vägede kiire pealetung Lätis.

«HUSARENSTREICH».

25. mail andis kindral Laidoner 2. diviisile käsu pealetungiks Aluksne suunas. Selleks loodi operatiivgrupp polkovnik V. Muti juhtimisel. Peamise jõu operatiivgrupis moodustas ratsavägi. Esimest ja viimast korda kogu Vabadussõja kestel koondati üheks löögirüütsiks mõlemad ratsapolgud ja üksikeskadronid — kokku ligi 1000 mõõka. Ratsabrigaadile järgnesid jala- ja suurtükiväeosad, soomusautod ja kitsarööpmelised soomusrongid.

Eesti ratsavägi täitis talle antud ülesande sügava kahepoolse haardemanöövri abil. Paremal tiival liikus 2. ratsapolk alamkapten R. Uritami juhtimisel üle Mõniste ja vasemal tiival 1. ratsapolk kapten G. Jonsoni juhtimisel üle Kalnapededze. Jalaväe põhimass marssis edasi «tangiharude» vahel.

Operatsioon algas kell 2.00 öösel vastu 27. maid. Marulise rünnakuga murdsid hussaarid punaväe rinde, võtsid vangi üle 300 mehe ja ajasid paanikasse viis polku venelasi. Jälitades paaniliselt põgenevat vastast vallutas 1. ratsapolk 28. mail Aluksne. Järgnes värvikas ratsaretk, kus mehed sattusid võidujoovastusse ja saavutasid lausa uskumatut edu. 31. mail vallutas 1. ratsapolk juba Gulbene, kus võeti saagiks 2 kitsarööpmelist soomusrongi, 15 vedurit ja 400 vagunit, 5 suurtükki, 30 kuulipildujat, mitu tuhat voorivankrit igasugu varustusega ja üle 1000 vangi. Peamine oli aga see, et Gulbene vallutamisega lõigati läbi viimne raudteehendus Põhja-Lätis opereeriva punaväe ja Venemaa vahel.

Gulbenes saagiks võetud soomusplatvormid tõstsid ratsamehed laiarööpmelistele alustele ja improviseerisid nii «ratsaväe soomusrongi», mis hussaare edasisel pealetungil toetas. 2. juunil oli 1. ratsapolk juba Cesvaines, kus vangistas 300 punaväelast. Et vastane oli kõikjal raudteed lõhkunud, andis Jonson 4. juunil oma polgule puhkust (E. Kramm. Eesti ratsavägi..., lk 1110—1116).

Vahepeal oli edukalt teetsenud ka 2. ratsapolk. Viimasel ei olnud erilisi lahinguid, sest 1. ratsapolgu haarav löök sundis vastase kõikjal kiirele taandumisele. 8. juuniks jõudis 2. ratsapolk Glazmanka juures Daugava kaldale, olles kahe nädalaga katnud 230 km (R. Uritam. 2. Ratsapolgu võitlustest enamlaste ja Landeswehri vastu Läti-maal. «Vabadussõja Tähistel» 1939, nr 7/8, lk 199—204).

5. juuni hommikul kell 3.00 oli 1. ratsapolk jälle sadulas ja kell 9.20 kappasid eskadronid Krustpilsis sisse. Veerand tundi hiljem kerkis sini-must-valge jaamahooneline. Kell 10.20 forsseeris 3. eskadron paatidel

jõe ja vallutas Jekabpils linna Daugava vastaskaldal, heisates Eesti lipu raekojale. Tol päeval võeti jälle rohkesti saaki ja üle 250 vangi, kuid mitte see ei huvitanud meie hussaare. Nad olid kandnud oma trikoloori 150 km kaugusele Eesti piirist, saavutanud 1000-aastase Eesti sõjaajaloo hiilgavaima võidu ja teinud Euroopa ajalugu, muutes strateegilist olukorda Läänemere ruumis.

Selle joovastava päeva väarikaks finaali oli väike episood pealelõunal. 1. ratsapolgu luure liikus Jekabpilsist lõunasse, et uurida olukorda. Südasuvises palavas silmasid meie hussaarid lähenevat tolmupilve. Valmistuti kokkupõrkeks, kuid siis... tolmupilves terendasid punavalged piigivimplid. Mõne hetke pärast raputasid Eesti ratsamehed Poola relvavendade kätt. Tegemist oli Poola 16. ulaanipolgu luurega, mis oma vägede eesmise üksusena oli jõudmas Daugava voogudeni (E. Kramm. Eesti ratsavägi..., lk 1116).

Lipnik A. Kitzberg meenutab, et tolle mälestusväärse päeva õhtul istus ta koos sõduritega lõkke juures. Üks luurekomando sõdur, taluperemees Võrumaalt, tähendas mõtlikult: «Vaat, kurat, kuhu tuleks Eesti piir õige välja lüüa.» ja Kitzberg jätkab: «Selles ütluses tundus kõigile midagi omast, kokkuvõtlikku, mis umbes tähendas — vaadake, nii kaugemale oleme jõudnud, et meie sinimust-valged isegi Düüna kaldaid ehivad...» (A. Kitzberg. Vabadussõja mälestusi. «Sõdur» 1929, nr 5, lk 106).

Et Läti armee tol ajal oli veel jõuetu, võttis Eesti 2. diviis enese hooleks peaaegu kogu Läti idapiiri kaitse Põhja-Lätis.

PUNAARMEE OLUKORRAHINNANG

Olles kaotanud igasuguse lootuse kaotatud positsioone tagasi võtta, hindas Nõukogude Läänemere juhatus 9. juunil antud käskkirjas rinde olukorda äärmiselt pessimistlikult. Ülemjuhatausele esitatud dokumendis öeldi: «Operatsioonid rindel mai kestel /---/ laostasid rinde armeede võitlusvõime, eriti 7. ja 15. armeel. Läbimurre Jamburgi all /---/ arenes suureks operatsiooniks, kutsudes esile Pihkva langemise, mis loob tõsise ohu Petrogradile. 7. armee jõud on murtud. Armee juhataste tegevus /---/ on äärmiselt raskendatud, kuna juhtimissüsteem on puudulik.

7. armeele eri aegadel saabunud tugevduste puudulik lahinguvõime ei võimaldanud olukorda taastada. /---/

15. armee taandumine seoses rinde murdumisega Riia all omandas katastroofilise ilme pärast Pihkva langemist. /---/ 7. armee vasaku tiiva suutmatust vastu pidada avas suuna Pihkva—Ostrov, mis võib sundida 15. armeed uuesti taanduma.

Ühtlasi on katmata 15. ja 16. armee sisemised tiivad.

Niisiis, äärmiselt ebakindel olukord Petrogradi all ja 7. armee rindel Laadogast Pihkvani ja seoses sellega kogu 15. armee rindel, võib peagi esile kutsuda 7. armee ja 15. armee taandumise Volhovi, Lovati ja Drissa jõgede joonel» (DKFKA II kd, lk 98—99).

Heites pilgu kaardile näeme, et nimetatud jõed asuvad 200 km kaugusel Eesti piirist. Seega võib nentida, et 1918. a lõpus võidukalt alanud Punaarmee edasimars läände oli muutunud katastroofiliseks lüüasaamiseks. Selle sõjalise tõsiasja poliitiliseks järeltuleks oli Nõukogude juhtkonna otsus mätta maha lootused Balti riikide sovetiseerimiseks. Väliks märgiks sellest otsusest oli punaväe raames loodud Eesti armee likvideerimine 30. mail ja Läti ning Leedu—Valgevene armeede ümbernimetamine 15. ja 16. armeeks. Mis aga veelgi olulisem, 5. juunil läks Dno raudteejaamas peetud koosolekul vaikselt laiali Eesti Tööräha Kommuuni Nõukogu. Nii oli kõrvaldatud peamine tõe Eesti—Nõukogude Vene rahuläbirääkimiste teelt. Eesti sõdur oli lahinguväljal tõestanud, et Eesti Vabariik on fakt, millega Moskval tuleb arvestada. Nii nentiski väliskomissar G. Tšitšerin: «Me pidime arvestama fakti, et meie kõrval on lõplikult välja kujunenud kodanlikud rahvusriigid» (Mälestusi Vladimir Iljitš Leninist. II kd. Tallinn, 1963, lk 162). Nagu oodata võiski, järgnesid õige pea Moskva poolt rahupakkumised.

PIHKVA KAITSEL

Juuli alguseks suutis Nõukogude 7. armee 10. diviis end kuidagiviisi jälle koguda ning 8. juulil algas punaväe pealetung Pihkva tagasivõtmiseks. Pihkva kaitset juhtis sel perioodil 5. polgu ülem polkovnik S. Pinding, kellele operatiivselt allusid ka soomusrongid. Vaatamata punaväe suurele ülekaalule (10 000 võitlejat 1500 vastu), ei suutnud venelased Eesti kaitset kuskil murda. 17. juulil lahingud vaibusid — Pihkva jäi Eesti vägede kätte. Et kergendada olukorda Pihkva all, võttis Eesti väejuhatas 18. juulil ette pealetungi Porhovi ja Ostrovi suunas. Tolleks ajaks suurendati Eesti väegruppi 8000 meheni, kusjuures punavägi kasvas 15 000 meheni. Juuli lõpuks jõudsid Eesti väed 10 km kaugusele Ostrovist ja 12 km kaugusele Porhovi.

Üks värvikamaid episoode neis lahingutes leidis aset 25. juulil Pihkva—Porhovi raudteel, kus tol päeval valvas soomusrong «Kapten Irv». Rinne oli siin püsinud juba

mõnda aega. Kumbki pool ei riskinud ületada lagedat välja, kus raudtee kulges nõorsirgelt kaugusesse. 25. juuli keskpäeval sai Eesti soomusronglastel aega soomusvagnites praadimisest villand. Ettevaatlikult roomas rong kaitsva mäe tagant välja ja — oh imet, vastase rong oli juhuslikult Porhovisse läinud oma varusid täiendama. «Kapten Irv» lisas kiirust ja äkki märkasid mehed, et rong on keset vastase jalaväge. See oli piki raudteetammi sisse kaevunud ja ilmselt labidatööst surmväsinuna päikese käes uinunud. Venelasi tabas soomusrongi marutuli. Mõni hetk metsikut raginat ja siis kõlas käsklus: «Tuli — seis!» Raudtee ääres loendati sadakond laipa, vange saadi 119.

Röömsal meelal asus «Kapten Irv» tagasiteele, kui äkki silmati horisondil suitsupilve. «Tovarištš Trotski» oli tagasi ja hetk hiljem ulusid õhus juba neli mürsku. Need puurisid täpselt raudteetammi ja lõhkusid raudtee meie rongi koduteel. Viimsel hetkel sai vedurijuht Salu pidurid peale. Kolm platvormi jooksid rööpmeilt välja. Vaid vedur ja kaks platvormi jäid pidama. Rongi ümber plahvatas juba uus mürsuseeria.

Meeskond säilitas siiski külma vere. Vedur koos 76 mm platvormiga «Pisuhänd» ja õhutõrjeplatvormiga haagiti lahti ja see sööstis edasi. Alampolkovnik K. Troitsky juhtis osavalt tuld, mehed töötasid meeletult, et ainsa suurtükiga vastata venelaste neljale. Nii jätkus lahing terve tunni. Viimaks tabas üks meie mürsk «Tov. Trotski» vedurit. See mattus auru pilve ja vastase rong põgenes, õhkides enese järel silla. Olukord oli päästetud. Õo kattel parandati raudtee ja tõsteti kraavi jooksnud platvormid tagasi teele (A. Brakel. Veški lahing, 25. juulil 1919. a. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 9, lk 339—343).

Pärast juulis saadud hoopi korraldas punavägi end mitu nädalat. Sel ajal veeti pidevalt uusi vägesid juurde ja augusti keskpaigaks oli punaväel Pihkva lõigus juba 22 000 võitlejat 45 suurtüki ja 280 kuulipildujaga 3 soomusrongi ja 5 soomusauto toetusel. Eesti väegruppi samal ajal ei kasvanud. Et Pihkva hoidmine seoses Loodearmee taandumisega Petrogradi alt polnud enam hädavajalik, lubas ülemjuhataja 2. diviisil vajaduse korral Pihkva maha jätta. Kui Nõukogude väed 15. augustil alustasid taas jõulisi rünnakuid, jättiski 2. diviis õöl vastu 26. augustit Pihkva maha. Enne seda panid sapöörid toime põhjaliku hävitustöö, lastes õhku kõik sideliinid, raudteepõõrangud ja elektrivõrgu ning viimaks ka silla Velikaja jõel, mis vahepeal oli taastatud. Pärast Pihkva loovutamist asus 2. diviis kaitsele aegsasti rajatud Irboska kindluslinil.

(Järgneb)

ASTRID REINLA

Trikoloor = rahvuslipp

Laupäeva õhtul ja pühapäeva hommikul lahendab ligi viiendik linna ristsõnu.

Arvo Valton

Enam-vähem kõik, kes meil kirjastamisoludest räägivad, lõivad hädakella. Et meil ei ilmu piisavalt lääne, eriti aga ida klassikat, et tänapäeva välisautorite tõlkimisel on suured lüngad, et Underi või Alveri luulekogusid ei jätku, Runneli omadest rääkimata. Teatmeteoste-käsiraamatute koha pealt on asi samuti kurb. Isegi poliitilist kirjandust kipub viimasel ajal nappima — E. Savisaare «Revolutsioon jätkub» õnnestus mul lõpuks osta «leti alt». Nii et kokkuvõtlikult ei saa mitte millegagi rahul olla — valitseb üldine raamatukriis. Selle üle õigusega kurtes tuleb siiski nentida, et on vähemalt üks žanr, mille austajail pole enam põhjust nuriseda — ja see žanr on ristsõnad.

Neid võib nüüd leida ajalehekioskist iga päev — või vähemalt üle päeva — ja nende tiraaž on 30 000, 50 000, 60 000. Nad ostetakse kiiresti ära. Siin pole sedagi lohutust, et ehk ostetakse niisama riuli iluks, oh ei, võib ainult välja arvutada, kui mitu ruut-sentimeetrit (ruutmeetrit?) ristsõnu keskmine eestlane (imikud kaasa arvatud) aastas lahendab. Igatahes võib surmkindlalt väita, et see paberipindala on viimase aastaga kõvasti tõusnud.

Nüüd annab iga korralik kooperatiiv või ettevõtte välja oma reklaamprospekti lootuses, et ristsõnade lahendaja ka teise külje teksti läbi loeb. Noh, ehk loeb ka, enamasti ei osteta neid mitte sellepärast. Millega tekkinud ristsõnabuumi ikkagi seletada?

Kauase defitsiidiga? Hoolimata sellest et paljud ajakirjad-ajalehed kogu aeg on ristsõnu avaldanud, oli neist ilmselt puudu, ja praegune pisut vabam aeg võimaldab vähemalt ristsõnu trükkida nii palju, kui neid tarvis läheb. Aga miks neid ikkagi nii palju vaja läheb? Ons eesti rahvale tõesti omane nii tohutu kirjutamiskirg — mis sest, et etteantud raamidest? Sest mis need ristsõnad muud on, kui teatav kirjandusžanr, kõige lähem ehk dokumentaalproosale (kui rõhutada tolle tulenemist sõnast «dokument»). Ristsõnal on kõik dokumendile omased jooned: teda saab kausta kõita; ta koosneb lahtritest, mida on võimalik täita, seejuures

enamasti üheselt — on haruharv tõenäosus, et valed vastused «kokku jooksevad».

Ristsõnu võib vaadelda ka kui labürinti, mis Umberto Eco järgi on «mõistatamise abstraktne mudel». Hakkad peale kust otsast tahes, eksid vahepeal siia-sinna ja heal juhul jõuad lõpuni välja, saades täiskirjutatud ruudustikust katarsise. Oleks kohe nagu hea tükk vaimutööd ära tehtud ja võid iseendaga rahul olla. Sest LAHENDUS on käes. Inimene tahab ju pidevalt midagi lahendada: tööprobleeme, kodumuresid, ühiskondlikke ummikuid. Kui see mingil põhjusel ei õnnestu (ja tihti peale ei õnnestugi), valab ta oma lahendamiskire ristsõnadesse. Või ka diskussiooni hõlmikpuu ümber — seda viimast võivad endale lubada väga rikkad või väga vaesed ühiskonnad. Väga rikkad sellepärast, et nende jaoks on üks hõlmikpuu tõepoolest tähelepanuväärne detail, mille üle võib arutleda, kuna enamik muid asju on selgeks räägitud; väga vaesed seetõttu, et tähtsamate asjade puhul pole diskuteerimine lubatav.

Hõlmikpuu kaudu jõuame jälle ristsõnade juurde, kas või sellepärast, et tema hiina päritoluga nimi (ginko) küllalt sageli ristsõnades ette tuleb — nagu palju muudki huvitavat, mida me muidu ehk kunagi teada ei saaks. Nii et ristsõnad avardavad silmaringi, nagu igasugune teinegi kirjandus. Kas me teaksime muidu, et Tais on maakitsus nimega Kra või et Sodiri on asula Sudaanis? Et kvassia on mõrupuu ja kirvevars on kuuas?

Nagu iga teise teose puhul nii leiab ristsõnadeski põhjust norida, kui küsimuse «tahke jää» vastuseks joonistub «jää»; kui Ararat on Türgimaalt Armeeniasse toodud, kui «tegevuse juht» selgub olevat «aju». Hullel on lugu siis, kui «trikoloorile» saame vastuseks «rahvuslipp», mis võib mõnegi lahendaja arvamusele jätta, et sini-must-valge pole ial määratud riigilipuna torni tõusma või et prantslastel riigilippu polegi.

Ristsõnades on ka trükivigu nagu muudes teostes, aga oleks imelik, kui neid ei oleks; see teeb lahendamise ainult põnevamaks. Küllap on ristsõnadel ka oma Glavlit — või ehk ei olegi? Igatahes pole ma üheski ristsõnas märganud sõjasaladusi (tsiviillennukimargid *An, Tu, Il* on, sõjalennukimärke ei ole), sihilikku julmust ega pornograafiat (kehaosade nimetustest esinevad pea ja kael, aga mitte ... või ...). Samuti ei reageeri ristsõnad enamasti poliitikale (et riigimees jõuaks ristsõnadesse, peab ta eeskirjade järgi ilmselt surnud olema).

Nii et kokkuvõtteks võib öelda: oleks

ristsõnu aga veel rohkem! Nad ei õnnesta kehtivat korda. Nad avardavad maailmapilti ja õpetavad kenasti mõtlema — ikka kehtivates raamides. Neid võiks välja anda kõvade kaante vahel tuntud kunstnike illustatsioonidega, neist võiks koostada aastaülevaateid ja lahterdada neid allžanrideks;

parimale ristsõnade koostajale võiks «Kupar» määrata loominguilise stipendiumi. Sest võib-olla on just ristsõnad tulevikukirjandus — tühje ruute on ju kergem trükkida kui teksti. Ja lõpuks: nad annavad meist igäühele võimaluse ennast teostada ja olla kirjanik.

ELAV AJALUGU

Alljärgnev tekst leidis Felix Moori tööpäevikute, käsikirjade, märkmete ja muude paberite hulgas. Märge heliplaadistamise kohta 28. aprillil 1944. a on lisatud Felix Moori käekirjaga. Vaatamata läbikriipsutatud sõnadele «eestlased Punaarmee» oli salvestus tõenäoliselt määratud siiski neile, kuna Eestis teati Tallinna pommitamisest kõikjal juba järgmisel hommikul. Oletada võib, et sõnum edastati valjuhääldite kaudu. Rinne asus Narva jõel. Eestlased teispool rindejoont said õhurünnakust teada Sovinformbüroo 13. märtsi operatiivteatest, mille järgi pommitatud Saksa sõjaväeükselone raudteesõlmes ja vaenlase laevu Tallinna sadamas. Tulekahjusid ja plahvatusi täheldatud ka vana sadama, merearsenali, bensiiinhoidla, keemiatahase ja lõhkeaineladude territooriumil. Ühtlasi märgitakse teates, et tulekahjud olnud lenduritele vaadeldavad enam kui 250 kilomeetri kaugusel.

Viimase ajani puuduvad operatsiooni kavandajate ja õhurünnaku sooritajate mälestused. Hinnang olnule võib väljenduda vaikimiseski.

LEMBIT LAURI

FELIX MOOR

Tähelepanu, tähelepanu [eestlased Punaarmeesel!] Anname teile edasi kirjelduse bolshevike kohutavast hirmuteost Tallinnas.

On neljapäeva õhtu, 9. märts 1944. Karges hilistalvise õhtutaevas särab täiskuu. Vana põlise Tallinna rahulikud elanikud on tulvil täitnud teatrid ja kinod, sest hoolimata raskest sõjaajast on kultuurielu siin ikka väga vilgas. Paljud perekonnad viibivad kodus, ka tänaval leidub jalutajaid. Kellaosuti läheneb 18.30-le. Äkki lõikuvad elanike kõrvu õhuhäire sireenide kurjaennustavad helid. Ei kesta kaua, kui kuuldub lennukite põri-

nat ja kostab õhukaitsepatareide laske. Mõni hetk hiljem helendab Tallinn kui päikesepais. Seda põhjustavad vaenulennukeilt allaheidetud valgustuskehad. Kodanikud otsivad heitununa pelgu varjendeis: pole kahtlust, on tegemist vaenlase suurterrorirünnakuga. Ja siis algab põrgu. Lühemate või pikemate vahaegade järele heidavad sajad bolshevike mõrvalennukid kuni reede hommiku kella poole neljani lõhke-, kild- ja süütepomme, mis põhjustavad tohutuid purustusi ja tulekahjusid Tallinna kõigis linnaosades, eelkõige aga tööliselamute rajoonides. Ahastuseta, ainsatki pisarat valamata, hambaid kokku surudes, silmis viha ja põlgus hävitajate vastu, püüab töökas ja usin eestlane päästa oma aastate jooksul kogutud varanatukest, niivõrd kui seda võimaldavad allalendavad pommid. Purustustõa aga jätkub üha. Ei säästeta ka asendamatu kultuurivarasid. Nagu kulutulgi läbib linna teade, et põlevad teiste hulgas ka Tallinnas põlise raekoja torn, Niguliste kirik, linnaarhiiv, kunstimuseum, töölistera ja eestlaste pühim paik — raskeimal venestamisajastul püstitatud eesti kultuuritempel «Estonia» teater.

Koidab hommik. Linn on mattunud raskeisse tulikahjustest tekitatud suitsupilvedesse. Sadasiid majasid on põlenud või põleb veel. Sadasiid majasid on pommitatud elamiskõlbmatuks, [nende hulgas ka teie endiseid kodusid.] Tuhanded eestlased on jäänud peavarjuta. Sadasiid lapsi, naisi ja rauku on langedud julma terrori ohvriks, [nende hulgas ka teie omakseid.]

Eesti on oma ajaloo jooksul näinud palju raskeid päevi. Iga kord on aga varemelt tõusnud uus elu. Seda kinnitab nüüdki iga eestlane. Ehitame kõik üles, veel paremini kui enne — peaasi, et rinne püsiks ja kõike-laastav bolshevism ei pääseks enam Eestisse.

Plaadistatud püh. 23. IV 44

KAJAR PRUUL Oma haamriga Oks

Joel Sang, Vigade parandus.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1988 (tegelikult 1989). 80 lk.

«Oks ja Tuglas, Tuglas — Oks, / stiilihaamri toks ja toks!» riimis napp, ent alati paljutõotav poeet, sapine kriitik ja eesti boheemi pühade algpõhjusemõtete au sees hoidja August Alle ligi seitsekümmend aastat tagasi. Igatsus omaenese haamriga Oksa, elaani ja *raffinement*'i elusa ühenduse järele on eesti moodsat luulet kummitanud kõik see aeg. Teadvustunud aredamalt juba «Siuru» (eel)-aja mõlgutustes dionüüsilise ja apolloonilise alge üle (Visnapuu, Semper, Tuglas), avastanud enesele uusi tahke lüüriilise šokolaadi ja värsket karbonaadi vahelises dialoogis 20. aastatel, leiti see ideaal viimaks peaaegu et inkarneerununa Heiti Talviku luules ja isikus. Ja ta edasist eluteed saabki suures osas kirjeldada Talviku-müüdi retseptiooni ja interpretatsiooni kajastuste kaudu sõjajärgses luules. Ent milleks seda kõike Joel Sanga puhul? Kus on temal see *raffinement*, kus šokolaad? Liiga ühekülgsest suunab J. S-i ja ta luule külge kinnistunud «tõlgenduskompleks» nägema tas ennekoike uuseluläheduslast ja sõjakat antiklassitsisti. Mu meelest on see küllaltki väline külg, mis tuleneb rohkem J. S-i kriitilisest ja keelekorraldajalikust tegevusest ning suhteliselt juhuslikust ajaloolisest naabrusest. Eks kerkinud ju Talviku täht, keda kõhklemata kalduatakse pidama peenenenud tajudega dekadendiks, jälle otse lauseluläheduse taeva?

Kõige rafineeritum on J. S. keeles. See on tal harvanähtavalt intensiivne ja tihe. Ühtlasi kõnekeelsuseni lihtne ja samas laitmatult «indo-euroopa värsivormide» järele painduv, kui mõelda viimaste all mitte lehekülgi poeetikaõpiku stroofikapeatükist, vaid seda dialektilist värssemõtlemist, mida me koos oma püsiva kunstluuletraditsiooni sünniga omandama hakkasime ja mille tõttu me õieti neid Talviku-ülesandeid oma Keele Vangimajas oleme pidanud harrastama. Lähimal selle ülesande lahendusele seisavad J. S-i raamatus mitmed «Abisõnade»-luuletused («Kõik ilm säeb ennast õhtule...», «Uppuja põgeneb kõrgele mäele...», «Ammu on läinud luigid...») ja mõned uudisluuletused («Tuul tõmbab...», «Harva kui laev räägib maaga...»).

J. S-i luule suhet sotsiaalsesse diskursusse võib nimetada kirglikuks, kuid delikaatseks. Siinvaadeldava Talviku-ideaali kontekstis toob see meelde «Kohtupäeva» ühiskondlikult rihitud luule. (Kas on samast poeedi-*image*'ist pärit ka see diskreetne hoiakute komplekt, mis sisaldab endas korruga nii demokraatlikke, anarhistlikke kui aristokraatseid jooni?) Oma delikaatsuse eest suudab J. S. seista. Kord juba olekski peaaegu midagi juhtunud. «Abisõnades» kirjutas ta kerge-meelselt, et on «hoolega hoidnud / üht vaarisalt päritud teost, / sealt pimedas otsitud selgust / ja asjade / sisimat seost» ja oleks selle eest äärepealt järjekestvuslaulike monoliitsesse lõkkeriingi lohistanud. Uues raamatus on ta selle vea parandanud.

Ei ole J. S-i grotesk, ironia, huumorigi väga arbuutatekage nähtus. Piisab kui viidata näiteks Ott Kangilaskile ja veljestolaste juhuluulele, mis aatekaaslaste «kõrge» luule mitmeid võtteid laiema joonega läbi mängis ja absurdini arendas. (Oma «Abisõnade» «J. S-i kaunimad laulud» on J. S. boileauliku karmusega jätnud valikkogusse võtmata.) J. S-i lahedamapoolses koomikas on palju hingesugulust Arno Vihalemmaga, kelle luulelaad on ju samuti vaadeldav «arbujalikkuse» ühe võimaliku transformatsioonina uue-masse aega. Vihalemme tuleb veelgi meelde. Näiteks siis, kui avastada, et valikkogu teeb selgemalt nähtavaks mitmed J. S-i kinnis-motiivid, ja et ühed keskmased neist on aastaajad ja koduloomad. Viimaste hulka tuleks kindlasti arvata need arvukad majariistad, kes J. S-i raamatus käituvad ja reflekteerivad. (Eriti noad ja muud terariistad, mis teadagi pole ka erootiliselt neutraalsed ning mis kokkuvõttes J. S-i luule kujundistikus omandavad üksjagu olulise tähenduslikkuse. Õigusega on «Vigade paranduse» illustreerija nad raamatukaanele ja ka sisepeiltide üheks juhtmotiiviks võtnud.) Aasta-aegadega on omad probleemid, ka lõbusad. Ootamatult teeb raamatu retseptioon ilmsiks, et tegemist on väga tugeva ideoloogilise laenguga nähtustega. Juba avaldas «Kodumaa» ühe J. S-i sulaluuletuse. Nüüd siis on aeg nii kaugel, et EKP Keskkomitee, ENSV Ülemnõukogu ja Ministrite Nõukogu häält kande organ «Rahva Hää!» vehib aprillikuu esimese numbril avaküljel J. S-i meelilähedava kevadpildikesega «Talvisest hämarast külma ja kõhnana...», mis pärit veel «Närvitrüki» (1971) aegadest. (Tõsi, «Vigade parandusest» oleks leidnud ka uuema luule-

tuse, mille lausa pealkirjaks — «Aprill». Selles ent paraku otsib mingi «Siseasjade osakond» taga kedagi «hulkuvat neeru.» Võimalik, et käesoleva arvustuse ilmumise ajaks on erimajandustsiooni ja ühendettevõtete sõbrad avastanud leheküljelt 52 ka prohvetliku nägemuse Gotlandi käia ja vene vikati dialoogist.

Aga naaskem esteetiliseimate probleemide juurde. «Ikka viitab hea luuletus tagasi mõnele teisele, seondub mingi motiivi või hoiakuga eelnevast kirjandusest. Kas ei piira see poeesia novaatorlikke püüdlusi? Ei sugugi,» on J. S. kindel (Päripidi vastukarva. Tln, 1987, lk 4). Oma luules suhtub J. S. tsitaati ja traditsiooni eeskätt kui elementide pimedasse raevu, mis tuleb üsna korralikult läbi kloppida ja ümber sulatada, enne kui kõlbab sellega midagi ette võtta.

Ta ei tee eelkäijate hingeõhku kuklal märkamagi, «modernismi kriisist» kuulmagi. Viimaste aastate eesti luules on selles küsimuses levimas skeptilisem ja ühtlasi tolerantsem versioon. Võimalik, et see vabastab meid ka Tuglas—Oks-probleemi painest. Või vähemalt muudab küsimuse mõneti sadomasohistlikult karmi asetust. Siis võib tõesti juhtuda nii, et öeldakse: J. S. on viimane... kes? Aga seegi ei tähenda ju õieti midagi. Parim, mis vastses kogus koos, ei ole sugugi vaid peenraha. Siin on kahtlaselt krestomaatia-hõngulis ja konverteeritavaid kupüüre.

IVO RULL Bumerang

M. Titma, P. Kenkmann. Meie üliõpilaskond. «Eesti Raamat», Tallinn, 1988. 197 lk.

Kõigepealt pisut teose raamistusest. Nagu ühele korralikule stagnaegsele (käsikiri on ladumisele antud augustis 1987) uurimusele kohane, algab vaadeldavgi üllitis saatesõnadega autoriteedilt — antud juhul endise TRÜ rektori, NSV Liidu Pedagoogikateaduste Akadeemia kirjavahetajaliikme professor Arnold Koobi sulest. Autorite vastu-kumarduse leiame järgmiselt leheküljelt...

Järeldõnast aga aimub juba pelgu kiirelt muutuva aja ees (ilmselt oligi taolise järeldõna lisamine n-õ aja nõue). Viidatakse mõõdaniku rasketele oludele, mil teadagi nõuti sotsioloogidelt rohket empirismi ja pärsiti teravate probleemide esiletõomist. Seal-samas kirjapandud raamatu ainus konkreetne tulevikuproгноos — vähetõenäoline, et üliõpilaskond tervikuna reageerib käimas-olevale demokraatiseerimisele enne viit aas-

tat — on tudengite endi poolt ammugi kummutatud.

Käesoleva retsensiooni eesmärk ei ole autorite metoodika, andmetöötluse täpsuse, empiirilise materjali korrastatuse ja muude vormilist laadi momentide eritlemine ja arvustamine. Peaasjalikult huvitab mind küsimus, kas autorid vaatlevad üliõpilaskonda objektiivselt uurijapositsioonilt või mitte. Tuleb tunnistada, et pahatihti on nad oma kasutuses olevat sotsioloogilist instrumentaariumi tarvitanud mujalt ettemääratud sihis liikumiseks. Uurimusest tervikuna kumab läbi hoiak, mis lähtub partei endistes direktiivdokumentides väljahõigatud arenenud sotsialismi kontseptsioonist. Tekstis vilksatavad sellised mõistete staatusesse upitatud metafoorid nagu «küpse sotsialismi staadium» (lk 28), «sotsialistlik elulaad» (lk 63, 78, 124), «arenenud sotsialism» (lk 71), «sotsialistlik intelligents» (lk 9) jms.

Tuginedes eelmainitud ideoloogilisele konstruktsioonile käsitlevad autorid tohutut empiirilist materjali, hõlmates küll üliõpilaste sotsiaalset päritolu, nende haridusteed, üliõpilaskonna kujunemist, erialast ning ühiskondlik-poliitilist aktiivsust, elukutsete prestiiži, hariduse ja töö väärtustamist, eluorientatsiooni, üliõpilaskonna sotsiaalseid allikaid jne, jms. Näilise paljuhõlmavuse juures loob uurimuse kirjeldav üldlaad võimaluse üle libiseda mitmetest tudengielu teravatest probleemidest. Hakkamata siin sorima selles «suures ja andeksandmata tegematajätmise patus», pöördun järgnevalt uurimuses sisalduvate vildakuste juurde.

Autorite käsitluses on kõrgkooli põhirolliks meie ühiskonnas eelkõige spetsialistide ettevalmistamine, ühtlasi on tal ka «kiirete ühiskondlike muudatuste agendi» (lk 27) funktsioon. Ilmselt M. Titma ja P. Kenkmann seejuures teavad, et kitsale kutsetegevusele orienteeritud inimestel on raskem tabada ühiskonna toimimise terviklikku loogikat. Neid on seeläbi ka hõlpsam muuta totalitaarse režiimi ja tema poolt läbiviidavate kiirete ühiskondlike muudatuste agentideks.

Kapitalistlike riikide kõrghariduses tähestatakse peaasjalikult vajakajäämisi, mõistagi juhib sealseid protsesse terav klassivõitlus.

Kirjeldades kõrgharidust Eesti Vabariigis (autorid kasutavad enamasti küll sõnaühendit «kodanlik Eesti»), nenditakse selle vastuolulisust. Lõpphinnang väärrib äratoomist:

«Üldkõkkuvõttes võime tõdeda, et kodanliku Eesti kõrgkooli funktsioneerimist iseloomustas elitaarsus, ettevalmistuse suunatus valitseva rühmituse võimu kindlustamisele ja vähene seos majanduselu põhivaldkon-

dadega, kultuurilis-humanistliku osa ahtus» (lk 26).

Võib ju muidugi polemiseerida, kas kõrgharidust peab ikka iseloomustama elitaarsus ning kas poleks hoopis mõttekam kõrgkoolides ette valmistada elukutselisi riigikukutajaid, kuid nimetada tervet plejaadi Tartu ülikoolist ja Tallinna Tehnikaülikoolist võrsunud rahvuskultuuri suurkujusid «ahtuseks»...!?

Aukartustäratavalt mahukas on M. Titma, P. Kenkmanni ja nende abiliste töö olnud empiirilise materjali korrastamisel. Paraku pole sugugi harvad juhud, kus lausa lämmatavas koguses serveeritud kõikvõimalikud protsendid, faktortunnused, korrelatsiooni-graafid, tabelid, joonised jms viivad üsnagi triviaalsete järeldusteni *à la*: «Vast üliõpilaseks saanud läheb kõrgkooli ellu sisseelamine kergemini, kui ta lülitub sellesse peale õppetööst osavõtu ja teiste üliõpilastega kokkupuute ühiselamus ka komsomoliülesandeid täitma asudes» (lk 79) või «Kõige olulisemaks osutub üliõpilaselu juures eale vastav neidude ja noormeeste suhtlemine, mis aga sugugi alati ei ole kantud perekonna loomise eesmärgist. Võib isegi öelda, et selleks ebasoodsad tingimused loovad neile suhetele teise iseloomu, mida argises kõnepruugis nimetatakse kurameerimiseks» (lk 126).

Uurimuse annotatsioonis märgitakse see olevat «mõeldud noorsooprobleemidega tegelejatele». Paraku napib teoses just probleemsest ja omapoolsest kontseptuaalsest üldistatusest. Noorsoost huvitatuile pakutakse

näiteks küll tabelleid üliõpilaste õppeedukuse keskmiste näitajatega või siis I ja V kursuse üliõpilaste kehakultuuri- ja spordiaktiivsuse võrdlustega, mitte aga tunnetuslikku analüüsi kas või kohustusliku armeetenistuse ja sõjalise kateedrite mõjust haritlaskonna kujunemisel. Pigem pusitakse üpris küsitava tähtsusega nähtustes nagu nn aktiivsete ja passiivsete teaduskondade probleem (lk 178). Veelgi taunitavamad on juhud, mil uurija-positsioon hoopiski hüljatakse: «Üliõpilaskonnale, kogu meie noorsoole kõige tüüpilisem on kommunistliku noorsooühingu liikmena poliitilises elus osalemine. Poliitilisel kõige küpsem ja aktiivsem osa üliõpilastest võetakse vastu Kommunistliku Parteisse. On loomulik, et noored ei võta kõigi poliitiliste küsimuste lahendamisest vahetult osa, vaid organite ja isikute kaudu, kes on selleks volitatud ja vajalike eeldustega» (minu sõrendus — I. R.; lk 82).

Lugedes taolist doktriini 1989. aastal on tõesti raske väikest külmavärinat tagasi hoida. Kuigivõrd lohutab vaid teadmine, et nüüd juba avalikult teadusevallast poliitikasse sukelnud M. Titma ja P. Kenkmann pörkavad seal kokku omaendi kunagiste dogmaidude hapude viljadega: pöördvõrdelise reaktsioonina noori stagna-aastail tasalülitanud ideoloogiale on nüüd teostumas nende kompromissitu (kohati destruktiivnegi) poliitikasse lülitumine.

KALEIDOSKOOP

MATI HINT

Rahvusküsimus meil ja Moskvast

14. märtsil algas Moskvast NSV Liidu Pedagoogikateaduste Akadeemia Rahvuskoolis Vene Keele Õpetamise Instituudis üleliiduline russistide seminar teemal «Vene keele kui rahvastevahelise suhtlemise vahendi õpetamine ja rahvuslik-vene kakskeelsuse kujunemine». Seminariga vaimu määrasid ette ära kurjakuulutatavad märgid: NSV Liidu Pedagoogikateaduste Akadeemia on konservatismi ja šovinismi kants ning tsentraliseeritud hariduspoliitika kujundamise juhtorgan (muide, ka hiljutisel nõukogude hariduskontseptsioonide arutelul tuli see haridus-

poliitika ametlikem liin välja traditsioonilise ülikonservatiivse politiseeritud hariduse näidisprogrammiga); seminarist osavõtjad olid peaaegu eranditult russistid, neist paljud sama instituudi või akadeemia varasemad aspirandid, niisiis ikka veel samas sõltuvus- ja mõjuväljas; instituut on üks ühepoolse kakskeelsuse propageerimise lipulaevu, praegu taotleb ta ümbernimetamist Rahvuslik-Vene Kakskeelsuse Instituudiks. Endiselt hoitakse kinni kogu Nõukogude Liidu keelelise arengu unifitseerimise ideest ja taotletakse selle kontseptsiooni läbiviimisel koordineeriva ja kontrolliva instantsi õigusi. Endiselt arvatakse, et ei eestlased ega grusiinlased oska ega tohigi ise otsustada, palju õpetada oma emakeelt, palju vene, palju inglise keelt...

Need eeldused löid seminaril ootuspärase atmosfääri, kuigi varasemate kogemustega inimesed märkasid ka mõndagi uudset. See uudne oli mõningane kõhklus konservatiivse kursiga ühinemisel, samuti üksikud avalikud vastuhääled. Autoritaarne keskasutus reageeris oma võimu murenemise esimestele tunnustele paanilise ärevuse ja ägedusega.

Eesti praegusest õhkkonnast tulnud inimene vaataks sellist konverentsi kui kogemuste vahetamise koosolekut: vene keele õpetada ja meetodikud tulid kokku ja jutustavad, kuidas nad saavutavad «üha suuremat edu» oma õppeaine, «rahvastevahelise suhtlemise keele» õpetamisel. Aga ei midagi sellist. Õpetamismetoodika arutamise asemel otsustavad kõik Nõukogude Liidu rassistid üheskoos, missugune peab olema koolide õppeplaan Eestis või Leedus, kas Eestil on õigust vastu võtta oma keeleseadust või postipakkide väljasaatmise piiramise abil pidurdada spekulatsiooni.

Kõnealusel russistide kokkutulekul 14.—16. märtsini esindasid Eestit aktiivselt (st kõnetoolist) Pedagoogilise Instituudi õppejõud-russistid Õie Vahar ja Nina Sepp ning mitterussist Mati Hint. Moskva võttis meid vastu väga võitluslike loosungitega «Relvastame kauplused kaupadega!» (ka «Moskovskaja Pravdas» oli sellise pealkirjaga artikkel) Ei olnud aega uurida, kas kaupluste relvastus oli ka paranenud, aga mõtted impeeriumi keelekasutuse militariseeritusest said uut tuge.

Avaettekande pidas Nikolai Maksimovitš Šanski (kogu seminari ainus ette väljakuulutatud ettekanne). Me elame ühises peres, aga kui küsida liiduvabariikide üliõpilastelt, mis keelses kooli nad lastevanemadena paneksid oma lapsed, siis vastab 20—35% Eesti, Läti ja Leedu üliõpilastest, et rahvuskeelses kooli ilma vene keele õpetusega. Meil tuleb koordineerida kõik jõupingutused normaliseerimaks keelesituatsioon liiduvabariikides. Prognoos pole hea. Omal ajal on partei ja nõukogude organid jätnud midagi tegemata, Baltimaades pole laste kasvatamisega piisavalt tegeldud, pole piisavalt sisendatud internatsionalismi ja sõjalist patriotismi. Hukamõistu osaliseks sai Leedu esindaja Hariduskomitee mingil istungil. Leedulane olnud seisukohal, et leedu ja vene keel peavad olema võrdsed. Õige. Kuid tuleb ometi arvestada keelte funktsionaalset erinevust, seda, et vene keel on maailmakeel ja rahvastevahelise suhtlemise keel. Võrdne arv keeletunde koolis ei anna optimaalset proportsiooni. Baltimaade keeleseadused olevat ebareaalsed. Näiteks eesti keele õpetamine olevat võimatu, sest pole kaadrit, õpikuid, meetodikat jne. Põhimõtteliselt küll peaks alaliselt liiduvabariigis elav venelane oskama liiduvabariigi

keelt, aga vaat olukorras, kus pole isegi õpikuid, ei saa seda nõuda. Põhiliseks jääb rahvuslik-vene kakskeelsus (st näiteks, et ainult eestlased peavad oskama vene keelt, mitte aga venelased Eestis elades eesti keelt).

Oma erilist armastust Eesti ja eesti keele vastu demonstreeris akadeemik Šanski sellega, et lubas ise hakata ette valmistama vahendeid eesti ja vene keele õpetamiseks Eestis. Suurepäraseid võimalusi pakkuvat selleks keelte nostraratiline sugulus, näiteks sõnade sarnasus: sada — sto, minu — menja... (jätame lingvistilise kommentaari ära). Kiita sai ka akadeemik Jaan Rebase artikkel ajakirjas «Kommunist» (1989, nr 4). Rebane olevat edasi arenenud.

Pärast kogu seminari ainsat suunavat ettekannet tulid saalist küsimused. Kohapealsed vene keele ja kakskeelsuse levitajad tahtsid saada nõu ja abi. Usbekistani esindaja märkis, et lingvistiliselt võivad keeled olla võrdsed, aga funktsionaalselt nad ei ole võrdsed. See tõttu ei tohi liiduvabariigid vene keelt alla suruda, aga Eesti keeleseadus ilmselt diskrimineerib vene elanikkonda. Jälle mõisteti hukka Eesti üliõpilaste rahvuslik egoism ja toodi vastukaalaks positiivseid andmeid: 45% usbeki rahvusest lapsevanematest paneksid oma lapsed venekeelses kooli, kus usbeki keel on õppeaine (küsimus saalist: «Kas see on hea?», vastus akadeemikult: «Midagi halba selles pole»), 27% usbekikeelses kooli, kus vene keel on õppeaine, 19% venekeelses kooli ilma usbeki keele õpetusega (küsimusi pole, ainult Baltimaade esindajad vangutavad päid), 6% rahvuskooli ilma vene keele õpetusega.

Pikem kommentaar akadeemik Šanskilt puudutas segalasteaedu: mõnes liiduvabariigis suhtutakse nendesse halvasti, aga näiteks Lätis oli ka segakoolidel positiivne roll; ka Eestis mängivad eri rahvustest lapsed sõbralikult tänaval, lasteaias aga nad lahutatakse («Kuidas tohib lahku viia inimesi, kes mängisid koos?»).

Mõni siiski arvas, et lastel on segalasteaedades raske. Aga on ju vaja saavutada üleliidulise keele (jälle selline termin) valdamine. Iga nõukogude inimene peab valdama üleliidulist keelt, sest ta on Nõukogude Liidu kodanik. Rahvussuhete nõukogus aga tegeldakse praegu akadeemik Julian Bromlei juhtimisel küsimusega, kas vene keel ei peaks olema terves Nõukogude Liidu riigikeel (meenutame, et J. Bromlei on «uue ajaloolise inimühenduse — nõukogude rahva» kontseptsiooni üks peateoreetikuid ja üks assimileerumise järjekindlaid ülistajaid). Liiduvabariigil aga ei saagi riigikeelt olla, see oleks juba terminoloogiline nonsenss, sest liiduvabariigil saaks olla ainult «vabariiklik keel»

(see terminoloogiline ja kolonialistlik vördjas ujus pinnale ka seminari resolutsioonis).

Hukkamõistu osaliseks said nüüd Eesti keeleteadlane Hiint ja tema järgijad ning möödunud sajandi suur vene keeleteadlane akadeemik Aleksandr Potebnja, kes eitavad varase kakskeelsuse stimuleerivat mõju. Ainult 15% sotsiolingvistidest olevat tänapäeval sellisel seisukohal, tõe aga otsustatakse teaduses hääletamise teel. (Arusaamatuks jääb veel, miks siis ei taheta stimuleerida vene lapsi.)

Saali traditsioonilises panslavistlikus atmosfääris oli siiski midagi, mis ei lasknud masendusel peale tulla. Võib-olla oli see meis endis kindlamaks muutunud rahvuslik väarikus. See, et me julgeme jälle öelda, et me tahame olla riik, mitte impeeriumi provints. Ja meie hoiakud respektieritakse, kuigi vastumeelselt ja ärritatult.

Kesk-Aasia liiduvabariikide esindajad rääkisid oma keelte madalast staatusest. Seetõttu on keeleseadused põhjendatud. Samas küsitakse saalist: «Aga on ju ka väga väikesi rahvaid. Kas on näiteks mõtet luua tähestikku ühemiljonilisele rahvale?» Vastaja lootis, et väikesed rahvad on ise nii targad, et ei nõua seda, aga belutšid näiteks tahaksid (kuigi neid on Nõukogude Liidus kõige rohkem 40.000). Vahemärkusena mainitagu, et UNESCO ekspertide arvates algab rahvuse kõrghariduse kandepind umbes 600.000-hingelisest rahvast.

Nii soliidset uurimisasutust nagu NSV Liidu Teaduste Akadeemia Vene Keele Instituut esindas sellel seminaril Eduard Grigorjan. Esindas printsipiaalselt ja võitlevalt. Sissejuhatareks laitis ta küll selliseid väljendeid nagu «vanem vend» ja «vene keel kui inimkonna suurim väärtus», aga jõudis peagi ühtse paljurahvuselise riigi vajadustest tulevat teesideni ning jäi lõpuni impeeriumi-idee kaitsjaks: ebaõiglane on võrdsustada rahvuslik-vene ja vene-rahvuslikku kakskeelsust, «vabariiklike keelte» pealesurumine mittepõliselanikkonnale on diskrimineerimine. Grigorjani reaktsioon vallandus tõeliselt alles pärast Leedu ja Eesti seisukohtade esitamist.

Leedut esindas esimesena Stasis Višniauskas. Saatuse tahtel sattusime me temaga elama ühte hotellinumbrisse ja ma sain temalt kuulda, et minu «Vikerkaare»-«Raduga» kakskeelsuse-artiklile organiseeris akadeemik Šanski vastulööki kohe artikli ilmumise järel. Vastulööki pidi hävitama nii artikli kui ka autori, seni ei ole sellest siiski midagi suuremat välja tulnud. Leedu kolleegi suhtumised ja ka elusaatus olid mulle lähedased ja mõistetavad: tema isa olid maha lasknud metsavennad, ise on ta koolipoisina Leedu vaba-

riigi aastapäeva tähistamise eest 10 aastat veetnud Vologda oblastis (Solženitsõni kohades), seejärel nagu paljudel meiegi vene filoloogidel venekeelne haridus ja vene filoloogia elukutseks.

Stasis Višniauskas kaitses Leedu keeleseadust — see ei diskrimineeri kedagi, ei maksa levitada kuulujutte. Kohe ründas akadeemik Šanski: «Miks ei ole Leedu keeleseaduses vene keelele antud rahvastevahelise suhtlemise keele staatust?» Nii astuvat Leedu keeleseadust vastuollu parteikonverentsi otsustega. Eduard Grigorjan küsis: «Missugust leedu keele valupunkti aitas leevendada Leedu keeleseadus?» Usbekistani esindaja küsis: «Kui meil on ühtne riik, kas ei tähenda oma riigikeele nõudmine siis ka oma riigi nõudmist? Kuhu me niimoodi jõuame?» Seljatagant löögi andis Višniauskasele ta venelannast kolleeg Vilniusest: lähtuda tuleb sellest, et keeleseaduse tõttu on rassistid sattunud raskesse olukorda, sellest aga läheb Višniauskas mööda. (Vaat millest tuleb lähtuda, mitte leedu keele olukorrast.)

Minu esinemine oli avapäeva viimane ja kõige pikem põhiettekande järel. Pidin pildis olema kaugel üle tunni. Esindasin Eestimaa Rahvarinde Eestseisust, Pedagoogilist Instituuti ja Eesti keeleseaduse teksti väljatöötanud töögruppi. Suhtumine oli mõistagi jahe, kuid respektieriv. Rääkisin meile selgetest asjadest: samal hetkel Tallinna Linnahalli ees lehvivad loosungid «Nõuame kakskeelsust!» tähendavad tegelikult «Nõuame eestlaste kakskeelsust!», nõukogude ideoloogia mõõdab keelepoliitikat Nõukogude Liidu piiride sees ja väljaspool Nõukogude Liidu piire kahe erineva mõõdupuuga — mujal on keeltele iseseisvuse taotlemine positiivne, meil aga hukkamõistetav, kogu vene (või vähemalt impeeriumi-idee pooldajate) mõtteviis on russelsentristlik — näiteks ei tahetagi aru saada, et inimene elab tervikuna mingis terviklikus rahvuskultuuris ja võtab ka Puškinit vastu oma kultuurikonteksti kaudu. Loetlesin Eesti keelepoliitika eeldusi: 300-aastane emakeelne rahvaharidus, eestikeelse kõrgkooli traditsioon, eestikeelse erialaterminoloogia korrastatus, otsetõlkimise traditsioonid ja lõpuks ka ühiskonna enda demokraatiapäetamine. Ei saa võrdsustada Turkmeenia ja Eesti keelesituatsiooni. On demagoogia, kui öeldakse, et kui me nagunii ei saa Dagestanis teha iga kišlaki keelt riigikeeleks, kui me nagunii ei saa teha võrdselt õigust kõigile keeltele, siis pole ka teil õigust kuulutada eesti keelt riigikeeleks. See kõik on demagoogia, sest kuigi meid on üks miljon, on meil ilmumisel kolmas entsüklopeedia trükiarvuga 220.000 eksemplari.

Vastuväited olid vaoshoitud, aga raevukad. Näiteks eitati Eesti keeleseadust sellise põh-

jendusega, et seadusi annavad välja riigid, Eesti aga pole riik. Poleemika kaldus mitu korda Eestimaa Rahvarinde poliitikale. Juba sõna konföderatsioon mõjus seal riigilagundamisena. Mõte, et ühtsus ühtsuse pärast riigis, kus kõigil on halb, et survega säilitatav ühtsus pole kuigi eetilise eesmärk, leidis järgmisel päeval ühe põhimõttelise toetaja, aga ikkagi reservatsiooniga, et liiduvabariigil ei ole õigust nõuda oma keele oskust. Vabatahtlikult küll, seda jaa, vabatahtlikult peaks iga venelane Eestis eesti keele ära õppima, aga nõuda seda ei tohiks. See on punkt, kus kõik jääb toppama. Vene keele oskust on õigus nõuda ka liiduvabariikides, aga liiduvabariigil ei ole õigust nõuda oma keele oskamist, sest see on inimõiguste vastane. Ikka sama: ainult vene keelel on keeleõigused ja venekeelsetel inimõigused. Ja ehk oleks teistel ka, kui nad oleksid riigid. Päris ühemõtteline koloniaalpoliitiline situatsioon.

Jäi mulje, et Eesti keeleseaduse vastases ässitustöös võiks Interliikumine saada otsest toetust näiteks Moskvast Pedagoogikateaduste Akadeemiast või Vene Keele Instituudist. Küsiti otse: aga mis siis, kui venelasest arst keeldub eesti keelt ära õppimast (Ed. Grigorjan)? Vastasin, et me siis ei atesteeri teda ümber. See olevat inimõiguste vastane. See aga polevat inimõiguste vastane ega isegi mitte ebaetiline, kui eesti laps peab oma kodumaal minema arsti juurde, kes ei oska sõnagi selle maa keelt, kus ta elab. Kõik sündub kolonialistlikus hoiakus, mis kohtleb kõiki mittevenelasi aborigeenidena, kes peavad olema ainult kuulekaks keelelise töötlemise objektiks. Mingist maast aga ära räägigi, maa on meil ühine.

Seminari teine päev oli pühendatud raportite vabariikidest.

Usbekistan: on vaja ühendada meie jõud ja motivatsioon kakskeelsuse arendamiseks. Vabariigid ei mõista veel, kuhu nende nõudmistele rahuldamine viib. Ärevaks teeb vene keele saatust Usbekistanis, kui usbeki keele funktsioone peaks laiendatama. Vene keel riigikeeleks!

Oli siiski ka üksikuid vastuväiteid: üks armeenlanna oli lasteaia vene keele vastu, keegi küsis, miks kogu kirjanduse kursus piirub vene ja rahvuskirjandusega ja läheb mõõda maailmakirjandusest. Aga vastuseks oli ikkagi sama russotsentrism. Isegi rahvuskirjandust soovitati õpetada seostatuna vene kirjandusega, mitte vastupidi. Tundub, et mingi Kesk-Venemaa autonoomse vabariigi kirjanduse mudel on muudetud mõtlemismalliks ja seda laiendatakse ka Baltimaade ja Gruusia omakeelsele täisväärtuslikule kirjanduselule.

Pidulikus raportis Baškiirias teatati, et Baškiirias räägivad kõik linnaelanikud vene

keelt täiesti vabalt, maal ehk parkümmend protsenti ei räägi täiesti vabalt, aga see-eest on linnabaškiiridest 30% oma emakeele unustanud. Kogu kõrg- ja erialaharidus on vene keeles. Ja saal kuulab hardalt — ülesanne on täidetud.

Gagauaside esindaja teatas, et neil kõnelevad lapsed vanematega ja vanemad lastega vene keelt. Valgevenest oli reibas vanempioneerijuhil stiilis raport: seltsimehed, valgevenelastele on vene keel tõeliselt teine emakeel, kõik valgevenelased lähevad vene keelele üle üsna pea (vahelehiite: «Aga Adamovič pole rahul!»).

See kõik on jube. Missugune on vene keele õpetamise keskuse moraalne tase, kui saal ironiseerib, provotseerib, ähvardab ja solvab, kui jutuks on tasakaalustatud kakskeelsus, liiduvabariikide tuhandeaastaste rahvaste õigus elada omakeelses kultuuris? Seevastu kuulatakse ülimalt rahuldustundega, soliidset ja enesestmõistetavusena ettekandeid selle kohta, kuidas inimesed on kaotanud oma emakeele, kuidas ei kujune emakeeles lugemise harjumustki (see on ju kirjaoskamatus üks liik), kuidas puudub austus oma keele ja kultuuri vastu.

Ja samas tuleb siiski ütelda, et midagi mõraneb isegi sellises läbisettinud suurriiklikus miljöös.

Meie Õie Vahar pani lugupeetud seltsimehed süngelt pead vangutama, kui ta ütles, et eestlastele on vene keel tõepoolest võõrkeel. Vene keele on vastumeelseks teinud tema pealesurumine, seda hoiakut ei saa muuta surve suurendamisega. Õie Vahar kordas Eesti keelepoliitika praeguseks välja kuulutatud põhimõtet: me ei sea eesmärgiks totaalset kakskeelsust (ei täieliku keeleoskuse ega kogu elanikkonda hõlmavana). Ja küsis: mis on hirmsam, kas see, et 25% eesti üliõpilastest ütleb praeguses emotsionaalses olukorras, et nad valiksid oma lastele emakeelse kooli ilma vene keele õpetuseta (aga vaevalt nii paljud seda tegelikult teeksid), või see, et 19% usbeki lapsevanematest paneb oma lapsed vene kooli, kus emakeelt ei õpetata? Ja see ongi juba moraali küsimus, kusjuures moraal (moraalitus) selgus veel üks liigne kord väitlusest segakoolide ümber.

Omaaegsed (Gretškina-aegsed) segakoolid Eestis olevat olnud väga edukad, väideti. Miks nad suleti? Õie Vahar vastas, et lastevanemate nõudel, kusjuures nõudsid nii eesti kui ka vene lapsevanemad. No nii, kui nõudsid eestlased, siis järelikult on nad natsionalistid, kui aga nõudsid venelased, siis järelikult tehti nende lastele liiga.

Vene keele õpetajate seminar pidas ennast pädevaks andma keelepoliitilisi soovitusi kogu Nõukogude Liidule. Siis võeti vastu soovitusresolutsioon. Moodustati isegi redaktsiooni-

komisjon kõigi liiduvabariikide esindajate osavõtul, et kõik näeks välja sile. Baltimaade vastuses oli ette näha, seetõttu käis vilgas diplomaatiline tegevus. Meie seisukoht oli küll selline, et resolutsiooni pole üldse vaja ja kuna projekt on otseses vastuolus Eesti keelesaadusega, siis ei saa me astuda oma vabariigi seaduse vastu. Lisaks oli meil kaasas meie Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna büroo eitav otsus NSV Liidu Teaduste Akadeemia kakskeelsussoovituste kohta. Meil oli seaduslik alus eitada Eesti seaduse vastast resolutsiooni.

Resolutsioon aga on selline: «NSVL — ühtne paljurahvuseline riik / - - - / ühendab ühte ühisesse kodusse / - - - / arvestada kõigi rahvaste huviseid / - - - / keele ja rahvuspoliitika leninlikud põhimõtted / - - - / igasuguste privileegide välistamine ühele keelele ja enamuse keelele ja enamuse keelele rahvastevahelise ja rahvusvahelise suhtlemise keele staatuse omistamine (privileegide keelamine ja andmine on samas lauses) / - - - / vene keele kui kõigi nõukogude rahvaste suhtlemisvahendi levitamine / - - - / Nõukogude Liit on ühtne paljurahvuseline riik / - - - / maa juhtimine ja informatsioonivahetus tagatakse rahvastevahelise suhtlemise keele ja ühe maailmakeele — vene keele abil / - - - / teeb mõõdapääsmatuks vene keele kui üldriikliku föderatsiooni keele juriidilise sätestamise NSV Liidu Konstitutsioonisis koos tema funktsioonide täpse määratlemisega / - - - / igal inimesel on õigus saada haridust mis tahes keeles vastavalt olemasolevatele võimalustele ja vajadustele (kelle vajadustele?) / - - - / rahvuslike kõrg- ja keskeriõppeasutuste õppekeel määratakse vastavuses õppeasutuse spetsiifikaga ja arvestades föderatiivse riigi vajadusi (NBI) / - - - / pidada võimalikuks kujundada kakskeelsus eelkoolieas / - - - / püstitada ühepikkuse õppeaja küsimus liiduvabariikides / - - - / segakoolid / - - - / internationalistlik ja sõjalis-patriootiline kasvatustöö rahvuskoolides / - - - / kirjandusprogrammidesse teosed, mis loovad võimaluse internationalistlikuks ja patriootiliseks kasvatustööks / - - - / rahvuskirjanduse ja vene kirjanduse seosed / - - - / internationalismite tekimine õpilastes / - - - /»

Kui lallel dokumentid oleks seaduse jõud ja see laieneks ka Eestile, siis paisataks eesti

kool hüllemasse pimedusse kui Stalini ajal, sest Stalini ajal ei mindud vähemalt Baltimaades nii sirgjoonelisel emakeelse kooli allasurumisele.

Nende eesmärkide saavutamiseks peab sama NSV Liidu Pedagoogikateaduste Akadeemia senine Rahvuskoolis Vene Keele Õpetamise Instituut muutuma Rahvuslik-Vene Kakskeelse Instituudiks ning saama endale õiguse koordineerida kõigi nende probleemide uurimist ja spetsialistide ettevalmistamist liiduvabariikide jaoks. Nii säilitatakse «keskuse» mõju ja kontroll impeeriumi provintside.

Resolutsiooniprojekti arutamise ajaks jäi Moskvasse Õie Vahar. Tema proteste redaktsioonikomisjonis kuulati ainult arutelu alguses, siis käratati ta lihtsalt vait: vaja on teha tööd, mitte tööd segada. Lõpuks öeldi, et noh, näete, ikka võtsime resolutsiooni vastu. Ja samas lohutati, et pole teil häda midagi, see on ju ainult soovitus.

Nad ei ole loobunud millestki. Nende perestroika on sama, mis Eesti Interliikumise perestroika: see on kõigi mittevõene rahvaste käsitamine kolonialismi objektina, nende keelte allasurumine olmekeele tasemele, sisuliselt ka kõigi nõukogude mittevõene rahvaste kultuurilise täisväärtuslikkuse eitamine ja lõppeesmärgina ümberrahvastamine. On päris hea, et need positsioonid on nii selged. Illusioon ei saa enam olla, dialoog sellel pinnal pole väarikas. Kui meid ei mõisteta Läänes, siis Idas ei mõisteta meid ammugi. Me peame rahulikult ja kindlameelselt tegema oma keele- ja hariduspoliitikat ja küllap siis tuleb ka mõistmine. Tuleb hoida ennast kõrvale igasugusest osalusest šovinistlike resolutsioonide arutamisel. Neid väärata õnnestuks ainult teistsuguses, demokraatlikumas õhkkonnas. Samal ajal on meie eesmärkide valgustamine ja ideede levitamine siiski vajalik, sest midagi hakkab ka seal pragunema. Seetõttu ongi oma positsioone hoidva haridusbürokraatia tegutsemine nii meeleheitlikult agressiivne.

(Autor vabandab nimeinfo osalise puudulikkuse pärast — Moskvas ei juurdu nimesiltide komme ja enda arusaadavat esitlemist ei peeta ka vajalikuks. Eks seegi ole imperionaalse unitarismi avaldus.)

HERBERT LIGI

Repliik «Noor-Tartu» asjas.

Harva juhtub, et ajaloolane saab juba noorest peast olla ajalooallika rollis. See on õnnestunud Lauri Vahtrel, kelle memuaarid «Noor-Tartu» nime kandnud üliõpilasarühmitusest ilmusid aastalõpu «Vikerkaares» (1988, nr. 12). Memuaaridel on ajalooallikana oma spetsiifilised plussid-miinusused, peamiselt sel pinnal, et autori visioonina sündmustest on nad paratamatult subjektiivsed. Seda on ka L. Vahtre «Nüri võitlus lohega». Õppejõu poolt vaadatuna paistis tollal nii mõnigi asi teistsugusena kui noortartlastele endile. Tugev rahvuslik hoiak ja kriitiline suhtumine stagnasüsteemi olid ajaloo-osakonna tudengkonnas ammuilma, igatahes juba 1970. aastate esimesel poolel valitsevad. Pahandusi võimude ja organitega oli tänu sellele piisavalt. Õppejõududel tuli ikka ja jälle kuulda etteheidet: varem andis osakond komsomoliaktiivide, nüüd ainult dissidente. Konkurentsi suutsid ajaloolastele pakkuda vaid žurnalistid, sedagi ajuti.

Uus, millega 1970. aastate lõpul meie osakonda astunud noored silma hakkasid, oli tegusus. L. Vahtre räägib pikemalt Raadi kalmistul ja «Keldri» korrastamisel tehtust, kuid väga suur oli noortartlaste abi ka tollal just loodud, alataas abi- ja lisajõudu vajavale ülikooli ajaloomuuseumile. 1981. aastast peale tuli korduvalt kolida ajalookateedritel; ikka ja jälle olid neile kõige agaramateks abilisteks noortartlased. Sellega võitsid nad kõigi või vähemalt valdava enamiku õppejõudude sümpaatiat.

Sulge ei haaranud ma siiski hilinenud tänu ja tunnustuse avaldamiseks. Seda sundis tegema L. Vahtre kirjutises esinev väide: «Viimast korda kerkis kunagise NT elustamine päevakorda 1984. a kevadel, mil T. Lukas pidas läbirääkimisi võimalikust allumisest ÜTÜle. Sellele oli aga vastu ÜTÜ teaduskondlik kuraator professor Herbert Ligi.» Eriti tänu kontekstile on mitmed «Vikerkaare» lugejad seda mõistnud nii, et tsitaadis nimetatud isik nurjas «Noor-Tartu» viimse šansi. Asi pole aga ainult tänapäeva lugejais. Neil on ju hea tahtmise korral võimalik L. Vahtre väite paikapidavust kontrollida. Hoopis raskem on seda teha praegu veel sündimata ajaloolasel, kes paarikümne aasta pärast võtab vaevaks uurida stagnaaja noorsooliikumisi Eestis. Püüan talle pisutki abiks olla.

L. Vahtre järgi oli tema infoallikaks T. Lukas. Püüdsime T. Lukasega aastate eest toimunud jutuajamise (L. Vahtrel: läbirääkimiste) aega ja asjaolusid taastada kahes vestluses (15. 12. 1988 ja 4. 03. 1989). Kõigepealt selgus kronoloogiline viga L. Vahtre andmetes: «Noor-Tartust» ei kõnelnud me T. Lukasega mitte 1984. a, vaid hoopis 2. 03. 1983. a. Viga on õige oluline sellepärast, et 1983. a märtsi algul ei tarvitsenud «Noor-Tartu» otsida oma viimast šanssi: ta oli elujõuline ja tegus noorteühendus. Tõsi küll, viimast kuud. Aga just tollal oli olemas ÜTÜst märksa sobivam alternatiiv parajasti kavandatava Muinsuskaitse Seltsi näol.

Edasi selgus, et jutuajamine sai teoks allakirjutatu algatusel — oli vaja infot «Noor-Tartu» käekäigu arutamiseks samal päeval (2. 03. 1983) ajalookateedrite koosolekul.

Tasuks teada sedagi, et ei siis ega praegu ole ÜTÜ teaduslik juhendaja (L. Vahtrel: kuraator) see isik, kellest oleneb üliõpilaste teaduslike ringide loomine või likvideerimine. Asja otsustab kateeder, kelle juures ja juhendamisel ring tegutseb. Teaduskondliku juhendaja ülesandeks on rohkem ringide töö koordineerimine ja sidepidamine ülikooli ÜTÜ nõukoguga. Tavaliselt on selles rollis noored õppejõud või aspirandid. TRÜs on seni erandiks vaid matemaatikud ja ajaloolased, kel see kohustus hulk aastaid olnud kateedrijuhatajate (prof. G. Vainikko ja H. Ligi) õul.

Kogu studiumi vältel võtsid noortartlased agaralt ja tulemuslikult osa ÜTÜ ajalooringi tööst. «Noor-Tartu» eesmärgid — «tudengkonna vaba aktiivsuse rakendamine praktilisse tegevusse ja ka vaimutöösse» (L. Vahtre) — erinesid Üliõpilaste Teadusliku Ühingu omadest õige suuresti. Seda kõike arvesse võttes ei peetudki ajalookateedrites «Noor-Tartu» allutamist ÜTÜle parimaks lahenduseks.

«Noor-Tartu» siirdumine minu poolt juhitud üldajaloo kateedri alla ei olnud muide kunagi kõne all. Kõik noortartlaste liidrid spetsialiseerusid NSV Liidu ajaloo kateedri liinis. See-eest baseerus ajaloo-osakonnal veel teinegi üliõpilaste ühendus, mis ametivõimudele tihti tuska tegi — orientalistikaring. Dots. J. Raidi väitel märkis tollane EKP Tartu linnaakomitee I sekretär I. Toome TRÜ partei- ja komsomoliaktiivi nõupidamisel 14. 02. 1983: «Süda valutab ajaloo-osakonna pärast («Noor-Tartu», orientalistikaring).» Orien-

talistid allutati üldajaloo kateedrile 1978. a al-
gul, kuid jäid, nagu Eesti Akadeemilise Orien-
taalseltsi esimeses infolehes märgitakse, tänu
kateedri «mõistvale ja usaldavale suhtumi-
sele sisuliselt iseseisvaks». Sellise iseseisvuse

tagamine polnud mitte alati lihtne — vastutas
ju ikkagi kateeder. Aga see teema nõuaks
juba märksa rohkem aega ja ruumi. Pealegi
pean ennast memuaaride kirjutamiseks veel
liiga nooreks.

Toimetuselt:

Ajakiri «Vikerkaar» on proovinud kergi-
tada saladuskatet meie lähemalt ajaloolt.
See on osutunud üle ootuste keerukaks, sest
asjaosalised on reeglina elavate kirjas ja
konflikte põhjustanud kired, ambitsioonid
jms. pole vaibunud tänaseni, ehkki on aegade
muutudes omandanud uue kuue. Levinuim
vorm on võitlus ajaloolise tõe eest, millele
ajaloolaste puhul näib lisanduvat mure selle
üle, kuidas nad Ajaloo silmis välja näevad.

Tõe monopoli pole loomulikult kellelgi,
ammugi siis ajakirjal «Vikerkaar». Seda
enam tulid meile üllatusena hariliku, infor-
matiivse lause poolt põhjustatud tormilised
reaktsioonid, Tartu ajalookorüfeeide pöördu-
mine meie poole küll toetavate, küll hukka-
mõistvate avaldustega. Kõige jõulisemalt
avaldas oma arvamust prof. H. Ligi, kelle
ees peame vabandama: jutuajamine tema ja

T. Lukase vahel toimus tõepoolest 1983.aas-
tal. Hinnangud selle kohta, kas toonane
NT oli veel kuu aega «elujõuline ja tegus»
noorteühendus või oleks vajanud abi ja toe-
tust, jäägu iga väitleja enda südameasjaks.

Kirjutatud tekst on alati mitmeplaaniline,
saati siis mälestusevormis poliitiline artikkel.
Kurb, kui lugeja ei taba koodi ja hindab
publitsistikat kui ajaloo uurimust. Muide, ka
prof. Ligi tekst võib põhjustada vääríti-
mõistmist. Näiteks väide: «Kõik noortartlaste
liidrid spetsialiseerusid NSV Liidu ajaloo
kateedri liinis.» Asjatundmatu võib 50 aasta
pärast arvata, et tegu oli noorte soveto-
loogidega. Tegelikult tähendas «NSV Liidu
ajaloo kateeder» lihtsalt Eesti ajaloo õppi-
mist.

Toimetus lõpetab poleemika Lause ümber,
kuid jätkab Eesti lähiajaloo uurimist.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kævats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Märt Väljataga** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 300-45). Keeletöötajad **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstilise toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 50 18 58. Korrektor **Tiiu Sang** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

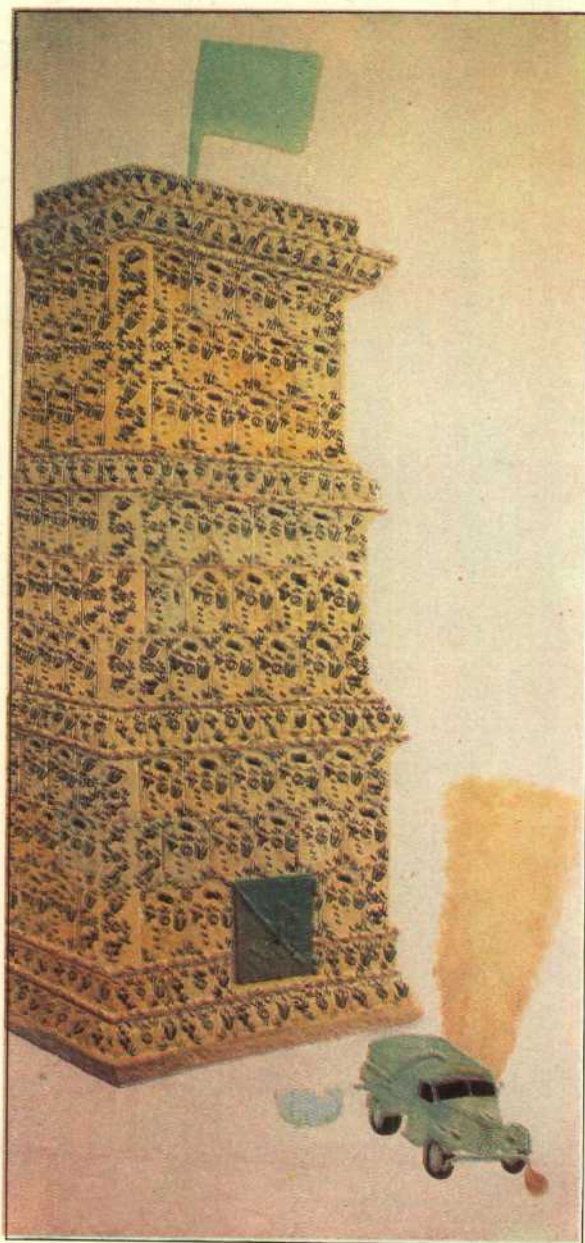
Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 681-411.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 05. 04. 89. Trükkida antud 17. 05. 89. MB-00007. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,48. Trükiarv 53 000. Tellimuse nr. 1548. Hind 45 kop. Таллинн, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Таллинн, Бульв. Ю. Гагарина, 30. телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а.

«Vikerkaar» № 6, июнь 1989. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245